

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN AKÎL VE ARAP DİLİ NAHVİNE
KATKILARI (ELFİYYE ŞERHİ ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Enes ERDİM

HAZIRLAYAN
Ahmet KARAKAYA

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İBN AKÎL VE ARAP DİLİ NAHVİNE KATKILARI
(ELFİYYE ŞERHİ ÖZELİNDE)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Enes ERDİM

HAZIRLAYAN
Ahmet KARAKAYA

Jürimiz, .../.../..... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulmuştur.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İbn Akîl ve Arap Dili Nahvine Katkıları (Elfiyye Şerhi Özelinde)

Ahmet KARAKAYA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Anabilim Dalı

Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı

Elazığ – 2017, Sayfa: IX+129

Memlûklülür dönemi önemli dilcilerinden biri olan İbn Akîl, 1298-1367 tarihleri arasında Kâhire’de yaşamıştır. Dil konusunda önemli bir yetkinliğe sahip olan İbn Akîl’in bu yönü İbn Mâlik’in manzûm eseri *Elfiyye* üzerine yazmış olduğu şerhte açıkça görülmektedir. O, ilk dönem nahivcilerin tartışmış olduğu bütün konuları ele alıp, onların görüşleri arasında çeşitli tercihlerde bulunarak eserini desteklemeye çalışmıştır.

Çalışmamızda İbn Akîl’in yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yönleri, müellifin yaşam hikâyesi, dilde kaynak olarak kullandığı naklî ve aklî delilleri, dil mekteplerinden Basra ve Kûfe ekollerine yaklaşımı, her iki ekolün en önemli temsilcilerine karşı tercih ve tenkitleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Akîl, Arap Dili, Elfiyye, Sarf, Nahiv.*

ABSTRACT

Master Thesis

**İbn Akîl And His Contribution of Arabic Language Morfology
(Specific To Sharh Al-Alfiyye)**

Ahmet KARAKAYA

**The University of Fırat
The Institute of Social Science
The Department of Basic Islamic Sciences
Department of Arabic Language and Rhetoric
Elazığ-2017, Page: IX+129**

Ibn Akîl, one of the most important linguists of Mamluks, lived between 1298 and 1367 in Cairo. His significant linguistic competence can be clearly seen in the commentary book he has written on İbn Mâlik's poetic work, *Alfiyye*. He has tackled all the subject discussed by the earliest scholars of syntax and has supported some of the ideas he agreed with.

In this study we have discussed the political, social and cultural aspects of İbn Akîl's era, his life, the transferred and logical evidences he has used as a source for language studies, his approach towards Basra and Kufe, the two outstanding language schools and his ideas and critics about the representatives of these two schools. We have expressed his preferences in detail in separate titles.

Key Words: İbn Akîl, Arabic Language, Alfiyye, Sentax, Morfology.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. Tezle İlgili Genel Bilgiler	1
I.1. Araştırmanın Konusu	1
I.2. Araştırmanın Amacı	1
I.3. Araştırmanın Metodu	2
II. İbn Akîl'e Kadar Arap Dili Çalışmalarının Genel Seyri	2
II.1. Nahiv Okulları	4
II.1.1. Basra Nahiv Ekolü	4
II.1.2. Kûfe Nahiv Ekolü	6
II.1.3. Bağdat Nahiv Okulu	8
II.1.4. Endülüs ve Mısır Nahiv Ekolleri	9
III. İbn Akîl'in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	10
III.1. Siyasi Hayat	10
III.1.1. Memlükler'de Siyasi Hayat	11
III.1.2. Bahrî Memlükler'de Siyasi Hayat	12
III.1.3. Burcî Memlükler'de Siyasi Hayat	14
III.2. Sosyal ve İktisadi Hayat	15
III.2.1. Memlükler'de Sosyal ve İktisadi Hayat	15
III.3. Dini ve Kültürel Hayat	20
III.3.1. Memlüklerde Dini ve Kültürel Hayat	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. İBN AKÎL'İN KİŞİSEL YÖNLERİ.....	24
1.1. İbn Akîl'in Hayatı	24
1.2. İbn Akîl'in Ahlakı ve Dindarlığı	26
1.3. Âlimlerin İbn Akîl'le İlgili Değerlendirmeleri	26
1.4. İbn Akîl'in Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri	27
1.4.1. Hocaları	27
1.4.2. Öğrencileri	27

1.4.3. Eserleri.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	
2. İBN AKİL'İN “ŞERHU ELFİYYETİ'BNİ MÂLİK”DE İZLEDİĞİ METOD VE DİLSEL GÖRÜŞLERİ.....	30
2.1. İbn Akîl'in Eserin Yazımında Takip Ettiği Metod	30
2.2. İbn Akîl'in Eserinde Kullandığı Naklî Kaynaklar	31
2.2.1. Kur'ân'ı Kerim ve Kırâatler	31
2.2.2. Hadisler.....	44
2.2.3. Arap Şiiri	56
2.2.4. Arapların Sözleri	70
2.3. İbn Akîl'in Kullandığı Aklî Kaynaklardan Kıyâs	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. İBN AKİL'İN NAHİV İLMİNDEKİ KONUMU.....	77
3.1. Arap Dil İhtilaflarına Bakışı.....	77
3.1.1. Basra ve Kûfe Dil Okulları Arasındaki Tercihleri	78
3.1.2. Basra Okulunun Görüşlerine Yer Verdiği Bazı Konular	84
3.1.3. Kûfe Okulunun Görüşlerine Yer Verdiği Bazı Konular.....	86
3.2. Görüşlerinden Faydalandığı ve Zaman Zaman Tenkit Ettiği Bazı Önemli Nahivciler.....	88
3.2.1. Halîl b. Ahmed	89
3.2.2. Sibeveyh	91
3.2.3. Yûnus b. Habîb.....	95
3.2.4. Ali b. Hamza el-Kisâî	96
3.2.5. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'	100
3.2.6. Ahfeş el-Evsat	102
3.2.7. Müberred	106
3.2.8. İbn Mâlik et-Tâî.....	108
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	116
EKLER	128
Ek 1. Orijinallik Raporu	128
ÖZGEÇMİŞ	129

ÖNSÖZ

Dünyanın eski ve zengin dillerinden biri olan Arapça'nın tarihi gelişimi ve değişimi bir hayli önem arz etmektedir. Günümüz dünyasında Arapça, konuşma ve yazı dili olarak 250 milyondan fazla insan tarafından kullanılmaktadır. Yaşayan en büyük ilahi dinlerden biri olan İslam'ın peygamberinin dilinin Arapça olması ve Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak inmesi dolayısıyla başka milletlerin bu dili öğrenme ihtiyacı ve merakı Arapça'yı daha yaygın bir dil haline getirmiştir.

Bir dilde doğru konuşabilmek, doğru anlayabilmek ve doğru yazabilmek için o dildeki kelimeler arası ilişkileri, cümlenin doğruluğunun ve anlam bütünlüğünün belirlenmesindeki temel kriterleri belirleyen grameri iyi bilmek gerekmektedir. Bu konuyu ele alan Arapça'nın sarf ve nahiv ile belirlenen gramer kuralları da Arap toplumunun tarihiyle beraber şekillenmiştir.

Arapçanın tarihi seyri sözlü olarak devam ederken Kur'ân'ın yazılması ve yayılmasıyla birlikte Arap dili yeni bir aşamaya geçmiştir. Cahiliye dönemi diye belirtilen İslam öncesi dönemde ortaya çıkan edebi ürünler Arap dilinin bilinen temelini oluşturmuştur. Kendi zamanına göre bu dönemdeki edebi faaliyetler çağının ilerisinde yer tutmuştur. Cahiliye döneminde ibadet, ticaret ve eğlence için belirli yer ve zamanlarda büyük panayırlar kurulmuştur. Bu panayırlarda kabile asabiyeti taşıyan hatip ve şairler, kalabalık toplumlar önünde çeşitli konularda halka hitap ederler ve şiirler okuyarak halkı etkilemeye çalışırlardı. En çok beğenilen şairin şiiri altın suyu ile yazılarak Kâbe duvarında uzun süre asılı tutulurdu. Bu müsabakalarda dilin doğru ve etkileyici kullanılması önemli olduğu için bu faaliyetler dilin gelişmesine katkı sunmuştur. Dilin doğru şekilde konuşulması ve gelişmesine katkı sunan bir diğer unsur da Arap ailelerinin fesahat ve belağatin meleke haline gelmesi için daha yaşını doldurmamış çocuklarını köy ve yaylalarda yaşayan fasih konuşan kabilelere süt evladı olarak vermeleridir. Çocuklarının şair ve edip olarak yetişmesini isteyen aileler modern tâbirle çocuklarını asistan olarak yeteneklerine göre şair ve ediplere yetişmeleri için teslim etmişlerdir. Şairlerin eğitiminde olan bu çocuklar tabii olduğu şairle geziyor, onun şiirlerini ezberliyor ve râviliğini yapıyorlardı. Ayrıca şiirleri derliyor ve naklediyorlardı. Yazının kullanımının yaygın olmadığı, sözlü unsurun ve insan hafızasının çok güçlü kullanıldığı bu asır ve coğrafyada şair ve râvileri sayesinde şiirler yok olmaktan kurtulmuş, dilin temel hazinesinin kaybolması engellenmiştir. Bilinçli veya bilinçsiz

yapılan bütün bu faaliyetler Arap dilinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Başka kabilelere kıyasla daha fazla gelişme gösteren Temim, Kays, Esed, Huzeyl, Kinâne ve Tay kabilelerinin lehçeleri bu dönemde nahiv kâidelerinin belirlenmesinde temel oluşturmuştur. Kureyşlilerin lehçesi ise fasih Arapça'ya uygunluğu ve konuşma kolaylığı yönüyle diğer lehçelere göre daha çok gelişme ve yayılma göstermiştir. Bu gelişmeyi sağlayan en önemli unsur ise Kureyşlilerin Kâbe yöneticiliğiyle ve ticaretle uğraşmaları sayesinde farklı kabilelerle iletişim içinde olmaları ve bu kabilelere ait en güzel kelimeleri lehçelerine katmaları olmuştur.

Arapçanın gramerinin bilimsel olarak ortaya çıkması ve gelişme göstermesinde temel unsurlardan biri hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesidir. Kur'ân'ın Allah kelamı olarak yazılıyor ve ezberleniyor olması doğru okunmasını ve anlaşılmasını gerektirmiştir. Başka milletlerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber Arapça'nın Arabistan yarımadasının dışında uzak coğrafyalarda öğrenilmeye başlaması, Araplar arasına başka milletlerden ve dillerden insanların karışmış olması da Arapça'nın kurallarını sağlam bir biçimde belirlemeyi zorunlu hale getirmiştir.

Cahiliye döneminde de hoş karşılanmayan, dilde konuşma hatası anlamına gelen lahn olayı ve İslam'ın yayılmasıyla Kur'ân-ı Kerim'in bazı âyetlerinin yanlış okunması bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum başta İslam halifelerini tedbir almaya sevk etmiştir. İlk devir denilen ve tedvîn çalışmalarının yapıldığı nahvin temel kuralların belirlenip cümle bilgisi ile sınırlı olan gramer çalışmaları Hz. Ali'nin hilafeti zamanında başlamıştır. Bu dönemde çalışmaların asıl amacı Kur'ân-ı Kerim'i doğru anlamak ve korumaktır. Dilin grameri üzerine ilk çalışmayı başlatanın, Hz. Ali'nin teşvikiyle Ebu'l-Esved ed-Du'elî olduğu ve ondan sonra çalışmaların gelişerek devam ettiği gelen bilgiler arasındadır. Dini nedenlerle başlayan gramer çalışmalarının devam etmesinde siyâsî sebepler de ikinci unsur olarak etkili olmuştur. Hocaları aynı olan ve aynı dersi beraber okuyan âlimlerin farklı görüşleri ve farklı şehirlere seyahat etmeleri ve hilâfet tartışmalarıyla hız kazanan siyasi olaylar da nahiv çalışmalarının güçlü birer ekol haline almasında etken olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Basra ve Kûfe şehirleri dil ve gramer çalışmalarında birer ekol haline gelmiştir. Bu ekolleri de âlimleri, medrese ve kütüphaneleriyle beraber büyük bir ilim merkezi haline gelen Bağdat, Endülüs, Mısır, Şam gibi şehirler takip etmiştir. Dilin temel eserlerinin ortaya çıktığı başlangıçtaki bu asra izdihar dönemi denilmiştir. Bu zamanı takip eden asırlarda ise bu temel eserler için serh, haşiye ve muhtasar şeklinde eserler ortaya konmuştur. Klasik dönem eserleri

denilen bütün bu eserler çağdaş Arap dili araştırmacıları için temel kaynak olmuştur. Günümüze yaklaştıkça Arap yazısı ve gramerinin daha kolay öğrenilmesi ve öğretilmesi için yeni çalışmalar başlatılmıştır.

Bu çalışmalar arasında ortaya çıkan en önemli eserlerden birisi de İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sidir. Nahivle ilgili hemen hemen bütün meseleleri bin beyitte anlatan bu eser, öğrenciler tarafından kolay ezberlendiği için asırlar boyu âlimler tarafından çok büyük ilgi görmüştür. Mısır ve Suriye başta olmak üzere İslam ülkelerinde ve medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Elfiyye*'ye elliye yakın şerh yazılmıştır. En meşhur şârihlerden birisi de İbn Akîl (ö. 769/1367)'dir. Buna binâen biz de tezimizde İbn Akîl'in bu şerhini ele alıp onun Arap Dili Gramerine olan katkılarını belirlemeye çalıştık.

Tezimiz genel olarak giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte İbn Akîl'in yaşadığı döneme kadar Arap dilinin geçirdiği değişim ve gelişim ele alınmıştır. Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin yanı sıra diğer dil ekollerinden de bahsedilmiştir. İbn Akîl'in yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, iktisadi, dini ve kültürel konjektürüne değinilmiştir.

Birinci bölümde ise İbn Akîl'in hayatı, kişiliği ve ilmî yetkinliği konu edilmiştir. Bu çerçevede onun hocaları, öğrenciler ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde onun nahve delil getirdiği aklî ve naklî kaynakların nahiv ilmindeki yeri ve önemi açıklanmıştır. Bu doğrultuda onun Kur'ân-ı Kerim'den, hadislerden, şiirden ve Arap mesellerinden dilsel kurallara delil getirme metodu örneklerle incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, İbn Akîl'in nahiv konularına açıklık getirirken nahiv ekollerine ve dilcilerin görüşlerine yaklaşımıyla beraber onlara yönelttiği eleştirilere yer verilmiştir. Burada Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki tercihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmam boyunca desteklerini benden esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Enes Erdim ve Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Özli'ye ve Araştırma Görevlisi İrfan Kaya'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca fedakâr davranan sevgili eşim Başak Hanım'a ve kızlarım Azra Su ve Şura Ece'ye de teşekkür ederim. Çalışmak bizden başarı Yüce Allah'tandır.

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
b. : İbn, bin
bil. : Bilimler
bkz. : Bakınız
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edb. : Edebiyat
enst. : Enstitüsü
fak. : Fakültesi
h. : Hicri
m. : Miladi
M.Ü. : Marmara Üniversitesi
nşr. : Neşreden
ünv. : Üniversitesi
s. : Sayfa
sos. : Sosyal
thk. : Tahkik, tahkik eden
trs. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve devamı
yky. : Yayın kuruluşu yok
y.y. : Yüz yıl

GİRİŞ

I. Tezle İlgili Genel Bilgiler

I.1. Araştırmanın Konusu

Arap Dilinin meşhur dilcilerinden İbn Akîl ve onun Arap Dili Nahvine Katkıları tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Bunun yanında tamamlayıcı bilgiler kabilinden olması hasebiyle İbn Akîl'in yaşadığı döneme, ilmi kişiliğine, hocalarına ve öğrencilerine yer verilmiştir.

I.2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân-ı Kerim'in bir âyetinde *“Biz O'nu düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.”*¹ denilmektedir. Arapça, anlaşılması gereken evrensel bir dinin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'in dili olduğu için bu dilin kurallarıyla öğrenilmesi çok önemli hale gelmiştir. İnsanlar doğup büyümeleri itibarıyla bir ana dile sahip olurlar. Bunun yanında dini, kültürel, sosyo-ekonomik ve birçok nedenden dolayı başka bir dili öğrenme ihtiyacı da duyarlar. Evrensel dünyayı bütün yönleriyle tanımanın ilk adımı dildir. Farklı dilleri öğrenmek kişiye ve topluma sayısız fayda sağlar.

*“O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Gökleri ve yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.”*² ve *“Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”*³ âyetleri de insanların dini hayatlarını ve sosyal ilişkilerini geliştirmede farklı dil öğrenmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

İslam bilginleri hem dine hem de dile hizmet etmek maksadıyla fikirleriyle ve kitaplarıyla Arap diline önemli eserler kazandırmışlardır. İbn Akîl de devlet adamlığının yanı sıra Arap dilindeki hatırı sayılır bilgisiyle İbn Mâlik'in manzum eseri *Elfiyye*'yi şerhederek gelecek kuşakların da istifade edebileceği bir eser ortaya koymuştur. Bu eser Müslümanların medreselerinde okutulan kitaplar arasında yer almıştır. Bu çalışmanın amacı da nahiv ve sarf konularında kıymete değer açıklamalar yapan bu kitabı değerlendirmek ve dilin bilimsel araştırma sahasına katkıda bulunmaktır.

¹ Yusuf, 12/2.

² Rûm, 30/22.

³ Hucurât, 49/13.

I.3. Araştırmanın Metodu

İbn Akîl ve onun *Elfiyye* şerhi üzerinde ansiklopedik kitaplar ve şahid beyitler hariç ülkemizde böyle bir araştırma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikli olarak İbn Akîl'e kadar nahiv ilmi alanında yapılan çalışmalar tespit edilecek ve dil okulları hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra da İbn Akîl'in hayatı kişisel ve sosyal yönleriyle incelenecektir. Ardından onun gramer konularını açıklama metodu tespit edilecek ve tenkit kriterleri belirlenecektir.

Araştırmada öncelikli olarak ilk dönem temel kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacak, daha sonra çağdaş kaynaklardan istifade edilecektir. Kaynakların taranmasıyla elde edilen tezin konusuyla alakalı bilgileri sentezlenecek ve en doğru bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

II. İbn Akîl'e Kadar Arap Dili Çalışmalarının Genel Seyri

Arap dili ve edebiyatının cahiliye döneminde gelişme gösterdiği, o dönemin şiir, nesir ve hitap için yapılan Ukâz panayırı ve buna benzer faaliyetlerde ortaya çıkmaktadır.⁴ Bu panayırların ana gündemini oluşturan şiir ve hitap müsabakaları adeta kabilelerin dili en güzel kullanma savaşıydı. Sözlü hafızanın çok kuvvetli olduğu bu dönemde yazının kullanımına genellikle her yıl yapılan şiir müsabakalarında birinci gelen şairin şiirinin altın suyu ile yazılıp Kâbe duvarına asılmasında rastlanmaktadır. Cahiliye döneminde, çocukların dil gelişimi için fasih konuşan kabilelere süt evladı olarak verilmesi ve çocukların çölde dolaşan şair ve ediplere râvilik yaparak şiirleri tasnif edip ezberlemeleri dilin temelini oluşturan bilimsel dayanağın korunmasını sağlamıştır.⁵

Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak inmesiyle beraber Arap dilinin doğru okunması ve yazılması İslam bilginlerinin ve yöneticilerinin sorumluluğu alanına girmiştir. Allah, kutsal kitabını indiği gibi muhafaza edip gelecek nesillere aktarma vâdini "*Kur'ân-ı biz indirdik ve onu koruyacak olan biziz.*"⁶ âyetinde O'na inananlar vasıtasıyla

⁴ İrfân, Muhammed Hammûr, *Sûku Ukaz ve Mevâsimu'l-Hac*, Muessesetu'r-Rihâbu'l-Hadîse, Beyrût, 2000, s.10-11; Bakırcı, Selâmi, Demirayak Kenan, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniv. Fen Edb. Yayını, Erzurum, 2001, s.1.

⁵ es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû-Bekr, *el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâiha*, (thk. Fuât Ali Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/209-210; Dâyf, Şevkî, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî'l-Asru'l-Câhilî*, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1960, s.116; er-Râfi, Mustafa Sâdık, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâiretü'l-Matbâil-Arabî, Beyrût, 1997, I/21; İrfân, *a.g.e.*, s.10-11.

⁶ Hicr 15/9.

gerçekleştireceği mesajını vermiştir. Daha önceki kutsal kitapların başına gelen değişim ve tahrîbâtın Kur'ân'ın başına gelmemesi için Arapça'nın gramer kurallarının bilimsel ve evrensel yönleriyle yazıda ve konuşmada ortaya konması dini ve bilimsel bir gereklilik olmuştur. Arap dilinin yazıya geçirilmesi ve nahiv kurallarının belirlenmesi Kur'ân ve hadisler ile başlamış ve bu çalışmalara Arap şiiri ve nesri de temel kaynak oluşturmuştur.⁷

Kur'ân'ın okunması ve yazılması ile nahvin kurallarının yazıya geçirilmesi ortak bir tarihe sahiptir. Hz. Peygamber döneminde vahiy kâtiplerine yazdırılan ve hafızlara ezberletilen Kur'ân-ı Kerim, halife Hz. Ebubekir döneminde mushaf haline getirilmiş ve halife Hz. Osman döneminde beş adet çoğaltılarak çeşitli bölgelere gönderilmiştir. Vahyin yeni tamamlandığı bu dönemde güçlü hafızların sayesinde Kur'ân'ın okunmasında lâfzen önemli bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Vahyin zamansal kaynağından uzaklaşmasıyla halife Hz. Ali döneminde artan siyasal ve toplumsal sorunlar, Kur'ân-ın farklı okunması ve anlaşılmasından kaynaklanan dilsel sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun yanında İslam'ın dilleri ve kültürleri birbirinden farklı bölgelere ulaşmasıyla, farklı milletlerin Kur'ân-ı Kerim'i ve Sünneti anlamak için Arapça'yı öğrenme çabaları, lahn denilen dili yanlış kullanma sorununu ortaya çıkarmıştır.⁸ Bu sorunlar, Müslüman idareci ve âlimleri nahvin kâidelerini belirlemeye ve dili muhafaza edecek çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Meşhur olan rivayete göre Hz. Ali, Basra'da dilsel çalışmalara ilk teşvik eden kişi olmuştur.⁹ Hz. Ali'nin isteğiyle Ebu'l Esved ed-Düelî'nin fâil ve mefûl bablarını kapsayan bir risale yazmasıyla nahiv çalışmaları başlamıştır.¹⁰ Bu dönemde dil âlimlerinin bu babları genişletmeleri sayesinde ana konuların yer aldığı temel eserler ortaya çıkmıştır. Daha sonra da Kur'ân-ı Kerim, şiir, darb-ı meseller, nâdir sözler ve çölde yaşayan bedevi Arapların sözlerine dayanarak oluşturulan kurallar sistematize edilmeye başlanmıştır. Nahiv istilahlarında ortaya çıkan farklı görüşler ciddi tartışmaları meydana getirmiş ve bunun sonucunda da nahiv ekolleri ortaya çıkmıştır. Basra dil okulu ilk ortaya çıkan ekoldür. Kûfe dil okulu

⁷ es-Sâmiraî, İbrâhim Ahmed, *el-Medârisu'n-Nahviyye Usturetu'n ve Vekâiun*, Dâru'l-Fikr, Amman, 2002, s.9-10; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, s.17.

⁸ Dâyf, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1967, s.11; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tarihi*, s.45.

⁹ Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimeşkî, *el-Â'lâm*, Dâru'l-Ulûm-Li'l-Melâyin, Dimeşk, 2002, IV/295.

¹⁰ ez-Zubeydî, Muhammed b. Hasan Ebu Bekir, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, (thk: Ebu'l-Fadl İbrâhim), Dâr'ul-Maârif, Kâhire, 1984, s.21; Emin, Ahmed, *Duha'l-İslam*, Muessesetu Hindâvi, Kâhire, 2012, s.580; Dâyf, *a.g.e.*, s.13; es-Sâmiraî, *a.g.e.*, s.10.

da Basra'nın içinden çıkmış ama farklı görüşleri sayesinde ikinci ekol olmuştur. Basra ve Kûfe okulunun rekabetinden ve farklı görüşlerinden faydalanan Bağdat ekolü ise iki okulun sentezi olarak kendini göstermiştir.¹¹

II.1. Nahiv Okulları

II.1.1. Basra Nahiv Ekolü

Basra, şehirde yaşayan Araplar ile acemlerin ve çölde gezen bedevilerin çeşitli nedenlerle bir araya geldiği Arap yarımadasının kuzeydoğusunda yer alan bir Irak körfez kentidir. Cahiliye döneminden beri Basra yakınlarında her yıl düzenlenen Mirbed panayırında şair, hatip ve bedevi Araplar edebî müsâbakalar için bir araya gelirlerdi. Bu şehir Yunan felsefesi ve Aristo mantığının ileri seviyede olduğu Cündişapur'a da yakın bir mesafedeydi. Basra'nın bu özellikleri sayesinde Arap dilinin klasik dil ve edebiyatına dayanan temel gramer kurallarının belirlenmesi, derlenmesi ve lügât çalışmalarına ilişkin faaliyetler burada başlamıştır. Önemli dil âlimlerinin de yetişmesiyle Basra nahiv ekolü doğmuştur.¹²

Basra Nahiv Ekolü'nün temeli Hz. Ali'nin (ö. 40/661) teşvikiyle tâbîninin ileri gelenlerinden fakîh, muhaddis ve şair Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin (ö. 69/688) nahiv alanında çalışmalara başlamasıyla atılmıştır. Nahve dâir bazı esasları tesbit edip, ilk kez kaleme aldığı için nahvin kurucusu, Ebu'l Esved ed-Duelî kabul edilmiştir. O, Kur'ân'daki kelimelerin sonlarını baştan sona harekeleyerek (i'râb) çalışmasını başlatmıştır. Daha sonra da fâil ve mefûl bablarıyla nahvi anlatan bir risale yazmıştır. Onun öğrencileri de bu babları açıklayarak zamanla konuları genişletmişlerdir.¹³

Basra nahiv ekolü kendi dönemine kadar oluşan dilsel birikimin toplanmasına ve derlenmesine temel oluşturmuştur. Küllî kâideler ne kadar iyi belirlenirse cüzî kâideler o kadar yerinde olacağı için Basralılar çok seçici davranmışlar ve her rivayeti muteber kabul etmemişlerdir. Basra ekolünün çalışmaları ilk olarak semâ (duyum) metoduna dayandırılmıştır. Bu yüzden rivayetlerin, kaynağından mütevâtir yolla güvenilir râvi ve kabilelerden gelmesini çok önemsemişlerdir. Basra şehrinin etkileşimden uzak fasih Arapça konuşan bedevilerin yaşadığı çöle yakın olması, dilcilerin çöle seyahat etmeleri

¹¹ et-Tantâvî, Ahmet, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhat*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 2011, s.198; Demirayak, *Arap Dili Gramer Tatihî*, s.75.

¹² Dâyf, *a.g.e.*, s.21.

¹³ es-Sîrafî, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, (thk: Taha Muhammed ez-Zeynî, Muhammed Abdulmun'im el-Hafacî), Matbaâ-i Mustafa el-Bâb, 1955, Mısır, s.10; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.21.

ve Basra'da her yıl düzenlenen buluşmalarda edip, şair ve bedevilerin bir araya gelmeleri sayesinde semâ (duyum) metodundan önemli derecede istifade edilmiştir. Gramer kuralları, dili bozulmamış bedevi Arapların fasih lehçelerinden titizlikle seçilerek belirlenmiş ve bu kurallara uymayan kullanımlar şâz (kural dışı) kabul edilmiştir. Genel olarak dili fasih kabul edilen Arap kabileleri Kureyş, Temim, Kays, Esed, Tayy, Huzeyl ve Kinâne aşiretlerinden oluşmuştur.¹⁴

Basra nahiv ekolünün ilk tabakasında sadece semâ metodu kullanılmıştır. Kıyâs, cüzî kâideleri belirlemek için sonradan kullanılmaya başlanmıştır. Fasih Arapça konuşan bedevilerin konuşma kriterleri mütevâtir yollarla belirlenmiş ve bu tabakadaki âlimler bilgilerini ezbere derlemişler ve sözlü olarak aktarmışlardır. Bu yüzden Basra ekolünün ilk âlimleri yazılı eser ortaya koymamışlardır. Ebû'l Esved (ö. 69/688) ile başlayan çalışmalar, onun öğrencilerinden Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/707), Abdullah b. Hürmüz (ö. 117/735), Anbesetü'l-Fîl (ö. 100/718) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) ile devam etmiştir. Yahya b. Ya'mer'in (ö. 129/746) Ebu'l Esved'in fâil ve mefûl bablarını içeren risalesine eklemeler yaptığı rivayet edilmiştir.¹⁵

Basra nahiv ekolünün ikinci tabakasında ise ilk sistemli ve kapsamlı çalışma yaptığı bilinen Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117/735) ve onun öğrencisi İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766) ve geniş bir dilsel bilgiye sahip olan Ebû Amr b. el-Âlâ (ö. 154/770) yer almaktadır. Bu tabakada kıyâs metodu kâideleri delillendirmek için kullanılmıştır. Bu dönemde genişleyen konular, birbiri içinden ayrılıp bağımsız bablarla tedvin edilmiştir. İkinci tabakada nahiv alanında ortaya çıkan iki temel eser, İsa b. Ömer es-Sakafî'nin *Kitâbu'l-Câmî* ve *Kitâbu'l-Mükemmel* adlı çalışmalarıdır. Bu eserlerin nüshaları günümüze ulaşmamıştır. Fakat sonra yazılan kitaplarda kaynak gösterilmeleri bu eserlerin varlığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde sarf ilmi nahivden ayrı olarak değerlendirilmemiştir.¹⁶

Basra nahiv ekolünün üçüncü tabakasında İsa b. Ömer es-Sakafî'nin meşhur öğrencisi ve Ebû Amr b. el-Âlâ'dan da ders alan ve birçok âlime hocalık yapan ve Arap dilinde ilk sözlük olan *Kitâbu'l-Ayn* eserini yazan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'i

¹⁴ Emîn, *Duha'l-İslam*, s.571-580; Dâyf, *a.g.e.*, s.19, es-Sâmiraî, *a.g.e.*, s.21.

¹⁵ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.21-29; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, *a.g.e.*, s.28.

¹⁶ Demirayak, Kenan, Çögenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2000, s. 173; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s.26-28; Dâyf, *a.g.e.*, s.17.

görüyoruz. Yine bu tabakada Ebu'l-Hattâb el-Ahfeş (ö. 172/788) ve *Kitâbu'l-Emsâl* ve *Kitâbu'l-Lügâd* adlarında önemli iki eseriyle Yunus b. Habib (ö. 182/798) yer almıştır.¹⁷

Basra ekolünün dördüncü tabakasında, Hicaz, Necd ve Tihame çöllerine seyahat ederek derlediği kelimeleri *Kitabu'l-Ayn* eserinde toplayan Halîl b. Ahmed'den ders alan Sibeveyh (ö. 180/796) vardır. Sibeveyh, hocasının vefatından sonra elde ettiği birikimiyle meşhur eseri *el-Kitab*'ı te'lif etmiştir. O, zamanının en büyük dilcilerinden olduğu gibi onun eseri *el-Kitab* da günümüze kadar çok istifade edilen bir eser olmuştur. Yine bu tabakada Ebû Amr b. el-Âlâ'nın (ö. 154/770) öğrencilerinden *el-Vuhuş*, *Ğaribu'l-Esma*, *Hemz ve Lügâtu'l-Kur'ân* gibi kitaplarının müellifi olan Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830) yer almaktadır. Cahiliye dönemi nahiv kaynaklarını toplayıp, tahlil metoduyla inceleyen el-'Asma'î (ö. 216/831) ve Ebû Muhammed Yahya b. el-Mübarek el-Yezîdî de (ö.202/817) bu dönemin öne çıkan nahivcilerindendir.¹⁸

Basra Nahiv ekolünün devam ettiren son âlimler ise Ebu'l-Hasan el-Ahfeş (ö. 215/830), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839), Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenir (ö. 206/821), Ebu'l-Abbas Muhammed el-Muberrid (ö. 286/900), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 247/861), Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/839), Ebu'l-Fadl er-Riyâşî (ö. 257/870) ve Ebû Hatîm es-Sicistânî (ö. 255/869)'dir.¹⁹

Basra nahiv ekolü, Arap gramerinin temel kâidelerinin belirlenmesinde semâ metoduna çok önem vermiş ve her rivayeti delil kabul etmeyerek kılı kırk yararcasına bir uğraşla dilsel verilerin toplanmasını ve derlenmesini sağlamıştır. Temel kâidelerin dayanak noktası öncelikle Kur'ân'ı Kerim, Arap şiiri ve nesri olmuştur. Çok az sayıda yer verilen hadislerden lâfzen rivayet edilenler ile delil getirilmiş ve manen rivayet edilen hadislerle delil getirme hususunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bütün bu kaynaklardan gramer kurallarına uymayan kullanımlar ya te'vil edilmiş ya da şaz kabul edilmiştir. Kıyâs metoduna birinci tabakadan sonra yer verilmeye başlanmıştır.²⁰

II.1.2. Kûfe Nahiv Ekolü

Basra mektebi gramer kâidelerinin toplanması ve derlenmesi ile uğraşırken Kûfe mektebinde krâatler ve rivayeti ile hadis ve fıkıh usûlü üzerine dersler okutuluyordu. Kûfe mektebinin çalışmaları arasına nahvin ne zaman girdiği tam olarak tespit

¹⁷ et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, a.g.e., s.41; Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s.36.

¹⁸ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 62-64; Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s.37.

¹⁹ es-Sîrâfî, *Ahbaru'n-Nahviyyîn*, 55-79; ez-Zubeydî, a.g.e., s.100-109.

²⁰ es-Samirâî, a.g.e., s.20-25; Dâyf, a.g.e., s.19.

edilememektedir. Basra'da İsa b. Ömer ve es-Sakafî (ö. 149/766) ve Ebû 'Amr b. el-'Alâ'dan (ö. 154/771) dersler aldıktan sonra Kûfe'de ilmi çalışmalar yapan Ebû Ca'fer er-Ru'âsî (ö. 175/791) nahvin birinci tabakasinda yer almaktadır. er-Ru'âsî, Kûfe nahiv ekolünün kurucusu sayılmış ve amcası Mu'âz el-Herrâ' (ö. 187/802) ile Kûfe'de nahiv çalışmalarını sürdürmüştür.²¹

Kûfe ekolünün ikinci tabakasinda ise meşhur yedi kırâat âlimlerinden Ebu'l-Hasan Alî b. Hamza el-Kisâ'î (ö. 189/804) vardır. el-Kisâ'î bu ekolün gerçek kurucusu sayılmıştır. el-Kisâ'î, Basralı âlimlerden ve bir üst tabakadaki âlimlerden dersler almış ve bedevi Arapların dil hazinesini toplamak için çöllere yolculuklar yapmıştır. Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki tartışmaları ilk başlatan el-Kisâ'î olmuş ve münazaralar sayesinde dilsel çalışmaları genişletmiş ve faydalı eserler ortaya koymuştur. İki ekol arasındaki tartışmaları 121 mesele üzerinde konu alan en meşhur eser el-Enbârî'nin kaleme aldığı *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kufiyyîn*'dir. Ebû Ca'fer er-Ru'âsî'nin (ö. 175/791) ilk kapsamlı nahiv kitabı *el-Faysal*, krâat imamı olan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) Kûfe mektebinin esaslarını içeren *Kitâbu'l-Mesâ* ve *Kitâbu'l-Hudûd* eserleri ve Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî'nin (ö. 213/828) *Kitâbu'l-Lugat*'ıbu mektebin ürünleridir. Kûfe ekolünün son eserleri olarak da Sa'leb Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ'nın (ö. 291/903) *Kitâbu'l-Fasih, Kavâidu'ş-Şiir* ve *el-Mecâlis*'i sayılmıştır.²²

Kûfe ekolünün sondan bir önceki tabakasını Ebû Muhammed Seleme b. Âsım (ö. 226/840), *Muhtasaru'n-Nahv* adlı eseri telif eden Ebu Ca'fer Muhammed b. Sa'dân ed-Darîr (ö. 231/845), Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tuvval (ö. 243/857), *İslâhu'l-Mantık* adlı eserin müellifi Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak es-Sikkît (ö. 244/858), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Kâdim (ö. 251/865) gibi birçok âlim oluşturmuştur. Kûfe nahiv ekolünün son çalışmaları da Eb'ul Abbâs es-Sa'leb (ö. 291/904) ve öğrencileri tarafından sürdürülmüştür.²³

Kûfe mektebi rivayetleri alırken çok seçici davranmamıştır. Basra ekolünün te'vil ettiği veya şaz dediği rivayetler ile nâdir krâatleri delil olarak kullanmıştır. Gramer kâidelerini temellendirmek için hadisleri daha çok kullanmışlardır. Basra ekolü

²¹ el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahman Kemâleddîn, b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, (thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1998, s.56; Dâyf, **a.g.e.**, 153; ez-Zubeydî, **a.g.e.**, s.125; Emîn, **a.g.e.**, 583.

²² Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlîm, Dımeşk, 2002, I/195; Dâyf, **a.g.e.**, s.154; el-Enbârî, **a.g.e.**, 60-69; Emin, **a.g.e.**, 606-607.

²³ Zirikli, **a.g.e.**, I/267.

ilk dönemlerde sadece semâ metodunu kullanıp sonraki dönemlerde kıyâs metodundan faydalanmıştır. Fakat Kûfe ekolü baştan itibaren fasih olsun veya olmasın semâ metodunu kullandığı gibi kıyâsı da çok kullanmıştır. Kûfeli nahivcilerden kıyâs ehli diye meşhur olmuş bir gurup ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu iki ekolün birikimlerini harmanlayan ve bazı yeni görüşler ileri süren Bağdat nahiv ekolü ortaya çıkmıştır.²⁴

II.1.3. Bağdat Nahiv Okulu

Hicri II. asırda Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansur devletin başkentini Bağdat'a taşıyıp diğer merkezlerde bulunan âlimleri bu şehre davet etmiştir. Bu sayede Bağdat'ta dil alanında yeni bir ekol teşekkül etmeye başlamıştır. Hicri IV. yüzyıla kadar Bağdat her yönden gelişerek büyük bir şehir olmuştur. Ekonomik ve siyasi ortamın refah seviyesini yükseltmesi ve halifelerin âlimlere değer vermesi sayesinde ilmi ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Tarafsız bir şehir olan Bağdat'ta, Basralı ve Kûfeli âlimlerin münazaralı ortamları sayesinde nahiv alanında da yeni görüşler ve eserler ortaya çıkmıştır. Kıyâs metodunu kullanmada Basra ekolü kadar seçici olmasalar da işitilen sözün nâdir ve şaz olduğu durumlarda, dilin genel kurallarına ve söyleyiş üslubuna uymasına dikkat etmişlerdir. Semâ metodunu ise Kûfelilere yakın olarak şaz ve nâdir de olsa delil kabul etmişlerdir.²⁵

Hicri III. yüzyılın sonlarına doğru Basralı Müberrid (ö. 285/898) ve Kûfeli Sa'leb (ö. 291/904) iki ekol arasındaki tartışmalı ortamın son temsilcileri olarak uzlaşıcı bir yola doğru girmişlerdir. Bağdat ekolünün kurulmasında iki mektebin birikimini sentezleyip uzlaştırmacı metod izleyen ilk temsilciler Ebu'l-Hasan b. Keysan (ö. 299/911), Ebû Bekr b. Şukayr (ö. 315/927) ve Ebû Bekr b. el-Hayyat (ö. 320/932) olmuşlardır.²⁶

Bağdat ekolü; Basra dil okulunun etkisinde olanlar, Kûfe dil okulunun etkisinde olanlar ve iki görüş arasında birleştirici bir metod izleyenler olarak üç guruba ayrılarak değerlendirilmiştir. Bağdat dil okulunda üçüncü gurubun sentezci metodu sayesinde ilk iki ekolün arasında uzlaştırmacı yol içeren yeni eserler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Ebu'l Kâsım Abdurrahmân b. İshak ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *el-Cumel ve Kitâbu'l İzâh*

²⁴ el-Hamûz, Abdulfettah, *el-Kûfiyyûn fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Menhecu'l-Vasfiyyi'l-Muâsir*, Dâru Ammâr, Umman, 1997, s.23-32; es-Samirâi, **a.g.e.**, s.17-57.

²⁵ el-Hâdisî, Hadîce, *Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid, 2001, s.219; Özeydın, Abdülkerim, *"Bağdat Kültür ve Medeniyet"*, DİA, İstanbul, 1991, IV, 437; Dâyf, **a.g.e.**, s.245-249; Emîn, **a.g.e.**, s.618.

²⁶ Dâyf, **a.g.e.**, s.245-250.

eserini te'lif etmiştir.²⁷ Bu ekolün üstadı bilinen Ebû Alî el-Hasen b. Ahmed el-Fârisî de (ö. 377/987) *el-İzâh ve't-Tekmile* eserini yazmıştır.²⁸ Birçok alanda otorite kabul edilen *el-Keşşaf* ve *el-Mufasssal* eserlerinin sahibi ve müteahhirün nahivcilerden Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)²⁹, Ebû Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002)³⁰, Ebu'l-Berekât el-Enbârî (ö. 577/1181),³¹ ve Ebu's-Seâdat Hibetullâh b. Alî b. Şeceri (ö. 542/1148)³² bu ekolün öne çıkan son temsilcileridir.³³

II.1.4. Endülüs ve Mısır Nahiv Ekolleri

Siyasi koşulların değişmesiyle beraber ilk üç ekolün âlimleri ve birikimleri başka şehirlere taşınmış ve yeni mekteplerde çalışmalar devam etmiştir. Bu ekollerin birikiminden yararlanan Cûdî b. Osman el-Mevrûrî (ö. 198/813), Kûfe ekolünün görüşlerini Kurtuba'da öğrencilerine okutmuştur. el-Ufuşnik Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim (ö. 307/919) de Basra ekolünün görüşlerini Sibeveyh'in *el-Kitab* eseri üzerinden öğrencilerine okutmuştur. Bu sayede Endülüs'de Sibeveyh'in *el-Kitab'ını* okumayan kalmamıştır. Endülüs mektebi Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin görüşlerini sentezlemiştir. Nahvin öğretiminde kolaylık sağlamak için zamana göre yeni bir bakış açısı oluşturulmuştur. Bu mektebin en ünlü âlimleri İbn Madâ el-Kurtubî (ö. 672/1273), İbn Ufûr (ö. 662/1263) ve İbn Mâlik (ö. 672/1273) olmuştur.³⁴

Krâat çalışmalarına bağlı olarak başlayan Mısır ekolü gramer çalışmalarında özgün bir ekol haline gelememiştir. Mısır ekolü de Bağdat mektebi gibi Basra ve Kûfe dil okulları arasında ya tercih metodunu kullanmış ya da sentezci bir yol izlemiştir. Bu dönemde nahiv alanında özgün eserler ortaya çıkmamış bunu yerine şerh, muhtasar türü eserler yazılmıştır. Mısır'da Vellad b. Muhammed et-Temîmî (ö. 263/876), Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö. 289/902), Alî b. Süleymân el-Ahfaş (ö. 316/928) ve Ebû Ca'fer en-Nahhâs (ö. 338/950) ilk temsilciler olmuşlardır. İbn Akîl adıyla meşhur olan Abdullah b. Abdirrahman (ö. 769/1367) ve İbnu'd-Demâmînî diye meşhur Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-İskenderî (ö. 837/1433) ve Hâlid b. Ezherî diye ünlü Zeynuddîn

²⁷ Ziriklî, *a.g.e.*, VIII/239.

²⁸ Ziriklî, *a.g.e.*, II/179.

²⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VII/178.

³⁰ Ziriklî, *a.g.e.*, IV/204.

³¹ Ziriklî, *a.g.e.*, III/327.

³² Ziriklî, *a.g.e.*, IV/74.

³³ Mahmûd, Hüsnî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fî Târihi'n-Nahvi'l-Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1986, s.62-65; Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s.76-85; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.167-169.

³⁴ el-Hâdisî, *Medârisu'n-Nahviyye*, s.220; Ziriklî, *a.g.e.*, VI/233.

Hâlid b. Abdillâh (ö.905/1499) ve meşhur es-Suyûtî ismiyle ünlü Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed (ö. 911/1505) Mısır mektebinin son dönem meşhur dil âlimlerinden olmuşlardır.³⁵ Bütün bu ekoller ile Arap dilinin bütün hazinesine ulaşılmış ve gelişme serüveni tamamlanmıştır. Bu zamana kadar yazılmış kaynaklar bu yüzyıldan sonra tekrar tekrar okunmuştur. Halifeliğin Osmanlı devletine geçmesiyle Kur'ân ve hadisleri öğrenmek adına Arap gramerinin temel kitapları başta Osmanlıca olmak üzere başka dillere tercüme edilmeye başlamıştır.³⁶

III. İbn Akîl'in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Yaşadığı zaman ve mekân her ilim adamının hayatı, düşünce dünyası ve ilmî çalışmaları üzerinde etkili olmuştur. İbn Akîl'in yaşadığı çağın siyasi ve sosyo-kültürel konjoktürü de onun çalışmalarına tesir etmiştir. Bu gerçekten yola çıkarak müellifin hayatı ve eserlerinden bahsetmeden önce onun yaşadığı asrın siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu ele alacağız.

III.1. Siyasi Hayat

İbn Akîl'in yaşadığı çevrede en önemli siyasi aktörler Memlükler olmuştur. Memlükler, mîladi 1250 ve 1517 yılları arasında Mısır'da hüküm süren bir Türk devletidir. Bu devlet yöneticilerinin el değiştirmesinden dolayı tarihte iki dönem halinde incelenmiştir.³⁷ İbn Akîl de 1298 ve 1367 yılları arasında Bahrî Memlüklüler döneminde devletin başkenti Kâhire'de hayat sürmüştür.³⁸ Birbirine yakın muhtelif bilgiler olmakla beraber İbn Hacer'in bildirdiğine göre İbn Akîl, Mısır'da 698/1298 senesinde doğmuştur.³⁹ İbn Akîl, 23 Rebûlevvel 769/1367 senesi çarşamba gecesi

³⁵ Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s.107-117; Dâyf, *a.g.e.*, s.243-360.

³⁶ Dâyf, *a.g.e.*, s.243-263.

³⁷ en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvahhâb b. Muhammed b. Abduddâim, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (thk: Mufid Kamhiyye ve Cemâatun), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, XXXI/17-30; Rızg Selim, Mahmûd, *el-Edebu'l-Arabi ve Târîhuhâ fî Asri'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyîne ve Asru'l-Hadîs*, Dâru Kitâbu'l-Arabi, Mısır, trs., s.4.

³⁸ es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Hüsnu'l-Muhâdara*, (thk. Muhammed b. Fadl İbrahim) Dâru'l Ahya-i Kütubi'l-Arabi, Haleb, 1387/1967, I/537; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk. Muhammed b. Fadl İbrahim), Dâru'l Fikr, Haleb 1384/1964, II/47; Askalânî, Şihâbeddin Ahmed b. Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mîeti's-Sâmine*, (thk. Muhammed Seyyid Câdulhak), Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyyetü, Kâhire, 1966, II/372; İbnu'l-İmâd, Şihâbeddin Ebu'l-Felah, *Şuzurâtu'z Zeheb fî Ahbâr-i men-Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnâvûtî Muhammed el-Arnâvûtî), Dârâbü-n Kesîr, Beyrût, 1408/1988, VI/214.

³⁹ Dâvûdî, Şemseddin Muhammed bin Ali, *Tabakâti'l-Müfessirîn*, İlmî Kitap Dâiresi, Beyrût, 1403\1983, I/240; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/47; el-Bağdâdî, İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*

Kâhire’de vefat etmiş ve yine bu şehirde metfûn olan İmam-ı Şafî Türbesinin yakınlarına defnedilmiştir.⁴⁰

III.1.1. Memlûkler’de Siyasi Hayat

Lügât anlamı mülk edinilen şey, birinin malı veya sahip olunan kölesi anlamına gelen memlûk, kadın ve erkek esirler için kullanılan Arapça bir kelimedir. Memlûklerin istihdamı Eyyûbi devletinin büyük hükümdarı Selâhaddin Eyyûbi döneminde daha çok artmıştır. Ortadoğu, Hicaz, Mısır, Yemen ve Kuzey Afrika’dan Türk, Çerkez ve İran asıllı esir ve kölelerin güçlü, çevik ve uzun boylu olanlarından seçilen ve özel eğitimle yetiştirilen ücretli ve ayrıcalıklı bu askerler memlûk ismini almışlar ve bir güç haline gelmişlerdir. 1171 ve 1462 yılları arasında Mısır’da hüküm sürmüş bir Türk devleti olan Eyyûbîlerin emirleri ve hükümdarlarının yetiştirdikleri memlûkler sayesinde onlar kendi isimlerini taşıyan bu devleti kurmuşlardır.⁴¹

XII. y.y’da Moğolların, haçlıların ve savaşların etkisiyle birçok insan yerinden yurdundan sürülmüş ve köle durumuna düşmüştür. Bu yüzden Orta çağ Asya ve Avrupa’sında köle pazarları kurulmuştur. Bu insan kaynağını kullanmak isteyen sultanlar, bazı seçkin kölelere statü kazandırmışlardır. İslam coğrafyasında kurulan her devlette idari ve askeri görevler verilen Memlûkler taht değişiminde dahi etkili olmuşlardır. İktidarlarını ve nüfuzlarını korumak isteyen sultanlar ve melikler ordu komutanlarını memlûklerden seçmişler, onlarla işbirliği yapmışlar ve bu sayede iç ve dış tehditlere karşı kendilerini korumuşlardır.⁴² Bütün bunların sonucu olarak İslam ve Arap devletlerinde görev alan memlûkler etkileyici bir güç haline gelmişler ve Memlûkler devletini kurmuşlardır. Memlûkler 1250-1517 yılları arasında başta Mısır olmak üzere Suriye ve Hicaz’da hüküm süren bir Türk devletidir.⁴³ Memlûkler devleti

Esmâ’ü’l-Mü’ellifin ve Âşârü’l-Müsannifin, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951, I/467; es-Suyûtî, *Hüsnü’l-Muhâdara*, I/537.

⁴⁰ İbn’ul-Cezeri, Şemseddin Muhammed bin Muhammed, *Ğâyetü’n-Nihâye fî-Tabâgât-i Gurâi*, Dâiretü’l Kütübü’l İlmiyye, Mısır, 1933, I/428; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirî*, I/241; Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, II/269; es-Suyûtî, *Buğyet-ül-Vuât*, II/48; el-Bağdâdî, *Esmâ’ü’l-Mü’ellifin*, I/467; es-Suyûtî, *Hüsnü’l-Muhâdara*, I/537.

⁴¹ Rızg Selim, Mahmûd, *Asru Selâtini’l-Memâlik ve Nitâcuhu’l-İlmî ve’l-Edeb*, Mektebetü’l-Âdâb, Mısır, 1976 s.137-140; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s.423; Kızıltoprak, Süleyman, “*Memlûk*” DİA, Ankara, 2004, XXIX/87-89.

⁴² en-Nuveyrî, Ahmed b. Abdulvahhâb b. Muhammed b. Abdudâim, *Nihâyetü’l-Ereb fî Funûni’l-Edeb*, (thk: Mufid Kamhiyye ve Cemâatun), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2004, XXX/18-30; es-Suyûtî, *Buğyet-ül-Vuât*, II/40; Rızg Selim, *Asru Selâtini’l-Memâlik*, s.137-140.

⁴³ Kâsım, ‘Abde, *‘Asru Selâdîni’l-Memâlik et-Târîhu’s-Siyâsiyyi ve’l-İctimâ’î*, ‘Aynu li’d-Dirâsâti, Riyad, 1988, s.11; Yiğit, İsmail, “*Memlûkler*” DİA, Ankara, 2004, XXIX/90.

yöneticilerinin güç değiştirmesinden dolayı tarih kitaplarında iki dönem halinde, Bahrî Memlûkleri Dönemi (1250-1382)⁴⁴ ve Burcî Memlûkleri Dönemi (1382-1517) diye incelenmiştir.⁴⁵

III.1.2. Bahrî Memlûkler'de Siyasi Hayat

“Bahr” Arapça’da deniz ve büyük ırmak demektir. Nil nehrine atıfla Ravza adasına yerleşen askeri birliklere el-Memâlikü’l-Bahriyye denilmiştir.⁴⁶ Eyyûbilerin ikinci sultanı sayılan Necimeddin Eyyûb, Kafkasya’dan ve Kıpçak ülkesinden getirdiği Türk köleleri Nil nehrindeki Ravza adasına yerleştirmiştir.⁴⁷ Bahrî Memlûkleri ismini alan bu birlikler Eyyûbi ordusunun en önemli gücü haline gelmiştir. Eyyûbi sultanı Muazzam Turan Şah, Memlûk emirlerinin gücüyle haçlılara karşı kazanılan zaferden sonra onları tahtına ortak olarak gördüğü için görevden almaya başlamıştır. Sultan Salih Eyyûb’ün Türk asıllı cârîyesi ve Turan Şah’ın üvey annesi Şeceretüddür, Turan Şah’ı tahtı haksız ve çıkarıcı işlerde kullandığını iddasıyla uyardı. Fakat Turan Şah bu uyarıları dikkate almadı. Şeceretüddür’ün Bahrî Memlûk emirlerinden Baybars el-Bundukdarî’yle birlikte hareket etmesiyle Turan Şah bir suikastla öldürüldü. Mısır’da Memlûkler devletinin temelleri bu olayla atılmış oldu.⁴⁸

Baybars ve emirlerin desteğiyle tahta çıkan Şeceretüddür, Mısır emirliğini almak isteyen Eyyûbilere karşı Bahrî memlûklerden Atabek İzzeddin Aybek et-Türkmâni ile evlendi ve tahtı ona bıraktı. Böylelikle İzzeddin Aybek, Mısır Memlûk Sultanlarının ilki sayılmış ve Mısır Memlûk Devleti resmen kurulmuştur. (648/1250)⁴⁹ Sultan Aybek milli baskılar üzerine Eyyûbi soyundan Melikü’l-Eşref Musa’ya tahtı terk etmesine rağmen Eyyûbiler, Mısır üzerine yürümüşler ve mağlup olmuşlardır. Memlûklerin resmen tanınmasını sağlayan bir anlaşmayla Ürdün nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir. İzzeddin Aybek, sultan olup siyasi birliği sağlamış ve Musul Emiri

⁴⁴ Yiğit, İsmail, *İslam Tarihi: Memlûkler*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1991, s.95.

⁴⁵ Yiğit, *a.g.e.*, s.23.

⁴⁶ Güç, Ahmet, “*Mâbed*”, DİA, 1999, XXVII/276.

⁴⁷ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/90.

⁴⁸ İbn Tağrıberdi, Ebu’l-Muhâsin Yusuf, *en-Nucûmu’z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve’l-Kâhire*, (thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1992, VII/3-31; Rızg Selim, *el-Edebu’l-Arabi*, s.5; Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/90-91.

⁴⁹ Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çevr: Salih Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2011, s.926; Ayaz, Fatih Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu*, Çukura Üniv. İlah. Fak. Dergisi, Adana, sayı-1, 2007; VII/54.

Bedreddin Lülü'nün kızıyla evlenmek isteyince hanımı Şeceretüddür onu bir suikast sonucu öldürtmüştür.⁵⁰

Bahrî emirlerin Mısır'da toplanmasından sonra oy birliği ile sultan olan Kutuz gücünü artırmış ve Filistin'de Moğollara karşı tarihi Aynicalut savaşını kazanmıştır. (658/1260) Bu sayede Eyyûbi emirleri kendi bölgelerinde itaat altına alınmış ve Suriye ele geçirilmiştir. Bahrî emirlerinden Baybars el-Bundukdâri ve birliği tarafından Sultan Kutuz Kâhire'ye dönerken suikastla öldürülmüştür.⁵¹

Sultan olan Baybars ile yeni bir döneme girilmiştir. O, devlet teşkilatında idari ve adli önemli yenilikler yaparak devleti merkezi bir güce kavuşturmuş ve Haçlılara karşı önemli başarılar elde etmiştir. Hilâfet makamının desteğini de almak isteyen Baybars, Abbasi ailesinden bir kişiyi halife ilan ederek Abbasi devletinde bulunan halifelik makamını Mısır'da tekrar ihdas etmiştir.⁵² Bu sayede İslam âlemi üzerinde etkin olunurken, Mekke şerifinin de desteğiyle Hicaz bölgesi ve Kızıldeniz hâkimiyet altına alınmıştır. Bu yapılanlar sayesinde Baybars devletin gerçek kurucusu sayılmıştır.⁵³

Memlükler'de küçük yaştaki sultanlar müdebbirü'l-memlekin gözetiminde ve emirlerin gölgesinde tahta geçiyorlardı. Veraset sistemi de olmadığından ve sultanın iradesi güçlü olmadığı için uzun süren karışıklıklardan sonra hızla sultan değişimi yaşanıyordu. Böylesine karışık bir dönemden sonra sultan olan Kalavun önemli işler başardı. Kalavun'un en önemli işleri Ermeni krallığıyla mücadele etmek, İlhanlı ordusunu Humus'ta yenilgiye uğratmak ve Haçlılara karşı İlhanlılarla işbirliği yapmak oldu. Kalavun'un memlükler arasından seçerek Kal'atül Cebel'deki kale burçlarına yerleştirdiği askerler Burcîler adını alarak yeni bir dönemi başlattılar ve saltanatı ele geçirdiler.⁵⁴

Kalavun'dan sonra sultan olan el-Melikü'l-Eşref Halîl, hazırladığı orduyla Müslümanlara karşı sürekli tehdit olan iki yüz yıllık haçlı ordusuna son vermiş ve Haçlıları bölgedeki son başkentleri olan Akka'dan çıkarmayı başarmıştır. Birkaç taht değişiminden sonra sultan olan el-Melikü'l-Eşref Şaban döneminde Kıbrıs kralı yönetimindeki haçlı donanmasının İskenderiye de büyük katliam ve tahribat yapması

⁵⁰ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmuz fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, VII/3; Hitti, *a.g.e.*, s.928; Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/90.

⁵¹ Hitti, *a.g.e.*, s.928.

⁵² Hitti, *a.g.e.*, s.931.

⁵³ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/90.

⁵⁴ Hitti, *a.g.e.*, s.934.

üzerine İslam ordusu tekrar haçlılara karşı sefere çıkmıştır. Fakat haçlılar savaşmak yerine bölgeyi terk etmişlerdir. Bu sefer sayesinde Kilikya Ermeni Krallığı son bulmuştur. (778 / 1375) Daha sonra tahta çıkan sultanların çocuk yaşta olması ve emirler üzerinde otorite kuramamaları üzerine Bahrî Memlükler dönemi sone ermiş ve aynı devletin saltanatını Burcî Memlükler devam ettirmiştir. (1382)⁵⁵

III.1.3. Burcî Memlükler’de Siyasi Hayat

Yeni bir hanedanlık kurmak isteyen Memlük Sultanı Kalavun, Kafkasyalıların (Çerkes) oluşturduğu memlük gurubunu 1281’de güçlendirmeye başlamıştı. Kale burçlarında yerleştirilmelerinden dolayı Burcîler adını alan ve XIV. yüzyıldan itibaren Mısır’ın idaresine sahip olan bu askeri gurup ile 1382’de Burcî Memlükler dönemi başlamış oldu.⁵⁶ Burcî memlük emiri Berkük, asâkirlik makamını ele geçirip Türk asıllı emirleri tasfiye ettikten sonra çıkan ayaklanmaları bastırarak otoritesini sağlamıştır. Bu sayede devletin yönetici hanedanlığı değişmiş ve Çerkes Burcî Memlüklerin ilk sultanı Berkük sayılmıştır. Berkük’den sonra oğlu Ferec sultan olmuş fakat Timur’un neden olduğu karışıklıklar sonucu faaliyet gösteremeden öldürülmüştür. Halife Müstâîn-Billâh ise halifelik ve saltanat makamını birleştiren ilk ve son Memlük halifesi olmuştur. Öne çıkan sultanlardan Barsbay devletin en güçlü donanmasını oluşturarak bir deniz seferiyle 1426’da Kıbrıs’ı fethetmiştir.⁵⁷

Sultan el-Melik’ül-Eşref Seyfeddin İnal döneminin sekiz yıl süren huzur ortamı Osmanlı Devleti ile ilişkilerin gerilmesiyle bozulmuştur. Arnavut asıllı sultan Hoşkadem’in Karakoyunlular ve Dulkadiroğulları’na karşı Akkoyunlu hükümdârı Uzun Hasan’ı desteklemesi Osmanlı devletini rahatsız etmiştir. Sultan Kayıtbay ise Osmanlı ile mücadelede başarılı olup ekonomiyi düzelterek devletin ömrünü uzatmıştır. Bundan dolayı Burcî Memlükler’in 28 yıl süren saltanatının en önemli sultanı Kayıtbay sayılmıştır. Kayıtbay’dan sonra istikrar tekrar bozulmuş ve tahta çıkan sultanlar ya öldürülmüş ya da tahttan indirilmişlerdir. Bu yüzden kimse sultan olmak istememiştir. Emirlerden destek sözü alan ve istenildiğinde tahtı bırakabileceğini söyleyen Kansu Gavrij sultan olmuş ve ilk iş olarak Safevi hükümdârı Şah İsmail ile ittifak yapmıştır. Bu gelişme üzerine Mercidabık savaşında Osmalı ordusu Memlükleri yenilgiye

⁵⁵ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/92.

⁵⁶ Koprman, Kazım Yaşar, “*Burciyye*” DİA, Ankara, 2004, VI/419-420.

⁵⁷ İbn Tağriberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire*, VII/248-323; Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/92.

uğratmıştır.(1516)⁵⁸ Kâhire’de Memlûklerin son sultanı ilan edilen Tomanbey, Osmanlı’nın Mısır valiliği teklifini kabul etmeyip orduyu toparlamaya çalışsa da Ridaniye Savaşında Osmanlı devletinin zaferine engel olamamıştır. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, Memlûk devletine son vermiş ve son Abbasi halifesi el-Mütevekkil’i de alarak hilafeti İstanbul’a taşımıştır. (1517) ⁵⁹

Memlûkler’de sultan otoritesini ve gücünü emirlerle paylaşıyordu. Emirler sultanların tahttan inmesine ve ölmesine neden oluyorlardı. Memlûklü idari ve siyasi teşkilatı emir ve sultanların yönetimindeki illerden ve eyaletlerden oluşmaktaydı. Memlûk nâib ve valileri vilayet ve eyaletlerin yönetimine atanırlardı. İslam dünyası ve kutsal beldelerde tanınmak isteyen sultan I. Baybars, Abbasi ailesinden birini yanına alarak halifeliği Memlûklere taşımıştır. ⁶⁰ Memlûkler’de din ve devlet işleri birbirinden ayrıydı. Fakat sadece Sultan Müstaîn Billâh, halifelik ve hükümdarlık makamını altı ay gibi kısa bir süre tek başına temsil etmiştir.⁶¹ İktisadi alanda da asker olan emirlerin ağırlığı vardı. Devletin muhasebe görevleri gayrimüslimlere ve dini ve adli görevler halktan ilim erbabına verilmiştir. Bahrî Memlûkler de nâib-i saltanatlar vezirlerin görev ve yetkilerinin çoğuna sahipken, Burcî Memlûkler’de vezirin yetkileri sadece mali işlere indirgenmiştir. Muhammed b. Kalavun döneminde vezirin gücü üç divana paylaştırılmış, bundan sonra da nâibler ikinci bir sultan gibi görev yapmaya başlamışlardır. Nâibler memur ve idareci tayinlerini ve iktâ dağıtma görevlerini yürütmüşlerdir. Nâiblikten sonra gelen atabekler nâiblik kaldırıldıktan sonra sultandan sonra en yetkili merci olmuşlardır. Sultanlar çocuk yaşta tahta çıktığında devleti nâibler diğer adıyla müdebbirü’l-memlekeler sultan adına idare etmişlerdir.⁶²

III.2. Sosyal ve İktisadi Hayat

III.2.1. Memlûkler’de Sosyal ve İktisadi Hayat

Memlûk toplumunda asker ve yöneticiler ayrı bir sınıf olarak halktan ayrılıyorlardı. Asker ve yönetici sınıfı Suriye ve Mısır’dan köle olarak getirilen çocukların özel eğitimle yetiştirilmesiyle oluşturuluyordu. Türklerden oluşan yönetici ve askerî sınıf ayrıcalıklı olarak kışlada yaşıyordu. Farklı milletlerden oluşan mahallî

⁵⁸ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/92-93.

⁵⁹ Hitti, *a.g.e.*, s.931; Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/93.

⁶⁰ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/90-91.

⁶¹ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/92.

⁶² Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/94.

halkın büyük çoğunluğunu Müslüman Araplar ve gayri müslimler oluşturuyordu.⁶³ Memlükler illere ve eyaletlere ayırdıkları yerel yönetimleri de kendileri idare ediyorlardı. Halkın adlî ve dîvan işlerini, müderrislik ve tabiplik hizmetlerini, din ve tarikat şeyhliğini sultanın atayıp bir emire bağladığı ilim erbabı yürütüyordu.⁶⁴

Memlükler siyasi gücü ellerinde bulundurdukları gibi iktisadi gücü de ellerinde bulunduruyorlardı. Tahıl ticareti sultan ve emirlerin elindeydi. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve yoksul olan Araplar'ın çiftlikleri tımarlı askerlerin emrindeydi. Bunun yanında küçük tüccar ve esnaflar ve sanatkârlar da emirlerin mülkündeydi. Bütün bunlar sayesinde Memlüklerin en ast askerleri bile yüksek seviyede maaş alırlardı.⁶⁵ Daha çok Araplardan oluşan ve köylerde yaşayan Mısır halkı zaman zaman maddi sıkıntılar yüzünden isyan etmişler ama onların bu isyanları ağır şekilde bastırılmıştır.⁶⁶

XIII. y.y.da başlayan Moğol istilaları 1299 yıllarında Bağdat, Tikrit, Erbil, Musul, Duneysir, Tebriz, Tiflis, Nişabur, Rey, Buhara, İşbiliye, ve Kurtuba'ya da ulaştı. Bu şehirlerden göç eden milletler Suriye ve Mısır'ın nüfusunu aşırı derecede yoğunlaştırmıştır.⁶⁷ Suriye de Moğol istilasına uğrayınca Mısır ve Kâhire nüfusu aşırı derecede artmıştır. Bu olayların Mısır'a olan en önemli katkısı ilmî ve kültürel açıdan olmuştur. Çok sayıda İslam âlimi ve her meslekten insan ve sanatkâr, şair ve edebiyatçı Mısır'a göç etmiş ve İslamî ilimlerin merkezi Kâhire olmuştur.⁶⁸ İlmî ve kültürel faaliyetler zamanla ülke topraklarında daha fazla gelişme göstermiştir.

İslam tarihinde tasavvuf hareketi en parlak asrını Memlükler döneminde yaşamıştır. Bedeviyye, Şâzeliyye, Rifâiyye ve Düsûkiyye tarikatların ünlü kurucu mutasavvıfları bu dönemde yetişmiştir.⁶⁹ Sultan ve emirler, Müslüman halkın hepsi ve ilim erbabının bir bölümü tasavvufla iç içeydiler. Mutasavvıflardan şeyhu'ş-şüyuh ve şeyhül ârifin ünvânı alanlar hangâh, ribât ve zâviyelerin ve vakıfların idaresine atanırlardı. Sultan ve emirler tasavvuf erbabı için hangâh, ribât ve zâviye inşa ettirmeyi

⁶³ Ayaz, *a.g.e.*, VII/47.

⁶⁴ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/96.

⁶⁵ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/96.

⁶⁶ İbnu'l-Cevzî, 'Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*, Dâru's-Sâdır, Beyrût, 1939, s.49; Suheyli, Muhammed, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısır ve Bilâdi's-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Kâhire, 1997, s.562-563; Ayaz, *a.g.e.*, VII/53-67.

⁶⁷ Avd, Sâmî, *İbn Hişam en-Nahvi*, Daru't-Talas, Dimeşk, 1987, s.34; Yiğit, *a.g.e.*, s.381

⁶⁸ Avd, *a.g.e.*, s.32-34.

⁶⁹ Yiğit, *a.g.e.*, s.386.

de kendilerine görev addetmişlerdir.⁷⁰ Sûfilerin ibâdet ve zikir mekânı zâviyelerdi. Bu mekânlar vakıflara bağlı olarak medrese, misafirhane, kütüphane, hamam ve aşeviyle insanların bütün ihtiyaçlarına cevap verecek külliye şeklinde imâr edilmişti.⁷¹ Medreseler Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Mâlikî mezheplerine yakınlıklarıyla bilinirler ve yakın oldukları mezhebe göre fıkıh, hadis ve kırâat dersleri okuturlardı. Şeyhi kadın olan ribâtlar da vardı, bu zâviyelerde kadınlara dini ve fikhî dersler okutulurdu. Ayrıca bu mekânlar kadınların zor zamanlarında sığındıkları bir evdi.⁷²

Muhyiddîn-i Arabî ve İbn Farîz'in tasavvufî fikirlerine çok önem verilirdi. Şeyhlerin fikir ve uygulamalarını eleştiren İbn Teymiye dinde yeni olan şeyleri bid'at diye eleştirdiği için şeyhlerin isteğiyle sultanlar tarafından cezalandırılmıştır. H. VIII. asırda en parlak dönemini yaşayan tarikatlar, h. IX. asırda güvenini kaybetmeye başlamıştır. İstismarcı şeyhlerle dini duygu ve inançlar sömürülmeye başlayınca tarikatlara karşı yeni önlemler alınmaya başlanmıştır.⁷³

Memlûklü sultanlarının ve halkının sosyal hayatında dini bayramlar ve resmi günlerin ayrı bir yeri vardı. Kâhire'de Kal'atü'l Cebel, devletin ve halkın bulunduğu bir kutlama alanıydı. Dini içerikli kutlanan günler şunlardı: Hicri Yılbaşı, 10 Muharrem Aşûre Günü, Mevlîd Kandili, Deverânü'l-Mahmili's-Şerîf (Hac yolculuğu için Kâbe örtüsünün dolaştırılması), Ramazan ve Kurban bayramı kutlamaları.⁷⁴ Resmi törenler: Cülûs ve saltanat tevcihî merasimleri (Halifenin sultana hilat giydirmesi ve kılıç kuşatmasıdır), veliaht tayini merasimi (Ümeranın huzurunda sultanın veliahdını belirlemesidir), sultanın devletin başkenti Kâhire'den çıkışında uğurlama merasimi ve sultanın şehre girişinde karşılama merasimi, sultanın hasta olup iyileşmesi sonucu şifa töreni. Bunların dışında düğün ve sünnet merasimleri, ekonomik hayatı etkileyen Vefâu'n-Nil (Nil suyunun medceziri) merasimleri düzenlenirdi. Ayrıca askerlerin at yarışları müsabakası ve savaş oyunları da sosyal faaliyetler arasındaydı.⁷⁵

Memlûklerin ekonomik gücü ziraat ve endüstri ürünlerine, devletin iç ve dış ticarete aldığı vergilere bağlıydı. Tarım arazileri sultan, ümera ve askerlere bağlı iktâ

⁷⁰ Makrîzi, Takıyyüddin Ali b. Ahmed, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, yey., Mısır, h. 1324, II/414-416.

⁷¹ Makrîzi, *a.g.e.*, II/392.

⁷² Eruz, A. Fulya, "*Memlûkler*", DİA, Ankara, 2004, XXIX/97; Yiğit, *a.g.e.*, 250.

⁷³ Hitti, *a.g.e.*, s.949.

⁷⁴ Yiğit, *a.g.e.*, s.391-392.

⁷⁵ Makrîzi, Takıyyüddin Ali b. Ahmed, *es-Sülûk li-Mârifeti Düveli'l-Mülûk*, (nşr. Mustafa Ziyâde), Kâhire, 1956, s.330.

toprakları ve halkın kullandığı mülk ve vakıf toprakları diye ikiye ayrılıyordu.⁷⁶ İktâlarda veraset sistemi vardı. Fakat devletin iktisadi durumuna göre verasetten vazgeçilir ve çiftçilerin de toprak sahibi olması için iktalar satışa çıkartılırdı. Mısır ekonomisinin üzerinde Nil nehrinin feyzânı ziraat ürünleri ve vergi gelirleri üzerinde tarihin her döneminde belirleyici olmuştur.⁷⁷ Mısır'da yetiştirilen ürünler arasında ilk sırayı alan buğday ihtiyaca göre ya ihraç edilir ya da kıtlık yılları için stoklanırdı. Suriye ile Hicaz bölgesinin buğday ihtiyacı da Mısır'dan karşılanırdı.⁷⁸ Ülkenin farklı şehirlerinde yetiştirilen kışlık ve yazlık meyve-sebzeler, keten, pamuk ve şeker kamışı ihraç edilirdi. Kâhire'de halka hizmet veren ziraat enstitüsü kurulmuştu. Memlûklerde hayvancılık için kurulan köyler de ülke ekonomisine katkı sağlıyordu. Hayvancılıkta sığır, manda ve çölde yaşayan bedevilerin çobanlığını yaptığı koyun besleyiciliği ve tavuk üretim çiftlikleri iktisadi faaliyetler arasındaydı. Bahrî Memlûkler hem ziraat hem de hayvancılıkla ülke ekonomisini ilerletirken, Burcî Memlûkler ziraate gereken önemi verememişlerdir ve bu yüzden ülke ekonomisi gerilemiştir.⁷⁹

Endüstriyel ham madde kullanımında ziraat ürünleri ilk sırada yer almıştır. Mısır ve diğer şehirlerdeki tezgâhlarda dokunan kumaş ve dünyaca ünlü keten bezleri Avrupa ülkelerine ihraç edilmiştir. Bu sayede Avrupa'nın modern keten dokumacılığı gelişme göstermiştir. Moğol istilalarının estirdiği değişim rüzgârıyla Çin ipek dokumacılığı Mısır ve Suriye'yi etkilemiştir. Çin'in etkisiyle ortaya çıkan ipekli kumaşlardaki çiçekli, hayvanlı ve değişik tarzdeki motifler sayesinde dış ticarete önemli gelirler elde edilmiştir.⁸⁰

Çömlekçilik, Memlûkler'de gelişme gösteren önemli bir zanaat dalıydı. Kap kacak gibi mutfak eşyaları ve bu alanda çeşitli ürünler İran ve Çin'in süslemeli işçiliğinden etkilenecek şekilde üretilmiştir.⁸¹ Memlûklü şehirlerinde bulunan bakırcılar çarısında ibrik, tas gibi sıvı su ürünü eşyaları satılırdı. Kâhire'de bakır ve bronzdan yapılmış eşyaların gümüş ve altınla kaplandığı meşhur bir çarşı da mevcuttu.⁸² Kâhire, Dimeşk ve Hama'da kâğıt atölyeleri, eyer ve semercilik, ciltçilik, şekerlemecilik ve

⁷⁶ Yiğit, *a.g.e.*, s.223.

⁷⁷ Becker, Carl Heinrich, *Mısır İslam Tarihi*, Strassburg, 1902, VIII/233.

⁷⁸ Sürûr, Cemâleddin, *Devletü'z-Zahir Baybars*, Kâhire, 1960, s.281.

⁷⁹ Kehhâle, Ömer Rıda, *el-Ulûmu'l-Ameliyye fi'l-Usûri'l-İslâmiyye*, Dimeşk, 1972, s.183; Sürûr, *a.g.e.*, s.282.

⁸⁰ Kühnel, Ernest, *el-Fennu'l-İslâmî*, (Arapça: Ahmet Musa), Beyrût, 1966, s.119-120.

⁸¹ Fehervârî, Gabriel., *İslam Târihi Kültür ve Medeniyeti*, Hikmet yayınları, İstanbul, 1988, IV/274.

⁸² Asthor, Eliyahu, *et-Târihu'l-İktisâdî ve'l-İctimâî li's-Şarki'l-Evsat fi'l-Usûri'l-Vustâ*, Dimeşk, 1985, s.378; Kehhâle, *el-Ulûmu'l-Ameliyye*, s.260.

sabunculuk iktisadi faaliyetler arasındaydı.⁸³ Şam vilayeti kılıç, hançer ve balta gibi demir araç gereçleriyle meşhurdur. Dımeşk'te kuyumculuk çok gelişmişti.⁸⁴ Gemi ve deniz araçları Kâhire, İskenderiye ve Dimyat tersanelerinde yapılıyordu. O dönemde en çok çıkartılan madenler ise potasyum, zümrüt ve natrondu.⁸⁵

Bahrî Memlûkler döneminde ticaret çok canlıydı. Sultanlar ve emirler iç ve dış ticareti vekilleri vasıtasıyla takip ediyorlardı. Sultan Kalavun döneminde Yemenli, Hintli, Çinli ve diğer yabancı tüccarların ülkede güvenliklerinin sağlanacağına dair bir ferman da çıkartılmıştı. Bu ferman özetle şöyleydi: “Yemen, Hind, Sind, Çin ve diğer ülke tüccarlarından bu menşurumuzu okuyanlar, derhal hazırlığa koyulsunlar. Göreceklerinin söylediklerimizden fazla olduğunu bulmak için ülkemize gelsinler.”⁸⁶

Suriye ve Kâhire merkezli ticaret hayatını canlı tutan Hind-Avrupa ticaret yolu Eyyûbilerden itibaren Müslümanların elindeydi. Burcî Memlûkler döneminde ekonomik sıkıntılar yüzünden konulan ağır gümrük vergileri Avrupalıları yeni ticaret yolları aramaya yöneltmiştir. Portekizliler Hint Okyanusu ve Kızıl Denize yerleşince ticaretin yönü Ümit burnuna kaymış ve Mısır ekonomisi zayıflamaya başlamıştır.⁸⁷ Suriye ve Akka sahillerinde bulunan haçlı kaleleri 1291'de fethedilince Güney Avrupa ile olan ticaret sayesinde tekrar ekonomide olumlu gelişmeler olmuştur.⁸⁸ İç ticaret hacminin en geniş olduğu iller Kâhire, İskenderiye, Halep ve Dımeşk'ti. Bu şehirlerin çarşı tipi hanları yerli ve yabancı tüccarların ikamet etmeleri ve konaklamalarına uygun inşa edilmişti. Kâhire doğu batı ticaretinin kavşak noktasında yer alırken, İskenderiye her devlete özel hanlarıyla büyük bir ticaret merkeziydi. Halep ve Dımeşk, Hindistan ile Çin mallarının ithalatının yapıldığı şehirlerdi.⁸⁹

Devlet hazinesinin gelir kaynakları arasında vergilerin önemli bir yeri vardı. Gayrimüslim vatandaşların her birinden cizye vergisi alınırdı. Yerli ve yabancı tüccarlardan alınan vergiler, altın ve gümüş ithalatından alınan vergiler, madenlerden elde edilen vergiler, koyun ve keçi sahiplerinden alınan otlak vergileri devlet hazinesin gelirleri arasındaydı. Vakıf arazileri dışında tarım arazilerden de vergi toplanırdı.

⁸³ Ashtor, *a.g.e.*, s.391.

⁸⁴ Kehhale, *a.g.e.*, s.266.

⁸⁵ Hasan, H. İbrahim-A. İbrahim, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kâhire, 1970, s.268-285.

⁸⁶ Kalkaşandî, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ*, Kâhire, 1913/1919, VIII/340.

⁸⁷ Becker, *a.g.e.*, VIII/226.

⁸⁸ Ashtor, *a.g.e.*, s.387.

⁸⁹ Asthor, *a.g.e.*, s.392.

Darphane gelirleri ve mirascı bırakmadan ölenlerin malları da devletin temel gelir kaynaklarıydı.⁹⁰

İbn-u Haldun'un dediği gibi "Devletler, insanlar gibidir; büyürler, olgunlaşırlar, yaşlanırlar ve ölürlür." Memlük iktisadi hayatı çok gelişmiş olmasına rağmen, zamanla çeşitli nedenlerle devletin ekonomik gücü kan kaybetmeye başlamış ve devletin yıkılması hızlanmıştır. Bahrî Memlükler'in hüküm sürdüğü bir buçuk asrın sonunda Moğol istilalarıyla ve Timur'un Suriye'yi istilasıyla köylerde tarım nüfusu azalmaya ve şehirlerdeki ticari nüfus dağılmaya başlamıştır. Mecburi göçler sonucu merkezi büyük şehirlerin nüfusu hızla artış göstermiştir. Kıtık ve kuraklık tarım üretimini de durdurunca hububat fiyatları yüzde elli artış göstermiştir. Nüfusun yoğunlaştığı yerlerde olumsuz yaşam koşulları salgın hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1400'lü yıllarda Güney Avrupalıların Ümitburnu'nun keşfiyle iç ve dış ticaret zayıflamış ve endüstriyel alanda da büyük kayıplar olmuştur. Esnaf ve tüccarlar sermayelerini kaybedince çarşı ve dükkânlarını terk etmişler. Piyasadaki yerli para değerini koruyamamış ve yabancı para ülke içinde yayılmaya başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı devletin gücünü zayıflamış ve Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in seferlerine karşı fazla direnememiştir. Nihayet Memlüklerin siyasi varlığı da son bulmuş ve bu devlette tarihdeki yerini almıştır.⁹¹

III.3. Dini ve Kültürel Hayat

III.3.1. Memlüklerde Dini ve Kültürel Hayat

Halkının çoğunluğu Arap Müslümanlardan ve gayrimüslim azınlıklardan oluşmasına rağmen yöneticilerinin kökeninden dolayı Memlükler Müslüman bir Türk devletidir.⁹² Memlüklü sultan ve emirleri İslam dinine hizmet etmeyi kendilerine görev bilmişler ve Müslümanlar üzerinde etkin olmaya çalışmışlardır. Moğollar 1258'de Abbasi devletine son verince halifelik makamı bir süre sekteye uğramıştır. Memlüklü Sultanı Baybars, Abbasi ailesinden Ahmed b. Zâhir'i Kâhire'ye davet ederek halifelik kurumunu tekrar ihdâs etmiştir. Sultan Baybars devlete dini bir güç kazandırarak Hicaz bölgesinin ve Müslüman âleminin desteğini kazanarak İslam dünyası üzerindeki nüfûzunu artırmıştır. Böylece halife, sultana hil'ât giydirmeye, sultan da halifeye ahitnâme vermeye başlamıştır. Bu ahitnâmede halifenin devlet otoritesi olduğu ve

⁹⁰ Yiğit, *a.g.e.*, s.235-236.

⁹¹ Rızg Selim, *el-Edebu'l-Arabi.*, s.4; Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/92-93.

⁹² Ayaz, *a.g.e.*, VII/46.

sultanı tayin ettiği belirtilmiştir. Kısa bir süre saltanat makamıyla halifelik kurumu sultanın elinde toplanmıştır. Sultanla halifenin isimlerinin birlikte yazıldığı para basımı yapılmış ve hutbelerde önce halifenin ismi okunmuştur. Bütün bunlar sayesinde saltanat makamı dini bir meşruiyet kazanmış ancak halifenin idarede hiçbir gücü olmamıştır. Tahta çıkan çocuk da olsa halife onun meşruiyetini onaylamıştır. Sultanlar istediklerinde halifeyi değiştirebildikleri gibi din görevlilerini de kendileri tayin etmişlerdir. Osmanlı devleti 1517’de III. Mütevekkil’le halifeliği İstanbul’a götürünceye kadar halifelik kurumu Memlûkler’de bu şekilde itibar görmüştür.⁹³

Bu dönemde halkın dini hayatı üzerinde etkili olan çok sayıda tekke, zâviye ve hangâh mevcuttu. Halkın hemen hepsi bir dergâha bağlı olduğu gibi Memlûk sultan ve emirlerinin hangi tekkeye bağlı oldukları bilinirdi. Memlûkler Şafî, Hanefî, Hanbelî ve Mâlîkî mezheplerine çok büyük destek vermiştir. Bütün müesseseler dört ehli-sünnet mezhebe bağlı olarak tasavvufî ve ilmî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sırada dini yaşantı çok canlı olduğu gibi ilmi faaliyetler alanında da önemli eserler ortaya konmuştur.⁹⁴

Abbasilerin başkenti ve İslam dünyasının ilim ve kültür merkezi Bağdat’ın medrese ve kütüphaneleri Moğol istilaları ile yakılıp yıkılınca Memlûklerin başkenti Kâhire ve Dimeşk iki buçuk asra yakın ilim ve kültür merkezi olmuştur. Moğol istilaları ve Haçlı seferlerine karşı Mısır ve Suriye’yi koruyan Memlûkler, Müslümanlarla beraber Abbasi halifesini ve ilim erbâbını himâye etmişlerdir. Endülüs ve Kuzey Afrika’daki savaşlar da âlimlerin Memlûk şehirlerine sığınmalarına sebep olmuştur. Memlûk sultanları âlim ve talebelere hürmet göstermişler ve onların ilmi çalışmalarına ortamlar hazırlamışlardır. Bu çalışmaların sayısı artınca sultanlar birbirleriyle yarışırca başta Kâhire ve Dimeşk’te medreseler, camiler, hangâhlar, tekke ve zâviyelere bağlı eğitim ve öğretim kurumları yaptırmışlardır.⁹⁵ Bu şehirlerin dışında Halep, Hama, Humus, İskenderiye, Mekke ve Medine şehirlerinde de çok sayıda medresede ilmî faaliyetler yürütülmüştür. Kaynakların bildirdiğine göre Dimeşk’te dîni ilimler için yapılmış ve 3’ü tıp ilmine ayrılmış 159 medrese, 75 hângah, ribât ve zâviye faaliyet göstermiştir.⁹⁶ Memlûklü döneminde yaşamış olan Mısırlı tarihçi Makrîzî (ö. 845/1442) de Kâhire’de 70 medrese ve ve bu medresenin hocaları hakkında bilgiler

⁹³ Hitti, *a.g.e.*, s.933.

⁹⁴ Rızg Selim, *el-Edebu'l-Arabi*, s.16.

⁹⁵ Yiğit, *a.g.e.*, s.243-244.

⁹⁶ Nuaymî, Abdülkadir b. Muhammed, *ed-Daris fi-Tarihi'l-Medâris*, (nşr. El-Ca’fer el-Hasenî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988, II/127-135.

aktarmıştır.⁹⁷ Bazı medreselerde ehl-i sünnet dört mezhebe göre hadis-i şerif, tefsir, fıkıh ve dini ilimler okutulurken bazı medreseler de kırâat ve tefsir halkalarıyla doluymuş. Medreselerin çoğu zengin bir kütüphaneye ve yetim ve yoksulların yatılı kaldığı okullara sahipmiş.⁹⁸

Memlük sultanları dönemin meşhur âlimlerinin ders halkalarına katılırlardı. Sultanlar müderrislerin tayinleriyle ve sahip olmaları gereken özelliklerle bizzat ilgilenirlerdi. Bir müderris belâğat sahibi olarak güzel ve akıcı konuşmalı, cömert ve kerim olmalı, ilmini iyi bir âlimden almış asil bir âlim olmalı, faziletiyle emsallerinden önde olmalı, üstün takva sahibi olmalıydı.⁹⁹

Memlükler döneminde camîler, eğitim-öğretim faaliyetlerinin mekânı olmuşlardır. Kâhire ve Dimeşk'in büyük camilerinde ders halkaları devamlılık göstermiştir. Kâhire'de Amr b. As ve İbn Tulûn Camî'nde dört mezhep fıkhı için derslikler bulunurdu.¹⁰⁰ Dimeşk'te bulunan Ümeyye Camî, Müeyyediyye Camî büyük kütüphaneleriyle ilim erbabına hizmet ediyorlardı. Sultan Baybars'ın tamir ettirdiği Ezher Camî, Ebû Hayyan'ın nahiv hocalığını yaptığı Hâkim Camî de tamir edilerek müderris ve talebelerin hizmetine açılmıştır.¹⁰¹ Müritler ve onlara gönül verenlerin mekânı olan hangâh, ribât ve zâviyeler de aynı zamanda dini ilimler için medrese görevi gören müesseselerdi. Bazı medreselerde tıbbî dersler de okutulurdu. Daha sonra müstakil külliye şeklinde tabip ve tıp öğrencilerinin ders gördüğü ve uygulama yaptıkları, icâzet aldıkları ve yatılı kaldıkları medreseler de yapılmıştır. Bütün bu müesseseler tefsir, hadis, fıkıh, kelam, nahiv, tasavvuf, tarih, coğrafya ve tıp alanında çok sayıda âlim yetiştirmiştir.¹⁰²

Memlükler dönemi yeni düşüncelerin ortaya çıkmasından daha çok, ilmî çalışmaların yayılması sayesinde farklı alanlarda çok sayıda âlimin yetişmesini sağlamıştır.¹⁰³ Yapılan ilmî çalışmalar geçen asırlardaki âlimlerin eserlerine şerh yazmak ve farklı bilgileri bir araya toplayarak ansiklopedik eserler ortaya çıkarmak şeklinde olmuştur. Sultanların ve dört mezhebin fikrî ve felsefî akımlara karşı anlayış göstermemeleri sebebiyle, İslam âlimleri dini ilimleri talep eden halkın ihtiyacından

⁹⁷ Hitat, *a.g.e.*, II/362-405.

⁹⁸ Nuaymî, *a.g.e.*, II/127-135.

⁹⁹ İbnu'l-Furat, Esed, *Tarihu İbni'l-Furat*, (nşr: Esed Rustem ve ark.), Beyrût, 1942, VIII/28.

¹⁰⁰ Yiğit, *a.g.e.*, s.249.

¹⁰¹ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve Divanü'l-Mübtede-i ve'l-Haber*, Dâru'l Fikr, Beyrût, 1966, V/835; Mâhir, Muhammed, *Mesâcidu Mısır*, Kâhire, 1980, III/7.

¹⁰² Kehhâle, *el-Ulûmu'l-Ameliyye*, s.110.

¹⁰³ Ebû Zehra, Muhammed, *İmam İbn Teymiye*, İstanbul, 1988, s.155.

dolayı şerh, ihtisar ve hâşiye yazmaya yönelmişlerdir. Bu sebepten Memlûkler dönemi nahiv ilmi için şerhler dönemi olarak bilinir.¹⁰⁴ Bu asırda lügât kitapları, tarih ve tabâgat kitapları ve biyoğrafi kitapları yazılmıştır. Memlûklüler dönemi hadis çalışmalarının da altın yıl kabul edilmiş ve sonraki dönemlerde güvenilir başvuru kaynakları olan hadis şerhleri ve ricâl kitapları da yazılmıştır.¹⁰⁵

Memlûklü sultanlarının Türk olması hasebiyle özellikle tarih ve nahiv alanında Türkçe eserler telif edilmiştir. Nahiv ilminde önemli yeri olan Ebû Hayyan el-Endülüsî (ö. 745/1344), Arapların Türkçe öğrenmeleri için Türk kültür tarihi için önemli olan dört eser kaleme almıştır.¹⁰⁶ Memlûkler döneminde Nahiv ilminde önemli yer tutan dilciler yetişmiştir. İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), İbnü'n-Nehhâs el-Halebi (ö. 698/1299), Ebû Hâyyân el-Endülüsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360), İbn Nübâte el-Mısrî (ö. 768/1366), Bahâeddin İbn Akîl (ö. 769/1367) ve İbn Ammar el-Endelüsî (ö. 479/1086) ve Arap dilinde yazılmış en geniş lügâtin sahibi İbn Manzûr (ö. 711/1311), Demâmînî (ö. 827/1424), Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879 /1474) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) bu dönemin öne çıkan müellifleridir.¹⁰⁷

Halifeliğin Osmanlıya geçmesinin ardından Memlûk medreselerinde yetişen âlimler Osmanlı medreselerinde dersler okutmaya başlamışlar ve yine Osmanlı medreselerinde yazılan eserlerin çoğu Memlûk medreselerindeki âlimler tarafından kaleme alınmıştır. Memlûklü devleti iki asrı aşkın bir süre İslamî ilimlerin merkezi olmuştur. Bu dönem İslamî ilimler sahasında en parlak bir dönem olmuştur. Siyasi, iktisadi ve toplumsal bozulmalara rağmen ülkede ilmî ve kültürel çalışmalar Osmanlı topraklarına katılana kadar devam etmiştir. Bu dönemde yetişen âlimler ve kültür hazinesi Osmanlı medreselerinde daha geniş bir coğrafyada İslam âlemine büyük katkılar sunmaya devam etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Bakırcı, *Arap Dili Gramer Tarihi*, s.139.

¹⁰⁵ Ma'tûk, Salih Yusuf, *Bedreddin el-Aynî ve Eseruhu fi-İlmi'l-Hadis*, Beyrût, 1407/1987, s.37.

¹⁰⁶ Yiğit, *a.g.e.*, s.253.

¹⁰⁷ Yiğit, *a.g.m.*, XXIX/95.

¹⁰⁸ Rızg Selim, *el-Edebu'l-Arabi*, s.20.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBN AKİL'İN KİŞİSEL YÖNLERİ

Kaynakların bildirdiğine göre İbn Akîl zeki, çalışkan, heybetli, ciddiyetini, vakârını koruyan ve giyim kuşamına özen gösteren bir âlimdi.¹⁰⁹ Onun dilinde hafif pelteklik olduğu ve etrafında onu devamlı dinleyen ve takip eden kalabalık bir topluluk olduğu gelen bilgiler arasındadır. İbn Akîl'in ilim için olan gayreti ve sebâtı devrinin hocaları ve âlimleri tarafından övülmüş, onun ders verdiği camî ve medreseler çok rağbet görmüştür. Yaptığı vazifelerden herkes memnun kalmış ve devlet adamlarından çok hürmet görmüştür. İbn Akîl aynı zamanda cömert bir alim olarak bilinmiştir.¹¹⁰

1.1. İbn Akîl'in Hayatı

Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullâh b. Abdurrahman b. Abdullah b. Akîl el-Hemedânî diye bilinen müellifin ismi Abdullah b. Abdurrahman bin Akîl bin Abdullah'dır. Künyesi Ebû Muhammed, lakabı ise Bahâüddîn'dir. Soyu Hz. Peygamber'in amcası Akîl b. Ebû Talib'e dayandırıldığı için İbn Akîl künyesiyle meşhur olmuştur.¹¹¹ Aile büyükleri Hemedanlı olduğu için Hemedânî nisbesiyle de anılmıştır.¹¹² İbn Akîl'in doğum yeri ve tarihi hakkında kaynaklarda birbirine yakın farklı bilgiler vardır. İbn Akîl Muharrem ayında bir Cuma günü Halep yakınlarındaki Bâlis kasabasında doğmuştur. (1298/698)¹¹³ İbn Akîl 23 Rebûlevvel Çarşamba gecesini Kâhire'de vefat etmiş (1367/769)¹¹⁴ ve ona duyulan saygıdan ötürü İmâm-ı Şâfi'nin kabri yanına defnedilmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Brockelmann, Carl., *Gesichte Arabischen Litteratür* (GAL 2), Leiden, 1942, s.88; Brockelmann, Carl., *Supplementband* (Sup 2), Leiden, 1937, s.104; et-Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'de ve Misbâhu's-Siyâde*, (thk. Kâmil el-Bekrî_Abdulvehhâb Ebû'n- Nûr), Dâru'l-Kutubi'l-Hadisiyye, Kâhire, 1968, II/109.

¹¹⁰ Benli, Mehmet Sami, "*İbn Akîl*", DİA, 1999, XIX/301.

¹¹¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/47; İbnu'l-İmâd, *Şuzurâtu'z Zeheb*, VI/214; Dâyf, *a.g.e.*, s.355; et-Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.238.

¹¹² Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹¹³ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/ 47; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *Mısır ve Kâhire Tarihinde Hüsn-ül-Muhâdara*, (thk. Muhammed b. Fadl İbrahim) Arap Dâru'l Ahya-i Kütübî'l-Arabî, Halep, 1387/1967, I/537; el-Bağdâdî, *Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn*, I/467.

¹¹⁴ Benli, M. Sami "*İbn Akîl*", DİA, Ankara, 1999, XIX/300.

¹¹⁵ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241; Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II/269; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48; el-Bağdâdî, *Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn*, I/467; es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, I/537; İbn'ul-Cezeri, *a.g.e.*, I/428.

İbn Akîl Mısır'da yetişmiş büyük bir âlimdir. Nahivci, tefsirci, Şâfi mezhebi fikhçısı ve kâdî'l-kudâtlardandır. İlk tahsilini doğduğu yerde tamamlayan İbn Akîl, ilmî sahalarda kendini geliştirmek için Kâhire'ye yerleşmiş ve burada farklı hocalardan muhtelif dersler okumuştur. Bu dersler arasında kırâat, tefsir, usûlü fikh, aruz ve meâni yer almaktadır.¹¹⁶ Devrin ünlü âlimi olan Ebu Hayyan'ın (ö. 745/1344) nahiv derslerine on iki yıl devam etmiştir. (1256-1344)¹¹⁷ İbn Akîl'in ilme olan düşkünlüğü ve sebâtı Ebu Hayyan'ın dikkatini çekmiş ve Mısır'da hocasının en değerli öğrencilerinden olmuştur. Ebu Hayyan onu övmüş ve örnek bir âlim olarak göstermiştir.¹¹⁸ Müellif hocasından icâzet aldıktan sonra Kâhire'de Kutbiyye-i Atikâ, İmam-ı Şafi Zâviyesi, Haşşâbiyye Medresesi ve Nâsırî Camii'nde hocalık yapmıştır. Ebu Hayyan'ın vefatından sonra da Kâhire'de Tûlûn Câmii'nde başta tefsir olmak üzere muhtelif ilimlerde pek çok öğrenciye dersler okutmuştur.¹¹⁹

İbn Akîl zaman zaman devlet işlerinde de görev almıştır. Mısır'da hocası Celâlüddîn Hâtib el-Kazvînî'ye ve Hüseyniyye'de İzzeddîn İbn Cemâa'ya kadı vekilliği yapmıştır. (727/1327) Memlûk Emîri Sargatmış, kadısı İbn Cemâa'yı görevinden alarak İbn Akîl'i kâdî'l-kudâtlık görevine getirmiştir. Emîrin bazı suçlamalarla tutuklanması üzerine üç ay içinde bu görevinden alınmıştır. (759/1358)¹²⁰ Kâhire'de yaptığı görevlerden herkes çok memnun kalmış ve devlet ricâli her zaman ona hürmet etmiştir.¹²¹ İbn Akîl'in kızı devrin Şeyhü'l-İslam-ı Sirâcüddîn Berkinî ile evlenmiş ve bu evlilikten onun iki torunu dünyaya gelmiştir. Torunlarından Celâlüddîn de kâdî'l-kudâtlık görevine kadar yükselmiştir.¹²²

Hayatı boyunca Arap dili çalışmalarına devam eden ve eserler te'lif eden İbn Akîl nahivde genellikle Basralılara ve Sîbeveyh'e katılmıştır..¹²³ İbn Akîl'in en önemli eserleri *Şerh-ü Ala't-Teshîl'ibni Mâlik* ve *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*'dir.¹²⁴

¹¹⁶ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240.

¹¹⁷ Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II/266-267.

¹¹⁸ Hekimoğlu, Muhammet, *Şerhu İbn Akîl'deki Şahit Beyitlerin İncelenmesi* (basılmamış tez), Kırıkkale, 1998, s.XXII.

¹¹⁹ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240.

¹²⁰ Benli, *a.g.e.*, XIX/301.

¹²¹ Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II/267.

¹²² Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹²³ İbn Akîl, Abdullah b. Abdirrahim, *Şerh-ü İbn Akîl alâ-Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, (thk: Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'l Asriyye, Beyrût, 1432/2011, I/36.

¹²⁴ Bakırcı, *a.g.e.*, s.143.

İbn Akîl talebeleriyle Kur'ân-ı Kerim tefsirinde Âl-i İmrân süresini tamamlamıştır. Nisâ süresinin tefsirine başlamış fakat bu çalışmasını tamamlayamadan vefat etmiştir.¹²⁵

1.2. İbn Akîl'in Ahlakı ve Dindarlığı

Arap dili, me'âni ve beyân ilimlerinin yanında şer'i ilimlerden tefsir, fıkıh ve kırâatte söz sahibi olan ve kadılık makamına kadar yükselen İbn Akîl'in hayatı öğrencilik, öğretmenlik ve idarecilik ile geçmiştir. O, ilmî yönünün yanı sıra ahlakı, dindarlığı ve cömertliği ile de âlimlerin, devlet adamlarının ve halkın takdirini kazanmıştır. Temel İslamî ilimlerin öğretimiyle ve idarecilikle meşgul olup döneminde tasavvuf hayatı çok canlı olmasına rağmen hiçbir tarîkatın içinde ve karşısında bulunmamıştır. İbn Akîl herhangi bir mezhep taassubuna yer vermemiş, siyasi çekişmeler içine girmemiştir. Kâhire ve Hüseyiniyye'de kadılık yaptığı sırada vazifesinden herkes memnun kalmıştır. Dini ahlakı ve ilmiyle devlet ricâlinden devamlı hürmet görmüş ve halk tarafından çok sevilmiştir.¹²⁶ İmam-ı Şafi'nin kabri yanına defnedilmiş olması da onun kendi zamanında ahlaki ve dini yaşantısıyla ölümünden sonra da unutulmayıp saygı gördüğü anlamına gelmektedir. İbn Akîl'in söylediği nakledilen aşağıdaki beyitler onun Allah'a olan inancını ve şükürünü ifade etmektedir.

فَسَمًا بِمَا أَوْلَيْتُنْمُ مِنْ فَضْلِكُمْ لِلْعَبْدِ عِنْدَ قَوَارِعِ الْأَيَامِ مَا عَضَا مَاءٌ وَذَادِهِ وَتَنَائِهِ بَلْ ضَاعَ قَفْنُهُ سَحَابِيبُ الْإِنْعَامِ

*"And olsun! Kullara kötü günlerde sizin lütfünüz en layık olandır. Su onun sevgisi ve övgüsüyle vazifesini yapar; bulutlar nimetini ancak onunla artırır."*¹²⁷

1.3. Âlimlerin İbn Akîl'le İlgili Değerlendirmeleri

İbn Akîl, Kâhire'de on iki yıl boyunca Ebû Hayyân el-Endelüsî'den dersler almıştır. Onun Ebû Hayyân'dan okuduğu eserlerin başında İbn Mâlik'in *et-Teshîl'i* ile Sibeveyhî'nin *el-Kitabı* yer almaktadır. İbn Akîl, Ebû Hayyân'ın en gözde talebelerinden birisi olmuştur. İbn Akîl çeşitli camî ve medreselerde dersler okuttuktan sonra Ebû Hayyân'dan sonra Kâhire'de İbn Tûlûn Camî müderrisi olmuştur. Burada okuttuğu dersler çok talep görmüş ve vefatına kadar burada müderrislik yapmıştır.¹²⁸

¹²⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

¹²⁶ Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*. II/267.

¹²⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

¹²⁸ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240.

Ebû Hayyân onu “Gök kubbe altında nahiv ilmini İbn Akîl’den daha iyi bilen birisi yoktur.”¹²⁹ diye methetmiştir. Esnevî de *Tabakât* kitabında İbn Akîl için şu sözleri söylemiştir: “İbn Akîl, nahiv ve beyân ilimlerinde derin bir âlimdi. Fıkıh ve usûl-i fıkıh ilimlerini çok güzel izâh eder ve anlatırdı. Cömert ve heybetli bir zâttı.”¹³⁰ İbn Şuhbe onun için *Tabakât*’ında şöyle demiştir: “İbn Akîl, Kur’ân-ı Kerim’in tefsîrini yaparak talebelerine Kur’ân-ı Kerim’i 23 yılda hatmettirdi. Kur’ân-ı Kerim’i bu şekilde okutmaya tekrar başladığı zaman vefat etti.”¹³¹

1.4. İbn Akîl’in Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri

1.4.1. Hocaları

İbn Akîl, Mısır’da yetişen İslamî ilimlerde söz sahibi olan büyük bir âlimdir. Hemedanlı olmasına rağmen öğrenimini ilerletmek amacıyla Kâhire’ye yerleşmiştir. Ebû Hayyân el-Endelûsi’den 12 yıl ders okumuş ve onun en büyük talebelerinden olmuştur. Ondan İbn Mâlik’in *et-Teshil*’i ile Sibeveyhi’nin *el-Kitab*’ını okumuştur. Ebû Hayyân ve diğer hocaları onu çok takdir etmiştir.¹³² İbn Akîl, kırâat ilmini Takıyyüddîn İbnü’s Sâig’den,¹³³ fıkıh ilmini Zeyneddin el-Kettânî’den,¹³⁴ belâgat ilmini Hatib el-Kazvînî’den, usûl-i fıkıh, hılâf, mantık, tefsîr, kelam, Arap dili ve edebiyat ilimlerini Alâüddîn Konevî’den öğrenmiştir.¹³⁵

İmâm-ı Gazâlî’nin *Bidâyetü’l-Hidâye* isimli eserini Ebü’l-Hudâ Ahmed bin Muhammed’den dinlemiştir. İbn Sa’îd, İbn Şehne Celâl Kazvînî, Hasan bin Ömer Kürdî, Şerâfeddin İbnü’s-Sâbûnî, el-Vânî, Bedreddin İbn Cemâa ve Vezir lakabıyla tanınan Sittü’l-Vüzerâ gibi devrin birçok âliminin derslerine devam etmiştir.¹³⁶

1.4.2. Öğrencileri

İbn Akîl, muhtelif ilimlerde mütehassis olduktan sonra Kâhire’de Kutbiyyetü’l-Kübâ (el-Atika) Medresesi,¹³⁷ İmam Şafî Zâviyesi, Haşşâbiyye Medreselerinde,¹³⁸

¹²⁹ Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, II/267.

¹³⁰ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240.

¹³¹ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240; es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II/48.

¹³² Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, II/267.

¹³³ es-Suyûtî, *Husnu’l-Muhâdara*, I/537.

¹³⁴ es-Suyûtî, *Husnu’l-Muhâdara*, I/537.

¹³⁵ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/240.

¹³⁶ Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, II/266-267.

¹³⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II/47.

¹³⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II/47.

Nâsırî Camî'nde ve Tûlûn Câmî'nde¹³⁹ başta tefsir ve fıkıh olmak üzere İslamî ilimlerin hemen her dalında dersler vermiştir. Hocası Ebû Hayyân vefât ettikten sonra, Kâhire İbn Tûlûn Câmii'nde tefsîr hocalığı yapmıştır. İbn Akîl'in verdiği dersler çok rağbet görmüştür. O sayısız öğrenciye farklı alanlarda dersler okutmuştur.

İbn Akîl'in meşhur öğrencilerinden birisi Sirâcüddîn Ömer b. Raslan el-Berkinî'dir. Bu talebesi devrin Şeyhü'l-İslâmı olmuş ve hocası İbn Akîl'in kızıyla evlenmiştir. Berkinî'nin bu evlilikten iki çocuğu dünyâya gelmiştir. İbn Akîl'in iki torunu da dedelerinden ilim tahsil etmişlerdir. Celâlüddîn Abdurrahman b. Ömer el-Bulkini, dedesi gibi kâdî'l-kudât olmuş ve Bedrüddîn Muhammed b. Ömer el-Bulkini de çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır.¹⁴⁰ O devirde yetmiş Cemâlüddîn İbni Zâhire ve Veliyyüddîn Irakî, İbn Akîl'den hadîs-i şerîf dinlemişler ve rivayette bulunmuşlardır.¹⁴¹

Kaynakların bildirdiğine göre İbn Akîl talebeleri çok sever, onları korur kollardı. Hocalık yaptığı yıllarda ve kâ'dıl-kudât olduğu yıllarda yoksul öğrencilere ve halka cömert davranıp, sürekli onlara maddî yardımda bulunmuş. Cömertliğinden dolayı arkasında borç bırakarak vefat etmiştir.¹⁴²

1.4.3. Eserleri

İbn Akîl'in kaynaklarda geçen eserleri şunlardır:

a. Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik: İbn Mâlik et-Tâi'nin¹⁴³ *el-Hülâsa* veya *el-Elfiyye* adlarıyla tanınan nahve dair manzum eserinin şerhi olup birçok baskısı yapılmıştır.¹⁴⁴

b. ez-Zâhire fî Tefsiri'l-Kur'ân: Müellifin tefsir sahasındaki ilmî gücünü gösteren bu iki ciltlik eserde Âl-i İmrân süresinin sonuna veya Nisâ süresinin ortalarına kadar gelebilmiştir.¹⁴⁵

c. et-Ta'lik-ül-Veciz: Diğer adıyla *el-İmlâü'l-Veciz ale'l-Kitabi'l-Aziz* olan bu eseri *Tefsiri'l-Kur'ân*'ın özetidir.¹⁴⁶

¹³⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/47.

¹⁴⁰ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁴¹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

¹⁴² Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II/268.

¹⁴³ Brockelmann, Carl, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, (Neşr, Abdulhalîm en-Neccâr), Kâhire, trs., V/296.

¹⁴⁴ es-Subkî, Abdulvahhâb b. Tâceddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, (thk. M. Muhammed Tanâhî_Abdulfettah Halû), Arap Kitaplarını Yaşatma Evi, Beyrût, 1383/1964, II/239; Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241; es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, I/537.

¹⁴⁵ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

¹⁴⁶ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/47.

d. *el-Camiu'n-Nefis alâ Mezhebi'l-İmam Muhammed b. İdris*: Şafî fikhına dair geniş bir çalışma olup altı ciltten sadece istinca bahsine kadar gelinmiş fakat tamamlanamamıştır. Safedî (ö. 764/1363) bunun bir nüshasının kendinde olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷

e. *el-Müsa'id alâ Teshîli'l-Fevâ'id*: İbn Mâlik'in Arap gramerine dair *Teshîli'l-Fevâ'id* ve *Tekmilü'l-Makâsıd* adlı eserinin şerhidir. Kısa olan bu eser 758/1357 yılında tamamlanmıştır. *el-Müsa'id* ihtiva ettiği bol örnekler ve ihtilafli konularda ortaya konan çeşitli fikir ve görüşler yönüyle benzerleri arasında seçkin bir yere sahiptir.¹⁴⁸

f. *Muhtaşarü'ş-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafî'i*: Gazzali'nin Şafî fikhına dair *el-Veciz* adlı eserine Abdülkerim b. Muhammed er-Rafii tarafından yapılan şerhin (*Fethu'l-Aziz ala Kitabi'l Veciz*) özetidir.¹⁴⁹

Bunların dışındaki bazı eserleri şunlardır: *ez-Zeyl'ale'l-Cami'in-Nefis*,¹⁵⁰ *el-Evhâmü'l-Vakî'atü li'n-Nevevî*,¹⁵¹ *İbn'r-Rif'a* ve *Gayrihima*,¹⁵² *Fetevâ İbn Akîl*,¹⁵³ *Mes'elet-ü Refü'l-Yedeyn*,¹⁵⁴ *Resâil*,¹⁵⁵ *Teyisirü'l-İsti'dâd*,¹⁵⁶ *el-Evhâmü'l-Vûkia*.¹⁵⁷

¹⁴⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

¹⁴⁸ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48; Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, II/268.

¹⁴⁹ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵⁰ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵¹ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵² Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵³ Hacı Halife, Mustafa b. Şehyaz, *Keşf-üz-Zünûn an Asâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, (thk. Muhammed Şerâfeddin Yaltkaya), Arap Mirasını Yaşatma Evi, Beyrût, 1363/1941, II/1219.

¹⁵⁴ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵⁵ Dâvûdî, *Tabakât-ül-Müfessirîn*, I/241.

¹⁵⁶ el-Bağdâdî, *Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn*, I/467.

¹⁵⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II/48.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBN AKİL'İN “ŞERHU ELFİYYETİ'BNİ MÂLİK”DE İZLEDİĞİ METOD VE DİLSEL GÖRÜŞLERİ

2.1. İbn Akîl'in Eserin Yazımında Takip Ettiği Metod

Şerhu İbn Akîl ismiyle meşhur bu eser, hicri 600/1203'lü yıllarda İspanya'da doğmuş İbn Mâlik'in Kâfiyetü'ş-Şâfiye adlı eserinin 1000 beyitlik özeti olan *el-Hülâsâ* kitabının *Elfiyye* adıyla ünlenmiş eserine yazılmış şerhlerden biridir. İbn Akîl yazmış olduğu bu şerh kitabında, *Elfiyye*'nin diziliş sırasına bağlı kalarak beyitleri 66 ana başlıkla bablara ayırmış ve bu bablar altındaki beyitleri de kendi içinde konu bütünlüğüne göre açıklamıştır. Bazen bir beyitle bazen de birden fazla beyitle konu bütünlüğüne göre bir kâideyi açıklamıştır. Bu eseri günümüzde iki cilt veya dört cilt basılmış bir kitap halinde bulmak mümkündür.

İbn Akîl beyitleri açıklarken konunun bağlamından uzaklaşmadan sade bir dil kullanmıştır. Bir konuyu açıklarken kuralları: **الْأَوَّلُ: الثَّانِي: الثَّلَاثُ:** gibi devam eden sırayla maddeler halinde açıklamalara yer vermiştir. İbn Akîl, bir konuyu anlatırken **وَأَشَارَ بِقَوْلِهِ** ifadesiyle İbn Mâlik'in sözüne tekrar atıf yapmıştır. Aynı zamanda İbn Mâlik'in ismini tekrar zikretmek yerine onun için “musannif” demeyi tercih etmiştir. İbn Akîl bazı yerlerde görüşüne yer verdiği nahivcilerin ismini zikrettikten sonra özellikle İbn Mâlik'e ve Sibeveyh'e **رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى! / Yüce Allah ona rahmet etsin**, şeklinde duâ etmeyi de ihmal etmemiştir. Bizde çalışma boyunca konu akışına fayda sağlayacağı için İbn Mâlik için “*musannif*” ve İbn Akîl için de “*müellif*” demeyi tercih ettik.

İbn Akîl dilin dayanak noktası olan aklî ve naklî kaynakları sıklıkla kullanmıştır. Farklı krâatlerle beraber Kur'ân-ı Kerim'den yaklaşık ikiyüz seksen âyeti kâideleri açıklamak için delil getirmiştir. Bu âyetlerden otuz beşi farklı kırâatlar oluşturmaktadır. Müellif, Kur'ân'dan delil getirirken her zaman âyetleri bütünüyle zikretmemiş ve bu âyetlerin numarasını vermemiştir. Âyetleri genellikle **قَوْلُهُ تَعَالَى** dedikten sonra zikretmiş ama bazı meşhur örnekler âyet olmasına rağmen onların bir âyet olduğunu belirtmemiştir. Eserde kâideleri açıklamak için naklî kaynaklardan yirmi hadis-i şerife yer verilmiştir. Hadisler genellikle **قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** gibi salâvat sözünden sonra zikredilmiştir. Tespit edilen bazı meşhur hadis-i şerifler ise hadis olduğu belirtilmeden zikredilmiştir. Eser naklî deliller açısından Arap şiirinden üç yüz elli dokuz şâhit beyit

zikretmekle çok dikkat çekmektedir. Müellif bu beyitleri de genellikle وَقَوْلُ الشَّاعِرِ ve كَقَوْلِهِ sözlerinden sonra zikretmiştir. Bu üç unsurun dışında yer verilen deliller ise Arapların sözleri olmuştur. Arapların sözlerini ise قَوْلُهُمْ ifadesinden sonra zikretmiştir. Müellif aklî delillerden kıyâsa yer vermiş ve az da olsa icmâ, illet ve istishâb ile kâidelerin dayanak noktalarına vurgu yapmıştır..

2.2. İbn Akîl'in Eserinde Kullandığı Naklî Kaynaklar

Arapça'nın temel gramer kuralları üç ana kaynağa dayanır. Bu kaynaklar Arap nazım ve nesri, Kur'ân-ı Kerim ve krâatleri ve Hz. Muhammed'in hadisleridir. Bu temel kaynakların dayanak noktası ise semâ metodur.¹⁵⁸

es-Suyûtî semâ'yı şöyle açıklamıştır: “*Semâ ile kasteddiğim, fesâhatine güvenilen kimselerin kelimelerinden tesbit edilen şeyleri, Kur'ân ve hadis ile Hz. Peygamberin gönderilmesinden önce, peygamberliği esnasında ve muvelledlerin çoğalmasıyla dilin bozulmadığı, Hz. Peygamberden sonraki döneme kadar ki devrede Müslüman veya kâfir Arapların, gerek şiir, gerek nesirden teşekkül eden kelâmıdır.*”¹⁵⁹ İbnu'l-Enbârî de semâ'yı şöyle tanımlamıştır: “*Sahih bir şekilde nakledilmiş, azlık sınırını aşmış çokluk sınırına geçmiş fasih Arap kelâmıdır.*” Bu söze devamla “*Arapların dışındakilerin kelâmından vârid olanlar ve Arapların kelâmından şaz olanlar semânın dışındadır.*”¹⁶⁰ diyen İbnu'l-Enbârî, es-Suyuti'ye göre daha dar bir çerçeve çizmiştir.

2.2.1. Kur'ân'ı Kerim ve Kırâatler

Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunmasının gerekliliği ve Arapça'nın farklı milletler arasında da yayılması dilin kaynağının tesbitini önemli hale getirmiştir. Cahiliye döneminde dahi hoş karşılanmayan lahn, Kur'ân'ın da Arapça bir kitap olmasıyla kabul edilemez bir hata olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in kaybolmasının ve tahrif olmasının önüne geçmek amacıyla başlatılan çalışmalar sayesinde Arapça'nın yazı dili oluşmaya başlamıştır. Kur'ân ve hadisler sayesinde dile yeni kavramlar girdiği gibi bazı kelimeler de yeni anlamlar kazanmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'i anlama çalışmaları sayesinde cahiliye şiirleri de derlenmiştir. Cahiliye şiiri ve nesri Kur'ân'dan daha eski bir temel

¹⁵⁸ Demirayak, Bakırcı, *Arap Dili Gramer Tarihi*, s.55-57; Unat, Yavuz, “*Krâat ve Semâ Kaydı*”, DİA, Ankara, 1999, XXV/436.

¹⁵⁹ es-Suyûtî, Celâleddîn, *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*, (thk: Abdulhakim 'Itiyye), Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk, 2006, s.39.

¹⁶⁰ el-Enbârî, Ebu'l-Berekât, *Lume'ul-Edilleti fi Usul'n-Nahv*, (thk: Said el-Afgânî), Matbaât'î Câmîati's-Suriye, Dimaşk, 1956, s.81.

olmasına rağmen fesâhat ve belagatta Kur'ân'ı geçememiştir. Sözlü nakil yoluyla gelen şiirlerin tahribâta uğraması ve hadislerin manayla rivayetinin caiz olması sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm en sağlam delil sayılmıştır. Kur'ân'ın tilâvetinde hataya düşülmemesi için harflerin noktalanması, harekelenmesi ve Arapçanın ses ve şekil olarak tesbiti sayesinde cahiliye döneminde konuşulan Arap dilinin korunması ve gelişmesi sağlanmıştır. Gramer kurallarına Kur'ân'dan delil getirme konusunda dilciler arasında tam bir mutâbakat da oluşmuştur.¹⁶¹

Kur'ân-ı Kerim ve krâatleri nahivde delil getirme önemi açısından birbirinden ayrı tutulmuşlardır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın vahiy meleği Cebrail vasıtasıyla peygamberine parça parça gönderdiği açık ve muciz olan, mütavâtir olarak nakledilen asıl vahiydir.¹⁶² Kırâat ise Kur'ân-ı Kerim'in harf, hareke gibi yönleriyle farklı okunmasıdır ve sünnettir. Kırâatler mütevâtir, meşhur, ahad, şaz, mevzû gibi kısımlara ayrılırlar.¹⁶³ Genel olarak bir kırâatın sahih olabilmesi için bazı şartlar aranmıştır. Sahih bir kırâat senedi bakımından Hz. Peygamber'e ulaşması, Arap dili kurallarına ve Resm-i Osmâniye'ye uygun düşmesi gerekmektedir.¹⁶⁴ Mütevâtir krâatlar, sahabenin icmâna dayanan ve tevâtür derecesine ulaşan kırâat-ı aşere denilen on kırâattir. Bu kırâatlar içinde kırâat-ı seb'a denilen yedi kırâat daha çok revaç bulmuştur. Kur'ân'ın lafızları ile mütevâtir kırâatlerinin nahiv ilminde delil olması noktasında âlimler arasında bazı mütekaddim dilciler dışında ihtilaf yoktur. Şaz kırâatlar ise sahabe icmâna ve Arap dili gramer kâidelerine dayanan fakat tevâtür derecesine ulaşmayan okuyuşlardır.¹⁶⁵ Şaz kırâatlerin dilsel dayanak olmasında ittifaktan bahsetmek mümkün değildir. Basralılar nahiv kâidelerine delil getirirken sadece mütevâtir kırâatlara yer vermişler fakat Kûfeliler mütevâtir krâatlarla beraber şaz olanların meşhur olanları başta olmak üzere bütün kırâatler ile delil getirmişlerdir.¹⁶⁶ es-Suyûti ve müteahhir âlimler Kur'ân'ı Kerim'in Arapçanın en fasihi olduğunu ve onun Arap sözlerinden daha sağlam ve i'râba daha uygun olduğunu savunmuşlardır. Bu yüzden onlar Kur'ân'a ait mütevâtir, ahad ve

¹⁶¹ er-Râcihi, 'Abde, *el-Lehecâtü'l- 'Arabiyye fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1969, s.204.

¹⁶² el-Efgâni, Sa'id, *Usûlu'n-Nahv*, Mudiriyyetü'l-Kutub ve'l-Metbû'âtü'l-Câmi'iyye, Kâhire, trs., s.24; Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara, 2007, s.386.

¹⁶³ es-Suyûti, Celâluddin Abdurrahman, *el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an*, (tercüme: Sakıp Yıldız ve Hüsyin Avni Çelik), Madve Yayınları, 2014, I/208.

¹⁶⁴ İbnu'l-Cezeri, Muhammed eş-Şafii, *en-Neşr fi Kirâati'l- 'Aşr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs., I/9.

¹⁶⁵ Birışık, Abdülhamit, *Kirâat*, DİB, Ankara, 2002, XXV/426.

¹⁶⁶ Dâyf, *a.g.e.*, s.20.

şaz okunuşları delil kabul etmişler ama şaz kırâatlerde kıyâsı caiz görmemişlerdir.¹⁶⁷ Sibeveyh ise îtidalli davranarak kırâatlerin mütevâtir ve meşhurlarıyla delil getirmiş ancak üzerlerine kıyâsta bulunmamıştır. Genel olarak Kur'ân kırâatlerine her yönüyle itibar edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü söyleyeni belli olmayan Arap şiirine itibar eden dilcilerin, şaz da olsa kırâatler üzerinde yeterli kritiği yapmadan ondan delil getirmemeleri bir eksiklik olarak görülmüştür.¹⁶⁸ Çünkü Kur'ân-ı Kerim indirildiği dilin yazılmasını ve her yönüyle canlı kalmasını sağlayan en fasih bir kaynaktır.

Aşağıda ihticacda bulunulmasında ittifak olunan mütevâtir ve sahih kabul edilme şartlarını taşıyan kırâat imamlarının isimlerine yer verilmiştir. Bilinen yedi kırâata müteahhirûn âlimlerin üç tane daha eklemesiyle toplam on kırâat imamı nahiv kitaplarında revaç bulmuştur. Bunların dışındaki kırâatler ise meşhur şaz kırâatlar ve pek itibar edilmeyen şaz kırâatlar olarak nitelendirilmiştir.

Kırâat-ı Seba (Yedi Kırâat)¹⁶⁹

- 1-Nâfi'î b. Abdurrahman (ö. 169/785)
- 2-Abdullah b. Kesir (ö. 120/738)
- 3-Ebû Âmr b. Alâ (ö. 154/771)
- 4-Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö.118/736)
- 5-Âsım b. Ebî Necûd Behdele (ö. 127/745)
- 6-Hamza b. Habib ez-Zeyyât (ö. 156/773)
- 7-Ali b. Hamza el-Kisâf (ö. 189/805)

Kırâat-ı Aşere (On Kırâat):

Yedi okunuş şekline daha sonra üç okunuş daha eklenmiş ve buna da Kırâat-ı Aşere denmiştir. Bu üç yeni okunuşun imamları ise şunlardır.¹⁷⁰

- 8-Ebû Cafer el-Kârî (ö. 130/747-48)
- 9-Yakup b. İshak el-Hadramî (ö. 205/821)
- 10-Halef b. Hişam (ö. 229/844)

On kırâat imamına dört kırâat imamı daha eklenmiş ve toplam on dört kırâat imamı kitaplarda çokça zikredilmiştir. Son dört kırâat sadece meşhur şaz kırâatlardır

¹⁶⁷ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.76

¹⁶⁸ Erdim, Enes, *Arap Dili Gramer Metodolojisi*, Tezmer Yayınları, Kayseri, 2015, s.84.

¹⁶⁹ el-'Uteyyık, Abdullah b. Süleyman, *el-Yakut fi Usûli'n-Nahv*, Riyad, 1429/2008, s. 12; İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî, *en-Neşru fi Kırâati'l-Âşr*, (thk: Ali Muhammed ed-Dabbâğ), Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, trs, I/36; Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara, 2007, s.376.

¹⁷⁰ el-'Uteyyık, *el-Yakut*, s.12.

çünkü bu okuyuşlara nahiv kitaplarında sıkça rastlanılmaktadır. İbn Muhaysın (ö. 123/741), Hasan Basrî (ö. 110/728), Yahya b. Mübârek el-Yezîdî (ö. 202/817) ve A'meş (ö. 148/765) meşhur şaz kırâat imamlarıdır.¹⁷¹

Müellif eserinde farklı kırâatlarla beraber yaklaşık iki yüz seksen Kur'ân âyetini nahiv kâidelerine delil olarak kullanmıştır. Müellifin kâidelere Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle delil getirdiği bazı örnekler aşağıda açıklanmıştır.

1) Fiilin, İsim ve Harften Ayırt Edici Bir Özelliği

Fiilin, isim ve harften ayırt edici özelliklerinden biri te'kid (ن) 'u almasıdır. Te'kid (ن) 'u manayı kuvvetlendirmek için kelimenin sonuna gelir. Bu te'kid, (ن) 'u muhaffefe (sakin) ve (ن) 'u müşeddede (şeddeli) olarak ikiye ayrılır. Kur'ân-ı Kerim'in şu âyeti te'kid için (ن) 'u muhaffefe'ye örnektir : *لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ* / *Muhakkak Biz sürükleyeceğiz o alını!*¹⁷² Âyette *لَنَسْفَعًا* kelimesinde tenvinle sakın okunan (ن) te'kid için gelmiştir. Başka bir âyet ise (ن) 'u müşeddedeye örnektir: *لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ* / *Ey Şuayb, mutlaka seni çıkaracağız.*¹⁷³ Âyetin *لَنُخْرِجَنَّكَ* ifadesinde şeddeli okunan (ن) ile daha güçlü bir te'kid yapılmıştır.¹⁷⁴

2) Mu'tel İsim ve Fiillerin İ'râbı

Elif-i maksûre alan *المُصْطَفَى* gibi mu'tel bir ismin son harfinin (ل) gibi kabul edilmesi ve bu sakın harfin mâkablinin fetha üzerine olması lazımdır. Elif-i maksûrede (ل) tesniye olan ref haliyle de olsa (ي) 'ye dönüşemez ve bu isimler mu'rebtirler. *المُرْتَقَى* gibi mu'tel bir ismin son harfinin (ي) olması ve bu harfin mâkablinin kesre üzerine olması lazımdır. Bu isimler de mu'rebtirler ve ref durumunda zamme, nasb durumunda fetha ve cer durumunda kesreyle i'râb alırlar. *يُرْضَى* ve *يُرْمَى* gibi illetli fiillerde mu'rebtirler. Nitekim bu konuya bir âyetten örnek verilmiştir. *يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ* / *Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine uyun.*¹⁷⁵ Âyetinde *دَاعِيَ* ismi, *دَاعِيَ* diye nasbe okunmuştur. Fakat ref ve cer durumunda (ي) üzerine hareke ağır geleceği için onun

¹⁷¹ el-Kadî, Abdulfettah, *el-Kırâat'u-Şâzzetu ve Tevcihuhe mine'l-Lugâti'l-Arabî*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, 1401/1981, s.11-15.

¹⁷² Alak, 96/15.

¹⁷³ A'raf, 7/88.

¹⁷⁴ İbn Akîl *a.g.e.*, I/27; İbnu'n-Nâzım, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Cemâleddîn Muhammed b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzım alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk: Muhammed Bâsil Uynûnu's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1420/2000, s.10; Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn, *Et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Acurrumiyye*, Mektebetü's-Sünneti, 1409/1989, I/34.

¹⁷⁵ Ahkaf, 46/31.

üzerine zammenin ve kesrenin mukadder olacağı belirtilmiştir. *مَرَرْتُ* ve *جَاءَ الْقَاضِي* üzerine zammenin ve kesrenin mukadder olacağı belirtilmiştir. *بِالْقَاضِي* örnek cümlelerinde bu kullanım görülmektedir.¹⁷⁶

3) *مَا* ve *مَنْ*'nin Kullanımı

Mevsûl olarak kullanılan *مَنْ* ve *مَا* müzekker, müennes, müfret, müsennâ ve cemî için tek bir lafız olarak kullanılırlar. İbn Mâlik'in de belirttiği gibi *مَنْ* akıllı varlıklar için kullanılır ancak bazı durumlarda gayr-ı âkiler için de gelebilir. *مَا* ise daha çok gayr-ı âkiler için kullanılırken bazen de âkiler için kullanılır. Nitekim âyet *مَا*'nın âkiler için kullanımına örnek verilmiştir. *فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى* / *Size helal olan kadınlardan ikişer nikahlayın.*¹⁷⁷ Burada *مَا* kadınlar yerinde kullanılmıştır ki, kadınlarsa akıllı varlıklardır. *مَنْ* ise daha çok âkiler için kullanılırken bazen gayr-ı âkiler için kullanılır. Nitekim Kur'an'dan bir âyet *مَنْ*'in gayr-ı âkiler için kullanımına örnek verilmiştir. *وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ* / *Kimi de dört ayak üstünde yürür. Allah, dilediğini yapar.*¹⁷⁸ Burada *مَنْ* hayvanlar yerinde kullanılmıştır. Hayvanlarsa akılsız varlıklardır.¹⁷⁹

4) Mübtedâ ve Haberin Hazfî

Bir cümlede mübtedâ ve habere delalet eden bir karîne bulunursa mübtedâ veya haber câiz olarak ya da vâcip olarak hazfedilebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'den bir âyet mübtedânın hazfedilip, haberin bırakılmasının caiz olduğuna delil getirilmiştir. *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَمَلُهَا* / *İyi iş yapan kendi yararına, kötü iş yapan da kendi zararına yapmıştır.*¹⁸⁰ Âyet takdire *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ* ve *مَنْ أَسَاءَ فَعَمَلُهَا* şeklinde. Burada *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ* câiz olarak hazfolmuş mübtedâdır ve *مَنْ أَسَاءَ فَعَمَلُهَا* de onun haberidir. Yine burada *مَنْ أَسَاءَ فَعَمَلُهَا* caiz olarak hazfolmuş mübtedâ ve *مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ* de onun haberidir. Mübtedâ ve haberin yerine bir karîne olması şartıyla her ikisinin de hazfedilmesinin câiz olduğu durumlar da vardır. Nitekim İbn Akîl'in eserinde Kur'an-ı Kerim'den bir âyet bu konuya delil getirilmiştir. *وَاللَّائِي يَيْسَنَ مِنَ الْمَجِيضِ مَنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ* / *Adetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; adet görmeyenler de öyledir.*¹⁸¹ İfade edilen *وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ* fakat takdiri *وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ*

¹⁷⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/81; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.30-31; el-Cevziyye, Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Ebu Bekir, *İrşâdü's-Sâlik ilâ Halli Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk: Muhammed b. Avad b. Muhammed Es-Sehlî), Edvâü's-Selef, Riyad, 1373/1954, I/108; el-Eşmûni, Ebu'l-Hasan Nûreddin Ali b. Muhammed b. İsa, *Şerhu'l Eşmûni alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, I/77.

¹⁷⁷ Nisâ, 4/3.

¹⁷⁸ Nûr, 24/45.

¹⁷⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/140-141; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.57; İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Cil, Beyrût, 1979, s. I/150.

¹⁸⁰ Fussilet, 41/46.

¹⁸¹ Talâk, 65/4.

فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ şeklinde. فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ ifadesinde mübtedâ ile haber, müfret sayılarak hazfolmuştur. Burada hazfa delil bu cümlelerin وَاللَّائِي يَبْسُنَ 'ye atfolmasıdır.¹⁸²

5) مِنْ 'in Kullanımı

Harf-i cerlerden مِنْ teb'iz (bölüm), cinsi beyân ve ibtidâi gâye (sınır, uç) için kullanılır. مِنْ zaman içinde kullanılır ama zaman dışında daha çok kullanılır. Ayrıca مِنْ zâid olarak da gelir.¹⁸³ Bu bağlamda *İnsanlar içinde kimi de vardır ki: "Allah'a inandık derler"*¹⁸⁴ âyetinde مِنْ ile insanların bir kısmı kastedilmiştir. *O halde o putlardan ve o pisliklerinden kaçının,*¹⁸⁵ âyetinde مِنْ ile putların cinsi kastedilmiştir. *Uzaktır bütün noksanlıklardan O ki, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya götürdü*¹⁸⁶ âyetinde مِنْ ile bir olayın başlangıç noktası kastedilmiştir. *Tâ ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescit, içinde namaz kılmana elbette daha layıktır*¹⁸⁷ âyetinde مِنْ ile bir olayın başlangıç zamanı kastedilmiştir. Zâid olarak kullanılmışına delil olarak ise *Günahlarınızı bağışlasın*¹⁸⁸ Âyeti zikredilmiştir. İbn Akîl mâ'rife için مِنْ 'in zaid harf-i cer olarak gelmediğini belirtmiştir. Fakat Ahfeş bu görüşe karşı çıkararak zikredilen âyetin delil olduğunu iddia etmiştir. Çünkü ona göre *ذُنُوبِكُمْ* zamirle mâ'rife olmasına rağmen مِنْ harf-i cerrini zaid olarak almıştır.¹⁸⁹

6) مَا 'nın Kullanımı

Medh (övmek) için نِعْمَ ve zem (yerme) için بئسَ câmid fiilleri kullanılır. Genellikle bu fiillerden sonra merfû iki isim gelir. نِعْمَ ve بئسَ 'den sonra مَا gelirse مَا نِعْمَ yerine نِعْمًا şeklinde yazılır ve okunur. Yine aynı şekilde مَا بئسَ yerine بئسًا şeklinde yazılır ve okunur. *Sadakaları açıkça verirsiniz ne iyi!*¹⁹⁰ ve بئسًا

¹⁸² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/229; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.85-86; İbn Mâlik et-Tâî, Ebu Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah, *Şerh-ü Teshîli'l-Fevâid*, (thk: Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Dâru'l-Hicr, Beyrût, 1410/1990, I/287.

¹⁸³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/18.

¹⁸⁴ Bakara, 2/8.

¹⁸⁵ Hac, 22/30.

¹⁸⁶ İsrâ, 17/15.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/108.

¹⁸⁸ Meâric, 70/4.

¹⁸⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/18-19; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.259-260; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II/796.

¹⁹⁰ Bakara, 2/71.

اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ / *Ne kadar çirkindir o (karşılığında) kendilerini sattıkları şey,*¹⁹¹ âyetlerinde فَنَعَمًا ve بِنَسَمًا ifadeleri açıklanan şekilde kullanılmışlardır.¹⁹²

7) Na'tın Kullanım Çeşitleri

Kendi başlarına i'râbı olmayan ve uydukları kelimenin i'râbına tâbî olanlara tevâbi (tâbîler) denir. Tâbîler na't, te'kîd, bedel, atf-ı beyân ve atf-ı nesak diye beş tanedir.¹⁹³ Na't tâbîdir ve tâbî olduğunu tamamlayandır. Tâbîlerin hepsi bu kapsamdadır. Na't tahsis, medh, zem, terahhum (rahmet) ve te'kid için kullanılır. İbn Akîl'in eserinde na'tın medh, zem ve te'kid için kullanıldığına dâir Kur'ân âyetlerinden örnekler verilmiştir. Medh için: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ / *Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,*¹⁹⁴ zem için: فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ / *Önce o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!*¹⁹⁵ te'kid için: فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ / *Çünkü Sûr'a bir tek üfleme üflendiğinde...*¹⁹⁶ âyetleri zikredilmiştir.¹⁹⁷

8) Lafzî Te'kîd:

Te'kîd, tâbî olduğu kelimenin manasını kuvvetlendiren, pekiştiren sözdür. Lafzî te'kid ve manevî te'kid diye ikiye ayrılır.¹⁹⁸ İlk harfin, fiilin, ismin hatta cümlenin tekrarı ile de lafzî te'kid yapılabilir. Bu konuda كَلَّا إِذْ دُكَّتِ الْأَرْضُ نَكَاً نَكَاً / *Hayır, hayır, yer üst üste sarsıntularla düzlendiği zaman...*¹⁹⁹ âyeti örnek olarak zikredilmiştir. Nitekim نَكَاً kelimesi lafzî te'kid için tekrar edilmiştir.²⁰⁰

9) Bir ve İki Müzâri Fiili Cezmeden Edatlar

Cezmeden edatlardan bir kısmı bir muzâri fiili, bir kısmı da iki muzâri fiili cezmeder. Bir muzâri fiili cezmeder edatlar emre delâlet eden (ل), duâya delâlet eden (ل), nehye delâlet eden (لَا), duâya delâlet eden (لَا) dır. Ayrıca nefy için gelen لَمَّا ve لَمْ da bir muzâri fiili cezmederler ve mânâyı da mâziye çevirirler.²⁰¹ İbn Akîl'in şerhinde

¹⁹¹ Bakara, 2/90.

¹⁹² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/155; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.336; Ebû Hayyân el- Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerh-i Kitâbi't-Teshîl*, (thk: Hasan Hindâvî), Dâru Künûz, İşbiliye, 1419/1998, X/93; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, II/1112.

¹⁹³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/177.

¹⁹⁴ Neml, 27/30.

¹⁹⁵ Nahl, 16/98.

¹⁹⁶ Hâkka, 69/3.

¹⁹⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/178-179; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.351; İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru İbn Kesîr, 1431/2010, s.282.

¹⁹⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/191.

¹⁹⁹ Fecr, 89/21.

²⁰⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/197-198; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.362; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfi, *Hemu'l-Hevami' fî Cem'ul-Cevâmi'*, (thk: Abdulhamid Hindâvî), Mektebetü'l-Tevfikîyye, Kâhire, trs., III/172.

²⁰¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/335; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.491-492.

bunlar arasında bazıları için verilen örnekler âyetlerden seçilmiştir. Duaya delalet eden ل için لِيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ / *Rabbin (bizi yok edip) işimizi bitiriversin*²⁰² nehye delalet eden لا رَبَّنَا : لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا / *Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir!*²⁰³ duaya delalet eden لا تُوَاخِدُنَا / *Ey Rabbimiz bizi sorgulama!*²⁰⁴ âyetleri zikredilmiştir.

İki fiili cezmeden edatlara şart edatları da denilmektedir. Şart edatları iki muzâri fiili cezmederler ve birinci muzâri fiile şart, ikinci fiile ise cevap (cezâ) denir. Bu edatlardan İbn Akîl'in eserinde zikredilenler şunlardır: مَتَىٰ مَن، مَا، مَهْمَا، أَيُّ، مَتَىٰ Bu edatlardan bazıları için örnekler sırasıyla âyetlerden verilmiştir. وَ إِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوُهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ / *Siz, içinizdekini açıklasanız da saklasanız da Allah, sizi onunla hesaba çeker.*²⁰⁵ وَمَا تَفْعَلُوا / *Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır.*²⁰⁶ وَمَا تَفْعَلُوا وَمَا تَقُولُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ / *Hayra dair ne işlerseniz Allah onu bilir.*²⁰⁷ وَمَا تَقُولُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّ / *Hangisini dersiniz, hep O'nundur, o en güzel isimler.*²⁰⁹ Âyetleri bu kabildendir.²¹⁰

İbn Akîl'in kırâatlara ilişkin tutumuna bakılacak olursa, müellif ikisi bir konuda olmak üzere farklı kırâatlardan yaklaşık 35 âyeti bir kâideyi temellendirmek için kullanmıştır. İbn Akîl on kırâatın yanı sıra meşhur şaz kırâatlara da kuralları temellendirmek için yer vermiştir. Fakat müellif bu kırâatlerin kime ait olduğunu çok az yerde zikretmiştir. Bu yüzden kırâat sahipleri, ilgili eserlerden belirlemeye çalıştık. Bu bağlamda şu örnekleri zikredebiliriz:

1) لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ / *Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için...*,²¹¹ yerine لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ okunduğu aktarılmıştır. Bu okuyuş ondört kiraât imamından Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın'a (ö. 123/741) aittir. O, kırâatında أَنْ 'den sonra يُتِمُّ 'yu ref'a ile okumuştur. Bazıları buradaki أَنْ 'in müşeddeden muhaffef olduğunu iddia etmiştir. İbn Akîl'e göre buradaki أَنْ fiili

²⁰² Zuhruf, 43/77.

²⁰³ Tevbe, 9/40.

²⁰⁴ Bakara, 2/286.

²⁰⁵ Bakara, 2/284.

²⁰⁶ Nisâ, 4/123.

²⁰⁷ Bakara, 2/197.

²⁰⁸ A'râf, 7/132.

²⁰⁹ İsrâ, 17/110.

²¹⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/336; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.493; El'îd, Muhammed, *en-Nahvu'l-Musfi*, Mektebetü'l-Şebbâb, Kâhire, 1975, s.380.

²¹¹ Bakara, 2/233.

müzâriyi nasbenden edatlardandır. Müellif bu yüzden نُيْمٌ ‘nun أَنْ ‘den sonra mansûb yerine refa ile okunmasının şaz olduğunu belirtmiştir.²¹²

2) İzâfet konusunda: فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ / *Onlara bir korku yoktur.*²¹³, yerine فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ okunmuştur. Yani فَلَا خَوْفَ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ şeklindedir. Bu okuyuş ondört kıraât imamından Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın’dan (ö. 123/741) işitilmiştir. Muzâfun ileyh hazfolduğunda muzâf olduğu gibi kalır. Bu kırâatte muzâfun ileyhin hazfindan dolayı فَخَوْفَ tenvînsiz okunmuştur fakat bu şazdır.²¹⁴

3) Cezm yapan amiller konusunda وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ / *Siz, içinizdekini açıklasanız da saklarsanız da Allah, sizi onunla hesaba çeker; sonra dilediğini bağışlar,*²¹⁵ âyetinde bir vecihte يُحَاسِبِكُمْ üzerine atıfla فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ cezm ile okunmuştur. Bu okuyuş kırâat-i seb’a imamlarından: Ali b. Hamza el-Kisaî (ö. 189/805), Nâfi’i b. Abdurrahman (ö. 169/785), Ebû Âmr b. Alâ (ö. 154/771), Hamza b. Habib ez-Zeyyât (ö. 156/773) ve Abdullah b. Kesir’e (ö. 120/738) aittir. İkinci vecihte فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ ref’a ile okunmuştur. Bu okuyuş da kırâat-i seb’a imamlarından: Âsım b. Ebî Necûd Behdele (ö. 127/745) ve Abdullah b. Âmir el-Yahsubî’ye (ö.118/736) aittir. Üçüncü vecihte ise nasbe ile فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ okunmuştur. İbn Akîl, (و) ve (ف)’den sonra gelen اِنْ’in ceza şartı olan müzâri fiilin bu kıraâtlerde görüldüğü gibi üç ayrı vecihte okunduğunu belirtmiştir.²¹⁶

4) Mevsûl konusunda, وَالَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ / *Sizlerden zina edenlerden ikisine de (eziyet edin)* âyetinin,²¹⁷ وَالَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ şeklinde okunduğu nakledilmiştir. Bu okuyuş Kırâat-i seb’a imamlarından Ebû Ma’bed Abdullah b. Kesir b. Amr’a (ö. 120/738) aittir. رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ / *Ey Rabbimiz göster bize o ikisini de,*²¹⁸ âyeti de رَبَّنَا أَرِنَا الَّذِينَ şeklinde okunmuştur. Bu okuyuş da kırâat-i seb’a imamlarından Ebû Ma’bed Abdullah b. Kesir

²¹² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/356; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.476; **Zebîdî**, Muhammed b. Murtaza el-Huseynî, *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk: Alî Helâlî), Müessesetü’l-Kuveyt, Kuveyt, 1421/2001, XXXIV/211; Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü’l-Muhîd*, (thk: Muhammed Naîm el-Arksuî), Müessesetü’r-Risâle, Dimeşk, 1998, I/1178.

²¹³ Bakara, 2/38.

²¹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/76; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.288; İbn Ümmi Kâsım, Ebû Abdullah Bedruddîn Hasen b. Kâsım, *Tavzîhu’l-Makâsüd ve’l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik li’l-Murâdî*, (thk: Abdurrahman Ali Süleyman), Dâru’l-Fikri’l Arabî, Kâhire, 1428/2008, II/823; İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Endelûsî el-Ceyyânî, *Şerhu’l-Kâfiyyeti’ş-Şâfiye*, Dirâsetü’l-İslâmiye, Mekke, 1402/1982, II/978.

²¹⁵ Bakara, 2/284.

²¹⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/346; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.500; **İbn Mücâhid**, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâat*, (thk: Şevki Dâyf), Dâru’l-Mearif, Kâhire, 1400/1980, s.195.

²¹⁷ Nîsa, 4/16.

²¹⁸ Fussilet, 41/29.

b. Amr'a (ö. 120/738) aittir. Mevsûl tesniye olduğunda (ي) düşer ve onun yerine ref halinde (ل), nasb ve cer halinde (ي) getirilir. Belirtilen kırâat bu âyetlerde, caiz olarak hazfolmuş (ي)'yeden ıvaz olarak (ن)'u şeddeli okumuştur.²¹⁹

5) Atf-1 nesâk konusunda: *وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ / Allah'a karşı gelmekten korkun ki, siz O'nun ve ve o rahimlerin (akrabalık) hürmetine birbirinizden isteklerde bulunursunuz,*²²⁰ âyeti *وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ* biçiminde okunmuştur. Bu okuyuş kırâat-1 seb'a imamlarından: Hamza b. Habib ez-Zeyyât'a (ö. 156/773) aittir. *الْأَرْحَام* kelimesi, cer harfi (ب) ile mecrûr (◌) zamîri üzerine atfolarak esre ile okunmuştur. Bu okunuş semâî olarak nesirde ve nazımda görülmüştür.²²¹

6) Mevsûl konusunda: *تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ / Güzelce tatbik edene nimetlerimizi tamamlamak...*²²² âyeti *تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ* şeklinde ref'a ile okunmuştur. Bu okuyuş Kur'ân-ı noktlayan tâbiî Ebû Süleyman Yahyâ b. Ya'mer'e (ö. 89/708) aittir. Takdiren *أَحْسَنُ هُوَ* şeklindedir. Mevsûlden sonra sıla uzun olmadığında zamirin hazfi edilmesi Arap dilinde az görülmüştür. Fakat Kûfeliler bu durumu kıyâsen caiz görmüşlerdir. Bir kırâatın yukarıdaki âyeti okuyuşu Kûfelilerin görüşüne uygundur.²²³

7) *كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* ve benzerleri konusunda: *Rabbiniz kendine rahmeti yazdı. Sizden kim bir cahillikle bir kötülük yapmış, sonra arkasından tevbe edip düzelmiş ise, ona karşı bağışlayan, esirgeyendir,*²²⁴ âyeti ayrıca farklı iki vecihte gelmiştir. İlk vecihte fetha ile *فَأِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* okunmuştur. Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından, Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736) ve Âsım b. Behdele'ye (ö. 127/745) aittir. *أَنَّ* ve sılası mastar olarak mahzûf haberin mübtedâsı veya mahzûf mübtedânın haberi kabul edilmiştir. İkinci vecihte kesre ile *فَأِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* biçiminde okunmuştur. Bu okuyuş da kırâat-i seb'a imamlarından Abdullah b. Kesir (ö. 120/738), Ali b. Hamza el-Kisaî (ö. 189/805), Hamza b. Habib ez-Zeyyât (ö. 156/773) ve Ebû Âmr b. Alâ'ya (ö. 154/771) aittir. *إِنَّ* cevap cümlesi üzerinde gelerek *مَنْ* 'nin cevap (cezâ) şartı sayılmıştır.²²⁵

²¹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/135; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.55; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâat*, s.229.

²²⁰ Nîsa, 4/1.

²²¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/220; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.386; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâat*, s.226.

²²² En'âm, 6/154.

²²³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/157; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.66; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî, *el-Muhtesab fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'at ve'l-İzâhi'anhâ*, (thk: Ali en-Necdî Nasf v.dğr.), Dâru Sezkîn, Kâhire, 1406/1986, I/234.

²²⁴ En'âm, 6/54.

²²⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/331; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.120; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kirâat*, s.258.

8) İzâfet konusunda, *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ* / *Yine bunun gibi, Allah'a ortak koşanlardan çoğuna çocuklarını öldürmeyi de o taptıkları ortaklar iyi bir şeymiş gibi gösterdiler,*²²⁶ âyetinin *وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ* şeklinde nasbe ve *شُرَكَاءِ* cerre ile okunuşuna yer verilmiştir. Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından, Abdullah b. Âmir el-Yahsubî'ye (ö. 118/736) aittir. Muzâf ile muzâfun ileyhin arasını ayırmak caiz görüldüğü için yukarıdaki gibi okunmuştur. *أَوْلَادَهُمْ* muzâf ile muzâfun ileyhin arasına girmiş bir mef'ûl kabul edilmiştir.²²⁷

9) İbtidâ konusunda *وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ* / *Ve takva elbisesi hepsinden hayırlıdır,*²²⁸ yerine, *وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ* şeklinde de okunmasına yer verilmiştir. Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman (ö. 169/785), Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö.118/736) ve Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/805) aittir. Haber cümle olursa manasında müfret sayılarak mübtedâyâ delalet eder veya etmeyebilir. Haber cümle geldiğinde mübtedâyâ delalet etmiyorsa o zaman habere mübtedâyâ dönen bir zamir eklenir. Mübtedâyâ işaret eden bu zamir bazen takdire gelir. Refa ile gelen *لِبَاسُ التَّقْوَىٰ* ifadesi mübtedâ ve *ذَٰلِكَ خَيْرٌ* da onun haberidir. Burada haberin mübtedâyâ işaret eden zamiri takdiridir.²²⁹

10) *لَيْسَ* 'ye benzeyenler konusunda *إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلُكُمْ* / *Çünkü Allah'tan başka taptıklarınızın hepsi sizin gibi kullardır,*²³⁰ yerine *إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ* okunduğu zikredilmiştir. Bu okuyuş hadis ve tefsir râvîsi ve tâbiîn Said b. Cûbeyr'e (ö. 94/713) aittir. Bilindiği gibi *لَيْسَ* nâkıs fiillerdendir. *لَيْسَ* 'ye benzeyen harfler de isim cümlesinin önüne gelerek hem manayı olumsuz yaparlar hem de ismini ref, haberini nasb ederler. Bu harfler *إِنْ* , *مَا* , *لَا* ve *لَآت* 'dir. Basralıların çoğuna göre *إِنْ*-i nâfiye gibi amel etmezken, Kûfelilere göre amel ederek ismini ref, haberini de nasb eder. Nitekim zikredilen kırâatte *إِنْ*-i nâfiye ismini ref ettiğini ve haberi *عِبَادًا* 'i nasb ederek amel etmiştir. İbn Akîl isminin ve haberinin nekre olma şartının da olmadığını belirtmiştir.²³¹

²²⁶ En'âm, 6/137.

²²⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/78; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.289; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s.270; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'at ve'l-İzâhi'anhâ*, I/33.

²²⁸ A'râf, 7/26.

²²⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/191; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.77; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s.280; İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, (thk: G. Bergstrasser), Medresetü'l-Mütesenbî, Kâhire, 1934, s.48.

²³⁰ A'râf, 7/194.

²³¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/294; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.109; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I/270.

11) Hâl konusunda فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ / *Siz yine doğru ve dürüst olmaya devam edin ve onlara uymayın*,²³² yerine ifade فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ okunmuştur. Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından İbn Âmir'in (ö. 118/736) meşhur iki râvisinden biri olan Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşki'ye (ö. 242/857) aittir. Cümlede وَلَا تَتَّبِعَانَّ hâl olarak kabul edilmiştir ancak müsbet veya menfî de olsa hâl olan bir muzâri fiil (و) ile kullanılmaz. Bu âyette görülen kullanımlar ise te'vîl edilmiştir. Bu kırâate göre تَتَّبِعَانَّ 'nin mahzûf mübtedânın haberi olup alâmeti olarak ن'un tahfifle okunmuştur. Takdiri وَأَنْتُمْ لَا تَتَّبِعَانَّ şeklindedir.²³³

12) İzâfet konusunda فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعَدِهِ رُسُلُهُ / *O halde sakın Allah'ı, peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma!*,²³⁴ âyetinin فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفاً وَعَدِهِ رُسُلُهُ okunuşuna yer verilmiştir. Bu şeklin bazı seleflerin kırâatında yer aldığı belirtilmiştir. Muzâf ve muzâfun ileyhın arasına muzâfun mef'ûlu (ism-i fâil) girdiği için وَعَدَ nasbolmuştur ve رُسُلِ de onunla mecrûr olmuştur.²³⁵

13) Mevsûl konusunda: ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ / *Sonra her topluluktan en çok isyan edenleri hangileri ise muhakkak ve muhakkak çekip alacağız*,²³⁶ âyetinin ثُمَّ لَنُنزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ okunduğu nakledilmiştir. Bu okuyuş hadis ve kırâat âlimi Talha b. Musarrif (ö. 112/730) ve Muâz b. Müslim el-Herrâ'ya (ö. 187/803) aittir. Genellikle أَيُّ mü'rebtir. Zamire muzâf olup, sılasının zamiri olan mübtedâsı da hafzedilirse, zamme üzere mebnî olur. Âyette أَيُّ'nün muzâfun ileyhi هُمْ zamiridir. Sılasının mübtedâsı ise أَشَدُّ 'nün önündeki hafzedilmiş هُوَ 'dir. Bu durumda أَيُّ zamme üzere mebnîdir ve takdiri أَيُّهُمْ şeklindedir. Bazı Araçlar ise أَيُّ 'ü zamire muzâf edip, sılasının mübtedâsını hafzettiklerinde onu mutlak olarak i'râbla okumuşlardır.²³⁷

14) Harf-i cer konusunda فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ / *Onun için bunu bir süreye kadar gözetleyin!*,²³⁸ âyetinin فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ şeklinde okunduğu belirtilmiştir. Bu okuyuşu Hz. Peygamber'den duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin verilen sahabi Abdullah b. Amr b. As (ö. 65/684-85), ilk müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden Kûfe tefsir ve fıkıh mekteplerinin kurucusu olan Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-

²³² Yûnus, 10/89.

²³³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/598; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.446; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, s.63.

²³⁴ İbrâhim, 14/47.

²³⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/78; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.291; Derviş, Muhyiddîn, *I'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîmi ve Beyânühû*, Dârul İrşâd, Humus, 1412/1992, III/241.

²³⁶ Meryem, 19/69.

²³⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/156; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.64-65; İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, s.88-89.

²³⁸ Mü'minûn, 23/25.

53) işitilmiştir. Buna kıyâs olunmayacağını söyleyen müellif, bazılarının muhalefet ederek Hüzeyl'in lügâtında ح 'nın ع 'a ibdâlinin yer aldığını iddia ettiklerini zikretmiştir.²³⁹

15) إِنَّ ve kardeşleri konusunda, إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ / *Kuşkusuz onlar da yemek yiyorlar*,²⁴⁰ yerine إِلَّا أَنْهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ okunduğu belirtilmiştir. Bu okuyuş hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tabiînden Said b. Cübeyr'e (ö. 94/713) aittir. إِنَّ ve kardeşleri arasında sadece meksûr olan إِنَّ'nin ismi ve haberi üzerine Lâmu'l-ibtidânın gelmesi caizdir. Müberred meftûh olan أَنَّ'nin haberi üzerine de Lâmu'l-ibtidânın dâhil olmasını caiz görmüştür. Müellif belirtilen kırâatte أَنَّ'nin haberine bitişen (ل) 'in zâid olduğunu ve bu yüzden bu okuyuşun şaz olduğunu belirtmiştir.²⁴¹

16) İzâfet konusunda, بِاللَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَ مِنْ بَعْدِ / *Önünde sonunda emir Allah'ındır*,²⁴² yerine بِاللَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَ مِنْ بَعْدِ okunmuştur. Bu okuyuşun Ebu's-Simâl el-Adevî'ye âit olduğu aktrılmıştır.²⁴³ قَبْلِ ve بَعْدِ hem cümleye, hem de tek kelimeye (müfrede) muzâf olurlar. Bunların muzâfun ileyhleri hazfedilince zamme üzere mebnî olurlar. Nitekim yukarıda geçen âyetin genel okunuşu bu şekildedir. Fakat zikredilen kırâate göre قَبْلِ muzâftır ve muzâfun ileyhi hazfolmuştur. قَبْلِ muzâfun ileyhinin yerine geçmediği gibi onun manasını da taşımamıştır. Bu yüzden nekre olarak tenvinle i'râb almıştır.²⁴⁴

17) Nâib-i Fâil konusunda, لَيَجْزِي قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ / *Çünkü (Allah) her kavmi kazandıkları ile cezalandıracaktır*,²⁴⁵ yerine لَيَجْزِي قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ okunduğu belirtilmiştir. Bu okuyuş on kırâat imamından biri olan Ebû Cafer el-Kârî'ye (ö. 130/747-48) aittir. Fiili meçhûl olan cümlede fâil bulunmaz. Ahfeş hariç Basralılara göre başta mef'ûlün bih sonra masdar (mef'ûl-ü mutlak), zarflar ve cer-mecrûr fâilin yerine geçerek onun i'râbını alırlar. Fâilin yerine geçen mef'ûle nâib-i fâil denir. Bunlar dışında fâilin yerine başka bir şey gelmez, ancak gelirse Basralılar bu durumu şaz kabul ederler veya te'vil ederler. Kûfelilere göre takdim ve tehirle fâilin yerine başka bir şeyin

²³⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/15; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, I/343-390.

²⁴⁰ Furkan, 25/20.

²⁴¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/336; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.123; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, (thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-fikr, Haleb, 1384/1965, II/286.

²⁴² Rûm, 30/4.

²⁴³ el-Hatip, Abdullatif, *Mu'cemu'l-Kırâat*, Dâru Sa'deddîn, Dimeşk, VII/140.

²⁴⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/69; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.130; Azîmetü'n, Muhammed Abdülhâlik, *Dirâsâti'l-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Dâru'l-Medîne, Kâhire, 1392/1972, IX/652.

²⁴⁵ Câsiye, 45/14.

gelmesi de caizdir. Nitekim zikri geçen kırâat bu konuda delil getirilmiştir. Âyette لِيُجْزِيَ fiili mechûl okunmuş ve قَوْمًا sadece sıradan bir mef'ûl olarak fâil yerine geçmiştir.²⁴⁶

18) كَان ve kardeşleri konusunda, لَمْ يَكُنَ الَّذِينَ كَفَرُوا / O küfredenler değillerdi,²⁴⁷ yerinel كَفَرُوا لَمْ يَكُنَ الَّذِينَ كَفَرُوا okunduğu söylenmiştir.²⁴⁸ Muzâri fiiller, önlerine bazı edatlardan birinin gelmesiyle meczûm olurlar. لَمْ bir muzâri fiili cezmeden ve fiilin manasını olumsuz yönde mâzîye çeviren edatlardandır. يَكُونُ muzâri fiili meczûm olduğunda, iki sakın yan yana gelemeyeceği için (و) harfi düşmüştür ve ifade لَمْ يَكُنُ olmuştur. Bundan sonra bu kelimenin sonundan başka bir şey hazıf olmaz, ancak hafiflik için kullanımda (ن) da hazfedilmiştir. Bu hazıf caizdir fakat lâzım değildir. Sibeveyh ve ona tabi olanlar (ن)'un hazfını caiz görmezken, Yûnus b. Habîb caiz görmüştür. Bazen şaz olan bir kırâatın okuyuşunda (ن)'un hazfı görülmüştür. Nitekim zikri geçen kırâat لَمْ يَكُنُ okuyarak fiilin sonundan (ن)'u düşürmüştür.²⁴⁹

2.2.2. Hadisler

Hadis sözlükte söz, haber, yeni şey anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Bu nedenle hadis çoğu zaman sünnetle aynı anlamı ifade etmektedir. Hadisler, delil değeri açısından; sahih, hasen ve zayıf; kaynağı açısından merfû, mevkuf ve maktû; senet sayısı açısından, mütevâtir, meşhur ve ahad; senedinin muttasıl olup olmaması açısından çeşitli kısımlara ayrılırlar.²⁵⁰

Âlimler arasında ihtilaf konusu olan meselelerden biri hadislerin nahiv ilminde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağıdır. Hadisleri nahiv ilminde delil olarak kullananlar, ilk dönem nahivcilerin elinde hadislerin tedvin ve tasnif edilmemiş olduğunu ve bu yüzden onların hadisleri delil olarak kullanamadıklarını savunurlar. Onlara göre bu dönem dilin bozulmadığı ilk dönemlerdir ve hadisler ilk dönem nahivcilerinin elinde olsaydı onlar da hadislerle istişhad ederlerdi.²⁵¹ Onlara göre zaten mana ile hadis rivayetine çok az izin verilmiş ve onlar da dilde uzman râvi oldukları

²⁴⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/462; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.170; el-Kâdî, Abdül Fettah Bin Abdül Gani, *el-Budûruz-Zâhire fi'l-Kırâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min-Tarîki's-Şâtibiyye ve'd-Dürâ*, (thk: Abdullah Mahmud Muhammed Omer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1971, s.293.

²⁴⁷ Beyyine, 98/1.

²⁴⁸ Kaynaklarda kırâat sahibi zikredilmemiş ama bu okuyuşun şaz olduğu belirtilmiştir.

²⁴⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/276; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.102; el-Ehdele, Abdurrahman b. Abdurrahman Şümeyleti, *el-Müzekkirâtü'n-Nahviyyeti Şerhü'l-Elfiyyeti*, el-Mederrisü Me'hed, Mekke, 2011, I/231.

²⁵⁰ es-Sibâî, Mustafa, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fi Teşri'il-İslâmî*, Dimeşk, 1978, s.17-18; Fecâl, Mahmut, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi Nahvi'l-Arabî*, Edvâu's-Selef, Riyad, 1417/1997, s.53; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s.215.

²⁵¹ el-Fâsî, Muhammed b.Tayyib, *Şerhu Kifâyeti Mutehaffiz*, (thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1403/1984, s.97.

gibi rivayetleri de Arapçasına güvenilen kişilerce yazıya geçirilmiştir.²⁵² O yüzden hadislerin nahivde delil olması kaçınılmazdır. Hadislerin nahivde istişhad için kullanılmayacağını savunanlar ise Hz. Peygamber döneminde yazıya geçirilmeyen hadislerin mana ile rivayet edilmesinden dolayı bu hadislerin asıl olmadığını iddia etmektedirler. Dilde uzman olmayan ve Arap olmayan râvilerin mana ile hadis rivayet etmelerinde dilsel hataların (lahn) olabileceğini savunmaktadırlar. Bu sebepten dolayı ilk dönem nahivcilerin kitaplarında hadislerle delil getirilmemiştir.²⁵³ Hadislerin belirli şartlarla delil getirilebileceğini savunup orta yolu bulanlar da vardır. Bu nahivciler, bir râvinin hadisin lafzına dikkat edip etmemesine göre belirli kriterler koymuşlardır.²⁵⁴ Arap dilinde güvenilir kimselerin ilk zamanlarda dilin bozulmadığı dönemde yazıya geçirdikleri hadisler, birden çok râvi zinciriyle ama aynı lafızlarla rivayet edilen hadisler, mana ile rivayete izin vermeyenlerin rivayet ettiği hadisler, Hz. Peygamber'in farklı kabîlelere onların lehçeleriyle söylediği hadisler, duâlar gibi lafızlarıyla ibadet edilen hadisler ve Hz. Peygamber'in fesâhatini ortaya koyan kısa hadisler nahivde delil olarak kullanılabilirler.²⁵⁵

Nahiv usûlünde hadislere Arap şiirinden ve nesrinden daha fazla yer verilmesinin ve güvenilmesinin doğru olduğunu savunanlar da vardır. Çünkü Arap diline Kur'ân ve hadisler kadar manası güçlü ve tesiri yüksek başka bir kaynak katkı sağlamamıştır. Arap şiirine gösterilen ilginin dinin ikinci kaynağı olan hadislere gösterilmemesi bir ilgisizlik olarak yorumlanmıştır.²⁵⁶ Hadislerle delil getirmeyi uygun bulmayan dilciler eleştirilmiştir. Nitekim Şatibi (ö. 790/1388) hadisleri delil olarak kullanmayan nahivcilere ciddi bir şekilde eleştirmiştir. Nahivcilerin topuklarına bevleden, medeniyetten uzak Arapların sözleriyle ve edesiz sözlerle dolu Arap şiirleriyle delil getirdikleri halde Hz. Peygamber'in sahîh olan hadisleriyle delil getirmemelerini tutarsızlık olarak yorumlamıştır.²⁵⁷

Anlaşıldığına göre dilde hadisle delil getirmeyi caiz görenler, kabul etmeyenlere göre daha fazladır. Bu yüzden Arap dili kaynaklarında çok sayıda hadis zamanla kullanılmıştır. İbn Mâlik (ö. 672/1274) nahiv kitaplarında yüz otuz iki hadisle delil

²⁵² Fecâl, Mahmut, *el-Hadîsu'n-Nebevî fî Nahvi'l-Arabî, Edvâu's-Selef*, Riyad, 1417/1997, s.51; el-Afgânî, Said, *Fî Usûli'n-Nahv*, Mudîratu'l-Kutub ve Matbuâtü'l-Camia, y.y., 1414/1994, s.112.

²⁵³ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.44.

²⁵⁴ Fecâl, Mahmut, *el-Hadîsu'n-Nebevî fî Nahvi'l-Arabî*, Edvâu's-Selef, Riyad, 1417/1997, s.127.

²⁵⁵ el-Afgânî, *fî Usûli'n-Nahv*, s.55-57.

²⁵⁶ Erdim, *a.g.e.*, s.94.

²⁵⁷ el-Hadîsî, Hadîce, *Mevkifu'n-Nuhâtî mine'l-İhticâc bi'l-Hadîs*, Dâru'r-Reşid, yy. s.25.

getirerek kendisinden sonra gelen İbn Akîl (ö. 769/1367) gibi birçok nahivciye örnek olmuştur.²⁵⁸ İbn Akîl *Elfiyye* şerhinde tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis-i şerifi zikretmiştir. Hadisler İbn Akîl'in kitabında nahiv kâidelerine delil getirilirken değişik ifadelerden sonra zikredilmiştir. *وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ , رُوِيَ , صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ . فِي الْحَدِيثِ : صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* gibi sözlerden sonra hadisler yer almıştır. Müellif bazen de *نَحْوُ* ve *وَمِنْهُ* dedikten sonra hadis zikretmiş ama bu sözün bir hadis olduğunu belirtmemiştir. Çalışmamızda bu sözlerin hadis olduğu kaynağından tespit edilmiştir. Ayrıca bu hadislerin yer aldığı ilk kaynaklara ulaşıp hadisin geçtiği kaynaklar dipnotta belirtilmeye çalışılmıştır. Aşağıda hadislerin yer aldığı tüm konular açıklanmıştır.

1) İsim ve Fiillerin Ayırt Edici Özellikleri

Kelam konusunda *تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ / Ey keramet ve azamet sahibi Allah'im sen en yücesin*, hadisi zikredilmiştir.²⁵⁹ Harflerin özellikleri isim ve fiillerin özelliklerinden farklıdır. Harflerin bazıları isme özel (في), bazıları fiile özel (لَمْ), bazıları da her ikisi için (هَلْ) kullanılırlar. İbn Akîl fiilleri mâzî, müzâri ve emir diye üçe ayırmıştır. Müzâri fiile لَمْ'in dâhil olması ona ait bir alâmettir. Mâzî fiilin alâmetinin ise fâil (ت) 'sının ve sakin müenneslik (ت) 'sının onun lafzına bitişebilmesidir. Emir fiilin alâmeti ise onun siygası üzerine te'kid (ن) 'unun gelebilmesidir. Nitekim zikredilen hadisin *تَبَارَكْتَ* ifadesinde fiile bitişen fâil (ت) 'sı mâzî fiilin bir alâmeti olarak mîsal verilmiştir.²⁶⁰

2) Cem'i Müzekker ve Mülhaklarından سنين Lafzı

Mu'râb ve mebnî konusunda *اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسِنِينَ يُوسُفَ / Allah'im onlara Yusuf'a verdiğin seneler gibi kıtlık yılları ver*,²⁶¹ hadisi zikredilmiştir. سنين ve

²⁵⁸ el-Hadisî, *Mevkifu'n-Nuhât*, s.92.

²⁵⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/29; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Mesâcid ve Mevâdiü's-Salât 26, h.no:135; Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk: Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid) Müessesetü'r-Rîsale, Beyrût, 1417/1997, XXXVII/48, h.no:22365; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, (thk: Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1414/1994, XL/138, h.no: 43321; Tabarânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Ebû Muâz ve Ebu'l Fadl) Dâru'l Haremeyn, Kâhire, 1415/1995, V/35, h.no:4600; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebir*, II/260, h.no: 3005; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u'l-Kebîr*, (thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbül İslâmî, Beyrût, 1996, I/331, h.no:300; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, (thk: Âdil b. Yusuf ve Ahmed Ferid), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997, I/150, h.no:206.

²⁶⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/28-29; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.10; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzihu'l-Makâsîd*, I/288.

²⁶¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/66; el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru ibn Kesîr, Beyrût, 1423/2002, İstiskâ 2, h.no:1006; Ahmet b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XVI/439, h.no:10754; ed-Dârekutnî, Ebû'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Süneni'd-Dârekutnî*, (thk: Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Rîsale, Beyrût, 1464/2004, II/369, h.no:1690.

benzerleri, جِينْ ‘ye benzetilerek (ن) üzerine zâhir harekeyle i'râb almıştır. (ي) lâzım olduğu için hazfolmamaktadır. سِنِينَ ‘nin ref hali ötre, nasb hali üstün ve cer hali esre ile gelmektedir. Tenvînin isbatı daha fazladır ama hazfı da tercihe bağlıdır. Fakat (ن) ve tenvînin müterâdif gelmesinde ihtilaf vardır. Müellife göre sahîh olan (ن) ve tenvînin müterâdif gelmemesidir. Nitekim zikredilen hadiste كَسِينِينَ ifadesi semâî olarak kısaltılarak tenvînsiz okunmuştur.²⁶²

3) Mansûb Muttasıl Zamirlerin Önce Gelme Özelliği

Nekre ve ma'rife konusunda أَرَاهُمُنِي الْبَاطِلُ شَيْطَانًا / *Batıl beni onlara şeytan olarak gösterdi.*²⁶³ Osman b. Affân'dan garip bir hadis olarak zikredilmiştir. Mansûb iki zamir muttasıl olarak gelirse diğerinden özel olanı takdim etmek vacibtir. Muttasıl zamîrlerden (ي) mütekellim için, (ك) muhâtab için, (ه) gâib içindir. Mütekellim olan muhâtab olandan daha özeldir ve her ikisi de gâib olandan daha özeldir. Mütekellim ve muhâtab için olan zamîrler, gâib olan zamîrden daha özel oldukları için muttasıl geldiklerinde gâib zamîrinden önce gelmeleri gerekir. Gâib zamîrini muttasıl olarak diğerlerinin üzerine takdim etmek caiz değildir. Fakat bir kavim İbn Esîr'den yukarıdaki garip hadisi rivayet etmiştir. Hz. Osman'ın sözüyle gelen bu hadiste أَرَاهُمُنِي ifadesinde هُْمُ gâib zamîri kendinden daha özel olan mütekellim (ي)'sından önce gelmiştir. Ayrıca zamîrler munfasıl geldiğinde bir karışıklık söz konusu değilse hangisinin önce geleceği tercihe bağlıdır.²⁶⁴

4) كَانْ ‘nin Muzâri Fiili Cezmeden Edat Alması

کان ve kardeşleri konusunda إِنْ يَكُنْهُ فَلَنْ تُسَلِّطَ عَلَيْهِ، وَإِلَّا يَكُنْهُ فَلَا خَيْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ / *Eğer bu çocuk o Deccâl ise ona dokunma, sen onu vurmaya me'mûr ve muktedir kılınmadın. Eğer Deccâl değilse senin onu öldürmede hiçbir hayır yoktur,*²⁶⁵ hadisi zikredilmiştir. كَانْ fiili müzâri olarak cezmeduğunda لَمْ يَكُنْ olur. Fakat onun aslı لَمْ يَكُونْ'dür. لَمْ müzari fiili cezmeden edatlardan olduğu için ilk önce (ن)'un üzerindeki zamme hafzedilmiştir.

²⁶² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/66; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.27; Aynî Bedreddin, Ebû Muhammed Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa, *el-Makâsîdü'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*, (thk: Ali Muhammed Fâhır vd.), Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010, I/219.

²⁶³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/103; İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (thk: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1979, II/177.

²⁶⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/103; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.41; İbn Abdurrahman, Abdurrahman, *Muzekkîrâtü'n-Nahviyyeti Şerhi'l-Elfiyyeti'bni-Mâlik*, Şemîletü'l-Ehdeli'l-Müderri, 2011, I/80, el-Fevzân, Abdullah b. Sâlih, *Delîlû's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1998, I/53.

²⁶⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/276; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Cenâiz 79, h.no:1354; Müslim, Ebû'l Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim b. el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (thk: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Dâru'l-İhyâi'l-kütübî'l-Arabîyyet-i, Beyrût, 1412/1991, Fiten IV/2244, h.no: 95; İbnü'l Mülakkım, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, (thk: Dâru'l-Felâh Ekibi), Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar,1429/2008, XVII/298, X/80, h.no: 1354.

Daha sonra iki sakin (ون) yan yana okunamayacağı için (و) hazfolmuştur ve لَمْ يَكُنْ olmuştur. Fakat kullanımda hafiflik için (ن) da hafzedilip لَمْ يَكْ okunmuştur. Bu hazif caizdir lakin lâzım değildir. Şaz olan bir kırâatın okuyuşunda (ن)'un hazfı da görülmüştür. لَمْ يَكُنْ lafzına harekeli muttasıl zamîr gelirse (ن) yine ittifaken hafzedilemez. Nitekim İbn Sayyâd'da Amr için söylenmiş zikri geçen hadiste إِنَّ يَكُنُّهُ ve وَإِلَّا يَكُنُّهُ ifadelerinde (ن)'un hazfı caiz değildir. Zamîr muttasıl dışında gelirse (ن)'un hazfı da isbâtı da caizdir. Musannife göre كَانَ'nin tâm veya nâkıs olmasında aynı kural geçerlidir.²⁶⁶

5) Mükâraabe Fiillerinden كَادَ'nin Haberine أَنْ 'in Bitişi

Mukarebe fiilleri konusunda مَا كِدْتُ أَنْ أُصَلِّيَ الْعَصْرَ حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تُغْرِبَ / Güneş batmak üzereyken ikindi namazını güçlükle kıldım, hadisi zikredilmiştir.²⁶⁷ Husûsî manaları bulunan bu yardımcı fiiller ismini ref', haberini nasbederler. Bu fiillerin haberleri daima muzâri ile başlar. Haberde bildirilen olayın yaklaştığını bildiren كَادَ'nin kullanımı çoktur. Onun mâzîsiden daha çok muzârisi kullanılır. Haberinin başındaki muzâri fiil أَنْ'li ve أَنْ'siz gelebilir. İbn Mâlik'in de belirttiği gibi أَنْ'siz gelmesi tercih edilir. İbn Akîl كَادَ'nin haberinin أَنْ'siz kullanımına âyetlerden örnekler vermiştir. Endülüslüler كَادَ'nin haberinin أَنْ ile gelmesinin şiire özel olduğu görüşündedirler. Fakat كَادَ'nin haberinin أَنْ ile kullanımına hadislerde de rastlanmıştır. Nitekim yukarıda zikredilen hadisin كَادَ ve كَادَتْ الشَّمْسُ أَنْ تُغْرِبَ ifadelerinde كَادَ'nin haberi أَنْ ile kullanılmıştır.²⁶⁸

6) إِنَّ 'in Haberine Gelen ل Edatı

إِنَّ ve kardeşleri konusunda قَدْ عَلِمْنَا إِنَّ كُنْتُ لَمْؤْمِنًا / Senin ona inandığını biliyoruz.²⁶⁹ hadis-i şerifi zikredilmiştir. إِنَّ'nin إِنَّ şeklinde tahfîfi caizdir. إِنَّ şeddesiz geldiğinde ismini nasb, haberini ref yapmaz. Ancak إِنَّ şeklinde fiil cümlesinin önüne de gelebilir. Tahfifle okunduğunda إِنَّ-i nâfiye ile karıştırmamak için haberine fethalı lâm-ı fârika

²⁶⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/275-277; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.39; İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Şüzûrû'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, (thk: Abdülganî ed-Dakr), eş-Şirketü'l-Müttehîdetü, Dimeşk, 1984, s.244.

²⁶⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/304; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mevâkît 36, h.no:596; Ezân 26, h.no: 641; Salât'ul-Havf 4, h.no: 945; Megâzî 29, h.no:4112; Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, (thk: Eymen b. Ârif), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1419/1997, I/298, h.no:1051; en-Nesâî, Ebû 'Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, (thk: Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Turkî), *es-Sunenu'l-Kübrâ*, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1461/2001, II/109, h.no:1291.

²⁶⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/304; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.112; el-Fevzân, *Deflü's-Sâlik*, I/128.

²⁶⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/348; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, İlim 24, h.no:86; es-Suyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdîs*, XIX/182, h.no: 20521; İbn Mâlik, Ebu Abdullah Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, (thk: Muhammed Mustafa el-Âzamî), Müessesetü'l Beyrût, Ebûdabi, 1425/2004, Salâtu'l Kûsûf, II/264; Tabarânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *Mu'cemu'l-Kebîr*, (nşr: Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Mektebet'ü İbn-i Teymiye, Kâhire, 1405/1984, XXIV/116, h.no:313.

(ayırıcı lâm) getirilir. Olumsuz bir anlam doğmadığında ve karışıklık söz konusu olmadığında lâm-ı fârika terk edilebilir. Nitekim hadiste tahfifle okunan *إِنَّ*'in haberi olan *لَمْؤْمِنًا* ifadesine lâm-ı fârika bitişmiştir. Nahivciler bu konuda ihtilafa düşmüşler. Kimisi bu *ل*-a, tahfifle okunmuş *إِنَّ*-i, nâfiye ile karıştırmamak için habere gelen lâm-ı fârika derken kimisi de lâmu'l-ibtidâ demiştir. Sibeveyh'e göre o lâmu'l-ibtidâdır. İbn Ebû-l Âfiye ve İbn Ahdâr zikri geçen hadisi işaret ederek lâmu'l-ibtidâ diye okuyanların *إِنَّ*-i kesre ile okumalarının vacip olduğunu ve lâm-ı fârika diye okuyanların *أَنَّ*-i fetha ile okumaları gerektiğini belirtmişlerdir. el-Fârisî lâm-ı fârika demiş ve İbn Ebi'l-Âfiye de ona katılmıştır. Ahfeş el-Asgar da onun fark için dâhil olmuş lâmu'l-ibtidâ olduğunu söylemiş ve İbn el-Ahdâr da ona katılmıştır.²⁷⁰

7) Cinsini Nefyeden *لَا*'nın Amel Etmesi

Cinsini Nefyeden *لَا* konusunda *لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ / Allah'tan başka ne güç, ne de kuvvet vardır.*²⁷¹ hadisi zikredilmiştir. Umûmî olumsuzluk bildiren *لَا*, *إِنَّ* ve benzerleri gibi ismini nasb, haberini ref' eder. *لَا*'nın haberi bir kârine ile bilinirse çoğu kez hazfedilir. *لَا*'nın ismi ve haberi nekre olmalıdır Çünkü o ma'rifede amel etmez. *لَا*'nın ismi ve haberi ma'rife olursa o zaman te'vîl edilir. *لَا* ile ismi arasına fasıl girdiğinde de amelden düşer. Nitekim *لَا*'nın amel ettiği cümlede müfret veya mükerrer kullanılması arasında fark yoktur. Yukarıda zikredilen hadiste, haberi mahzûf *لَا* tekrar ederek amel yapmıştır.²⁷²

8) Cinsini Nefyeden *لَا*'nın Haberinin Hazfı

Cinsini Nefyeden *لَا* konusunda *لَا أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ / Allah'tan başka mü'minleri fenalıklardan korumada daha gayretli bir kimse yoktur,*²⁷³ hadisi zikredilmiştir. Temîm

²⁷⁰ İbn Akîl *a.g.e.*, I/347-348; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.128; İbn Ümmi Kâsım, Ebû Muhammed Bedrûddîn Hasan b. Kâsım b. Abdullah b. Ali el-Murâdî, *el-Cene'd-Dâni fi Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk: Fahreddin Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâzıl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrût, 1413/1992, I/37; el-Eşmûni, Ebu'l-Hasan Nûreddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1419/1998, I/151; İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an Kütübi'l-E'arîb*, (thk: Mâzin Mübarek ve Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1985, s.306.

²⁷¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/360; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Ezân 7, h.no: 613; Deavât 67, h.no:6409; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I/513, h.no:471; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk: Hüseyin Selim Esed), el-Mektebetü'l-Arabiyyeti'l-Süüdiyyeti, Riyad, 1461/2000, II/768, h.no:1238; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, I/289, Salât h.no:12.; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (thk: Şuayb el-Arnâvut), Dâru'r-Risâleti'l-Arabî, Dimeşk, 1430/2009, Lâ havle 59, IV/723 h.no: 3824; en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, II/251, h.no:1652.

²⁷² İbn-i Akîl, *a.g.e.*, I/360-361; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.133-134; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/276; es-Suyûtî, *Hemu'l-hevami*, I/530.

²⁷³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/378; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Tefsîr 7, h.no:4634; Tefsîr 1, h.no:4637; İbn Ebi Şeybe, *Müsnedü İbn Ebi Şeybe*, I/164, h.no:236, IX/499, h.no:18003; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü'l-*

ve Tâî lehçelerine göre bir delilin bulunması durumunda cinsini nefyeden لا'nın haberinin hazfı vaciptir. Hicaz lehçesinde ise cinsini nefyeden لا'nın haberi çoğunlukla hazfedilir. Haberin zarf veya cer-mecrûr olması hazfa engel olmaz. Nahivcilerin hepsine göre haber bir kârîne ile bilinmiyorsa hazfı caiz değildir. Nitekim yukarıda geçen hadiste haber olan اللهُ مِنْ ifadesi hazfedildiğinde istenilen anlam tamamlanamadığı için لا'nın haberi açık olarak gelmiştir.²⁷⁴

9) Başta Gelen Fiile Cemilik Alâmetinin Bitiştirilmesi

Fâil fiil münasebeti konusunda يَتَعَاقِبُونَ فَيْكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ / *Bazı melekler geceleri bazı melekler de gündüzleri birbirlerinin ardına size gelirler*,²⁷⁵ hadisi zikredilmiştir. Cumhura göre fâil müfret, tesniye ve cemi de olsa başta gelen fiil müfret olur ve bu fiile fâil alâmeti bitişmez. Fakat bazı Araplar bu kâidenin aksine başta gelen fiile tesniye ve cemi alâmetini getirmişler ve bunu üç şekilde açıklamışlardır. Fiilden sonra gelen isim fiile bitişen zamirden bedeldir. Fiil kendisine bitişen zamirle beraber öne geçmiş haber, fâil olan isim ise sonra gelen mübtedâdir. Tesniye ve cemi alâmetleri (ن - و - ا) müennes fâil alan fiile bitişen müenneslik (ت) sı gibi işaret amacıyla gelmişlerdir ve i'râbta yerleri yoktur. İbn Akîl musannifin bir kitabında bazı lugâtlarda geçen اَكْلُونِي الْبِرَاغِيْثُ örneğini açıkladığını belirtmiştir. Nitekim yukarıda geçen hadiste مَلَائِكَةٌ u fâil alan يَتَعَاقِبُونَ fiili meşhur kullanımın aksine cemîlik alâmeti olan (ون) almıştır.²⁷⁶

10) سِوَى'nın Kullanımı

İstisnâ konusunda دَعَوْتُ رَبِّيَ أَلَا يُسَلِّطْ عَلَيَّ أُمَّتِيْ عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهَا / *Rabbimden, ümmetime kendileri dışında bir düşman musallat etmemesi konusunda dua ettim*, ve مَا أَنْتُمْ فِي سِوَاكُمْ مِنَ الْأُمَّمِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي النَّوْرِ الْأَسْوَدِ , أَوْ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي النَّوْرِ الْأَبْيَضِ / *Sizin diğer*

İmâm Ahmed b. Hanbel, VI/113, h.no:3616; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Tevbe, IV/2114, h.no: 33; ; en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kübrâ*, X/99, h.no:11119; es-Suyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdîs*, XV/463, h.no: 15945; İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmi'u'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*, (thk: Abdülkadir el-Arnâvut), Mektebetü'l-Halvânî, Beyrût, 1392/1972, VIII/431, h.no:6192; et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr*, B.96, V/431, h.no:3530; Tabarânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV/83, h.no:220.

²⁷⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/377; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.140; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, I/530; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, I/554.

²⁷⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/429; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mevâgît 16, h.no:555; Tevhid 22, h.no:7429, Tevhid 33, h.no: 7486; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, Mesâcid, I/439, h.no: 210; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XIII/477, h.no:8120; İbn Belbân, el-Emir Alâddîn Ali b. Balabân e-Fârisî, *Sahîhu İbn Hibbân bi-Terfîbi İbn Belbân*, (thk: Şuayb el-Arnâut), Müessesetü'r-Rîsale, Beyrût, 1414/1993, V/29, h.no:1737; İbn Mâlik, *el-Muvattâ*, Salât, II/238, h.no: 590; Ebû 'Avâne, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, I/316, h.no:1120.

²⁷⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/429-430; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.159; İbn Hişâm, *Katrü'n-Nedâ*, s.180-182; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, II/586.

*ümmetler içerisindeki sayınız siyah bir öküzün üzerindeki beyaz kollar veya beyaz bir öküzün üzerindeki siyah kollar kadardır,*²⁷⁷ hadisleri zikredilmiştir. Müstesnâ edatlarından غَيْرٌ ve سِوَى isimdir. Dâima kenilerinden sonra gelen müstesnâlara muzâf olurlar. Müstesnâlar ise muzâfun ileyh olarak mecrûr olurlar. Kendileri ise لا'ın müstesnâsıymış gibi i'râblanırlar. İbn Mâlik سِوَى'nın i'râbının ref, nasb ve cer halinde غَيْرٌ gibi olduğunu belirtmiştir. İ'râbı istenirse cümledeki durumuna göre elif-i maksûreye hareke takdîr edilir. Kûfelilere göre سِوَى, başına harf-i cer geldiğinde غَيْرٌ anlamında isimdir fakat zarf da olabilir. Basralılara göre ise o sadece zarftır. Nitekim zikredilen hadislerde مِنْ سِوَى أَنْفُسِهَا ve فِي سِوَاكُمْ ifadelerinde سِوَى zarf anlamından çıkıp başına مِنْ harf-i ceri alıp mecrûr isim olarak kullanılmıştır.²⁷⁸

11) حَاشَا'nın Kullanımı

İstisnâ konusunda مَا حَاشَا فَاطِمَةَ / *Fâtima dışında insanlar içerisindeki bana en sevgili Üsâme'dir,*²⁷⁹ hadisi zikredilmiştir. Meşhur olan görüşe göre istisnâ edatlarından حَاشَا harf-i cerdir. Kendisinden sonra gelen müstesnâ da harf-i cerle mecrûr olur. İbn Mâlik'in de içinde olduğu bir grup nahivciler göre söz konusu sözcük خَلَا gibi fiil olarak kullanılır ve kendisinden sonra gelen müstesnâ, mef'ûlün bih olarak mansûb olur. Onlara göre harf olarak müstesnâyı mecrûr da yapabilir. İbn Mâlik'in açıklamasına göre حَاشَا istisnâ anlamında kullanıldığında çoğunlukla خَلَا gibi kendinden sonra geleni nasb eder veya cer eder. Fakat bu durumda خَلَا gibi ondan önce مَا'nın gelmemesi gerekir. Genel kurala göre حَاشَا'nın önüne مَا gelmez. Ama bazen gelerek nasb amelinin yapmıştır. Nitekim yukarıda geçen hadisin مَا حَاشَا فَاطِمَةَ ifadesinde حَاشَا edatı önüne مَا almış ve فَاطِمَةَ ismini nasbetmiştir. Bu ise şaz bir kullanımdır.²⁸⁰

12) Sahibu'l-Hâl'in Nekre Gelmesi

Hâl konusunda صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدًا, وَصَلَّى وَرَاءَهُ رِجَالٌ قِيَامًا / *Rasûlullah (s.a.v.) oturarak, arkasındaki adamlar da ayakta durarak namaz kıldılar,*²⁸¹ Hadisi zikredilmiştir. Nahivcilerin cumhuruna göre hâl ancak nekre olur. Lâfzen ma'rife

²⁷⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/556; es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî, *'Uküdü'z-Zeberced fi İrâbi'l-Hadîsi'n-Nebevî* ('Alâ Müsnedi'l-İmam Ahmed), (nşr: Selmân el-Kuzât), Dâru'l Ceyl, Beyrût, 1414/1994, I/252, h.no: 210/2.

²⁷⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/555-556; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.222; el-Fevzân, *Defîlü's-Sâlik*, I/244; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/681.

²⁷⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/565; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.225; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, IX/518, h.no:5707.

²⁸⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/565; Sabbân, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî, *Hâşiyetü's-Sabbân Şerhi'l-alâ Üşmûnî*, (thk: Tâha Abdurraûf Saîd), Mektebetü'l-Tevfikiyye, trs. I/908; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.164; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/689; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.164.

²⁸¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/581; İbnu'l Mülakkın, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, Meğâzî 38, XXI/356, h.no:4243.

olduğu vârid olsa da manasında nekredir. Sâhibu'l-hâller genellikle ma'rife olur ancak umûmîlik veya husûsîlik ifâde ederse yâhut da hâl önce gelirse sâhibu'l-hâl nekre gelebilir. Ayrıca sâhibu'l-hâlin umûmîlik mi husûsîlik mi belirttiği bilinmediği zamanda sâhibu'l-hâl nekre gelebilir. Nitekim zikredilen hadisin *رَجَالٌ فَيَامًا* ifadesinde umûmîlik mi husûsîlik mi belirttiği bilinmediği için sâhibu'l-hâl olan *رَجَالٌ* nekre gelmiştir. Sibeveyh de bunu caiz görmüştür.²⁸²

13) Cer Harfi 'nin بَدَل Manasında Kullanımı

Harf-i Cer konusunda *مَا يَسْرُنِي بِهَا حُمُرُ النَّعَمِ / Onları kızıl develere değişmem,* hadis-i şerifi zikredilmiştir.²⁸³ Cer harfleri isimlerin önlerine gelip, onları mecrûr yaparlar. Bu harflerden (ب) ve (مِنْ), bedel (بَدَل) manasında kullanılabilirler. Kur'ân âyetlerinde ve şiirde bu manada kullanımlar mevcuttur. Nitekim yukarıda geçen hadiste (ب) harf-i ceri بَدَل yerinde kullanıldığı için *بَدَلَهَا* 'nin verdiği anlam *بَدَلَهَا* 'dır.²⁸⁴

14) Cer Harfinin Kullanımı

Harf-i cer konusunda *دَخَلَتْ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا ، فَلَا هِيَ أَطْعَمَتْهَا ، وَلَا هِيَ تَرَكَتْهَا تَأْكُلُ / Bir kadın kediye hapsettiği ve yerin otlarından yemesine izin vermediği için cehenneme girmeyi hak etti.*²⁸⁵ hadisi zikredilmiştir. (في) harf-i ceri çoğunlukla zarfiyet için kullanılır. Fakat İbn Akîl (في)'nin sebebiyet için de kullanıldığını belirtmiştir. Nitekim (في) zikri geçen hadisin *فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا* ifadesinde sebebiyet bildirmiştir.²⁸⁶

15) Muzâfla Muzâfun İleyhinin Aralarının Ayrılması

İzâfet konusunda *فِي حَدِيثِ أَبِي الدَّرْدَاءِ هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَحْبِي / Ebu'd Derdâ'dan rivayet edilen hadiste: Arkadışımı bana bırakır mısınız?*²⁸⁷ hadisi zikredilmiştir. İbn Mâlik'in

²⁸² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/572-581; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.234; el-Galâyîni, Mustafa b. Muhammed Selim b. Muhyiddîn, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, (thk: Abdülmünim Hafâcî), Mektebetü'l-Asrî, Beyrût, 1414/1994, III/67.

²⁸³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/21; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI/251, h.no:6322; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk: Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1424/2003, I/455, h.no: 1453. Peygamberin duasına mazhar olmanın kıymetini anlatan bir hadistir.

²⁸⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/21; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.261; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, I/5; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, I/71.

²⁸⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/23; Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mesâgât 9, h.no:2365; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr*, V/350, h.no: 10071; ed-Deylemî, Ebî Şücâa Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1406/1986, II/217, h.no:3058; es-Suyûtî, *Câmi'u'l-Ehâdis*, XIV/185, h.no: 14086; İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl*, VIII/43, h.no:5880.

²⁸⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/23; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.198; Hasan, Abbas, *en-Nahvul-Vâfi*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 2008, II/238; Saîd el-Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed, *el-Mûcez fi Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1424/2013, I/290; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, IV/71.

²⁸⁷ Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *'Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Mektebetü's-Selef, Medine, 1388/1968, VII/279, h.no:2721.

de belirttiği gibi mu'zâf ile muzâfun ileyhın arasına bir fasılın girmesi caizdir. Fiilin benzeri mu'zâf (masdar, ism-i fâil) ile muzâfun ileyh tamlamasının arası mef'ûlun bîh, zarf veya zarfın benzeriyle ayrılabilir. Nitekim zikredilen hadisin تَارِكُوْلِي صَحْبِي تَارِكُوْلِي صَحْبِي ifadesinde zarfın benzeri olarak muzaf ve muzafun ileyhın arasına fasıl (لي) girmiştir.²⁸⁸

16) İsm-i Masdar'ın Ameli

Masdarın ameli konusunda مَنْ قُبِّلَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ الْوُضُوءُ / *Kişinin eşini öpmesiyle abdest alması gerekir*, hadisi zikredilmiştir.²⁸⁹ Masdarlar şahsa ve zamana bağlı olmadan bir iş ve oluşu anlatan kelimelerdir. Anlam yönüyle masdara uyan, ancak lafız olarak kâideye uymayan masdarlara ism-i masdar denir. Masdarlar da fiiller gibi fâil ve mef'ul olarak amel edebilirler. Masdarlar genellikle fâillerine muzâf olarak amel ederler. Fâilinde mef'ûle giden bir zamîr varsa mef'ûlüne de muzâf olur. Müellif, ism-i masdarın amel etmesinin az olduğunu belirtmiştir. İsmi masdarın amel etmesinin icmâ ile caiz olduğu görüşüne vehim demiştir. Ona göre burada meşhur olan bir ihtilaftır. Saymerî ismi mastarın amel etmesinin şaz olduğunu belirtmiştir. Ziyâüddîn b. İlîc el-Bâsıt kitabında ism-i masdarın, masdarın yerinde amel etmesinin uzak bir durum olmadığını söylemiştir.. Nahivcilerin bazıları da ism-i masdarın amel etmesinin kıyâsen caiz olduğunu nakletmişlerdir. Nitekim zikredilen hadisin قُبِّلَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ tamlamasında قُبِّلَ ism-i masdarı، امْرَأَةً kelimesini nasbederek kendisine mef'ûl almıştır.²⁹⁰

17) İsm-i Tafdîl'in Mâ'rifeye İzâfe Olması

İsm-i tafdil konusunda أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَحَبِّكُمْ إِلَيَّ ، وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَنَازِلَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ : أَحَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا ، الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ / *Bana en sevimli ve kıyamet günü bana en yakın olanınızı size haber vereyim mi? Ahlakı en güzel olanınız, insanlarla iyi geçinenler ve insanların onlarla iyi geçindiği kişiler*,²⁹¹ hadis-i şerifi zikredilmiştir. İsm-i tafdil

²⁸⁸ İbn Akîl, a.g.e., II/77-78; İbnu'n-Nâzım, a.g.e., s.289; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/826; el-Eşmûni, *Şerhu'l-Eşmûni*, II/179.

²⁸⁹ İbn Akîl, a.g.e., II/94; İbn Mâlik, *el-Muvattâ*, Salâtu'l-Vakt, II/60, h.no:135; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âşâr*, (thk: Dr. Abdul-mutî Emin Galacî), Mektebetü't-Terbiyyetü'l İslâmiyye, Kâhire, 1412/1991, I/372, h.no: 951; ed-Dârekutnî, *Süneni'd-Dârekutnî*, I/247, h.no:487; *Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Resûl*, V/205, h.no:5229; el-Leysî, Ebû Muhammed Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Masmûdî el-Kurtibî, *el-Muvatta' Mâlik b. Enes*, (nşr: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1417/1997, I/88, h.no: 107,108.

²⁹⁰ İbn Akîl, a.g.e., II/94-96; İbnu'n-Nâzım, a.g.e., s.298; en-Neccâr, Muhammed Abdülazîz, *Diyyâu's-Sâlik ilâ Evdahu'l-Mesâlik*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût,1422/2001, III/7; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III/201; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, 844-846.

²⁹¹ İbn Akîl, a.g.e., II/169; Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî, *el-Musannef*, el-Mektebü'l İslâmî, Beyrût, 1403/1983, XI/144, h.no:20153; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XI/347, h.no:6735; İbn Belbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-terfîbi İbn Belbân*, II/235, h.no:485; Heysemî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Bekr b. Süleyman, *Buğyetü'r-Râ'id fi Tahkîki Mecmû'z-Zevâd ve Menba'u'l-Fevâid*, (thk: Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1414/1994, VIII/47, h.no: 12666.

muzâfun ileyhi mâ'rife olursa burada iki vecih caizdir. Birinci vecihte ism-i tafdil muzâfun ileyhi mâ'rife olursa ism-i tafdil mücerred (müfret müzekker) olarak kullanılır ve mâkabline (mübtedâya) mutâbık olmaz. İkinci vecihte ise başında “harf-i ta’rif” ال bulunan mâ'rife gibi mâkabli ile her bakımdan uyuşur. İbn Sirâc ism-i tafdil değişmediği kullanıma karşı çıkmıştır ama Kur’ân-ı Kerim’de iki vecihe uygun kullanımlar vardır. İsm-i tafdil mâkabline mutâbık olmadığı örnek olarak *وَلْتَجِدْنَهُمْ* *وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُّجْرِمِيهَا* / *Onları, insanların hayata en düşkününü bulacaksın,*²⁹² âyeti zikredilebilir. İsm-i tafdil mâkabline mutâbık olmasına uygun oluşuna *وَأَقْرَبَكُمْ مِّنِّي* , *وَأَقْرَبَكُمْ* ism-i tafdilî mâkabline mutâbık olmamıştır. İsm-i tafdilî ise mâkabline mutâbık olmuştur. İbn Akîl iki vecihi de caiz görmesine rağmen mutâbık olanın daha fasih olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

18) İsm-i Tafdil’in Nefy veya Şibh-i Nefyden Sonra Gelmesi

İsm-i tafdil konusunda *مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ فِيهَا الصَّوْمُ مِنْهُ فِي عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ* / *İçerisinde oruç tutulan günlerden Allah’a en sevimli geleni zî’lhiccenin son on günüdür,*²⁹⁵ hadisi zikredilmiştir. İsm-i tafdilden önce nefy veya şibh-i nefyden benzeri bulununca, ism-i tafdil zâhir bir ismi fâil olarak merfû yapar. İsm-i tafdil nefy veya şibh-i nefyden sonra geldiğinde ism-i tafdil yerine onunla aynı anlamı taşıyan bir fiilin kullanımına imkân tanır. İsm-i tafdil bu fiilin yerini aldığı düşünüldüğünde ism-i tafdil zâhir bir ismi fâil olarak merfû yapar. Nahivciler buna “kuhul meselesi” derler. Nitekim zikredilen hadiste (ما)’i nâfiyeden sonra gelen *أَحَبَّ* ism-i tafdilî fiilin yerini alarak *الصَّوْمُ* ismini merfû yaparak kendine fâil almıştır. Sibeveyh de şiirden bu kullanıma delil getirmiştir.²⁹⁶

²⁹² Bakara, 2/96.

²⁹³ En’am, 6/123.

²⁹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/169; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.344; Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım b. Ömer b. Muhammed, *el-Mufussal fî Sinâati’l-İrâb*, (thk: Ali Ebû Mülhim), Mektebetü’l-Hilâl, Beyrût, 1993, s.120; el-Eşmûni, *Şerhu’l-Eşmûni*, I/120; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevami*, III/96.

²⁹⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/175; et-Tayâlisi, Süleyman b. Davud b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisi*, Dâru-Hicr, Cize, 1420/1999, IV/41, h.no:2397; Tabarânî, *Mu’cemu’l-Kebîr*, XII/13, h.no:12326; Bûsîrî, Şehâbeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil, *Kitâbü İthâfî’l-Hıyre’l-Mehere bi-Zevâ’idi’l-Mesânîdi’l-‘Aşere*, Dâru’l-Vatan, Riyad, 1420/1999, III/170, h.no:2464; Ahmed b Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, XI/51, h.no:6505.

²⁹⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/175; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.347; Ebü’l-Bekâ Ukberî, Muhibiddîn Abdullah bin Hüseyin, *el-Bâbü fî ‘İleli’l-Binâi ve’l-İ’râbi*, (thk: Gazi Muhtar Talimat), Dâru’l-Fikr, Dimeşk, 1995,

19) İhtisâs

İhtisâs konusunda *نَحْنُ مَعَاثِرَ الْأَنْبِيَاءِ لِأَنُورَتْ ، مَا تَرَكَنَاهُ صَدَقَةً / Biz peygamber topluluğuna vâris olunmaz...*²⁹⁷ hadis-i şerifi zikredilmiştir. İhtisâs, mütekellim veya muhâtab zamîrinin mübtedâ olduğu cümlede, haberin bildirdiği hükmü zamîrden sonra gelen isme mahsûs kılmaktır. Zamîrden sonra gelen bu mahsûs mansûbtur. Mahsûs lâfzen nidâyâ benzemektedir fakat üç yönüyle ondan ayrılmaktadır. İhtisâs nidâ harfî ile kullanılmaz ve “harf-i ta’rif” *أل* ile veya mutlaka ondan önce bir kelimenin geçmesiyle (izâfetle) mâ’rife isim olur. Nitekim geçen hadiste *نَحْنُ* mübtedâdır. *الْأَنْبِيَاءِ* haberdir. *مَعَاثِرَ* ise mahsûstur. Hazfedilmiş fiilin mef’ûlü olduğu için mansûbtur. Mahsûs hazfolunmuş *أَخْصُ* (tahsis ediyorum) fiilinin mef’ûlüdür. Takdiri *مَعَاثِرَ الْأَنْبِيَاءِ* şeklindedir.²⁹⁸

20) Tafsil Harfî *أَمَّا*’nın Cevap Cümlesinin Başında (ف) Harfinin Gelmesi

أَمَّا بَعْدُ مَا بَالُ رِجَالٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ / *Bazı kişilere ne oluyor ki Allah’ın kitabında olmayan bazı şartlar koşuyorlar,*²⁹⁹ hadisi zikredilmiştir. Daha çok şart ve tafsil (detaylandırma) ifâde etmek için kullanılan *أَمَّا* harfî, muzâri fiilin başına gelir ama onu cezmetmez. *أَمَّا*’nın cevap cümlesinin başında yer alan mübtedâların haberinin başına (ف) harfinin gelmesi gerekir. Çünkü bu (ف) harfî, özellikle uzun cümlelerde “haber”in hangi kelime olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Fakat bazen şiirde ve nesirde bu harf hazfedilebilir. Nitekim zikredilen hadiste cevap cümlesi olan *رِجَالٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ* cümlesinin başında (ف) hazfedilmiştir. Cümlenin aslı *أَمَّا رِجَالٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ* şeklindedir.³⁰⁰

I/447; el-Eşmûni, *Şerhu’l Eşmûni*, I/186; Sîbeveyh, Ebû’l-Beşir Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbü’s-Sîbeveyh*, (thk. Abdüsselâm Muhamme Hârûn), Mektebetü’l-Hancî, Kâhire, 1408/1988, II/32.

²⁹⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/273; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, (nşr: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru’l-ma’rife, Beyrût, 1416/1996, Ferâiz 85, XII/8, h.no:6730 ; İbnü’l Mülakkın, *et-Tavdîh li-Şerhi’l-Câmi’s-Sahîh*, Vesâyâ 32, XVII/298.

²⁹⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/273; İbnü’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.431; el-Eşmûni, *Şerhu’l Eşmûni*, I/266; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevamî*, II/31; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu’l-Makâsıd*, III/1150; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, IV/125.

²⁹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/360; Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, *Büyü’* 73, h.no:2168; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, V/370, h.no:2155; İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn Ebü’s-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *eş-Şâfi fi Şerhi Müsnedi’s-Sâfi’i*, (thk: Ahmed b. Süleyman ve Yâsir b. İbrahim), Mektebetü’r-Rüşd, 1426/2005, IV/78; İbnü’l Mülakkın, *et-Tavdîh li-Şerhi’l-Câmi’s-Sahîh*, XIV/421. h.no: 2168; el-‘Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musâ b. Ahmed, *‘Umdetü’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Fikr, Kâhire, 1392/1972, XII/288; İbn Belbân, *Sahîhu İbn Hıbbân bi-Tertîbi İbn Belbân*, X/167, h.no:4325.

³⁰⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/358-360; İbnü’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.509; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene’d-Dânî*, I/89; Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, I/1724; el-Eşmûni, *Şerhu’l Eşmûni*, I/382.

2.2.3. Arap Şiiri

Bir mana ifade eden kâfiyeli, vezinli, manzûm sözlere şiir denilir.³⁰¹ İstişhâd ise Arap dilinde bir kuralın ispatı için dilinin fasihliğine güvenilen kişi ve kaynakların sözlerinden delil getirmektir. Arap nesri ve şiiri nahiv kurallarını temellendirmek için istişhâd edilen kaynaklardır. Nesirle istişhâd başta âyet ve hadisler ve Arapların şiir dışındaki sözlerini kapsarken, şiirle istişhâd ise sadece şiiri kapsamaktadır.³⁰² Temelleri cahiliye dönemine kadar uzanan Arap şiiri nahiv ve lügât kitaplarında fazlasıyla yer almaktadır. Gramer kurallarını temellendirmek için şiirlerin hüccet olarak kullanılması nesir ve hadisten daha fazladır. Şiirle istişhâd edilebilmesi için bazı şartlar öne sürülmüştür. Öncelikle bir şiirin fasih bir dille edebî yönünün olması gerekmektedir. Şiirlerin lehçesinin Kur'ân-ı Kerim, hadis ve Arap darb-ı mesellerinden farklı lehçede olmaması lazımdır.³⁰³ Şehir ve merkezi yerlerden uzak yaşayan, dillerinin fesâhatine güvenilen ve yaşadıkları çöllere seyahat edilen Temîm, Esed, Kays, Kinâne ve Tay gibi bedevi kabilelerin lehçelerine dayanan şiirlere daha çok itibar edilmiştir.³⁰⁴ Arap yarımadası dışındaki kabilelerin lehçe ve şivelerinin bu şiirlere karışmamasına ve rivayetlerin mütavâtir bir yolla dilin gramerine uygun olmasına dikkat edilmiştir.³⁰⁵

Nahiv âlimleri bedevilerden ve şairlerden nakledilen şiirleri tenkit etmişler ve bu şiirleri bazı kriterlere tabi tutmuşlardır. Arap dilindeki bilgi ve tecrübesine güvenilen şairlerin yaşadığı dönem ve mekân göz önünde bulundurulmuş ve hangi şairin şiirinden istişhâd yapılıp yapılamayacağı konusunda ittifak olunan ve itilaf edilen görüşler ortaya çıkmıştır. Kaynak kitaplarında şairler, şiirlerin sıhhati açısından Câhiliye, Muhadram, Mütekaddim ve Müvelled (Muhdes) diye dört tabakaya ayrılmıştır. İslam öncesi dönemde yaşamış şairler topluluğuna Cahiliye şairleri denilmiştir. İmruu'l-Kays, 'Antere ve el-A'sâ cahiliye şairlerindedir. Cahiliye döneminden sonra İslâm'ın ilk yıllarına da yetişen şairlere Muhadramûn denilmiştir. Hassân b. Sâbit, Hind b. 'Atbe ve Lebid bu gurubu temsil eden şairlerdir. Cahiliye dönemini görmemiş İslam dininin ilk

³⁰¹ Komisyon, *Mu'cemu'l Vasût*, Dâru'l-fikr, Beyrût, s.484; Firuzâbâdî, Muhammed b. Yâ'kûb, *Kâmusu'l-Muhît*, el-Mektebetu's-Şâmile, İstanbul, 1304, I/533; İbn Reşik, Ebû Ali el-Kayravânî el-Ezdî, *el-Umde fi Mehâni's-Şi'r ve Adâbihi ve Nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Cil, Beyrût, 1981, s.107.

³⁰² el-Âlusi, Mahmud Şükri, *İthâfu'l-Emcad fi mâ Yaşihhu bihi'l-İstişhad* (thk: Adnan Abdurrahman ed-Duri), Irak, 1402/1982), s.60.

³⁰³ Temâm Hasan, *el-Usûl*, Dâru's-Seqâfeti'l-Mağrib, Kâhire, 2012, s.99-100.

³⁰⁴ es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*, (thk: Abdülhakim İtiyye), Dâru'l-Beyrût, Dimaşk, 2006, s.48; Han, Muhammed, *Usûlu'n-Nahvi'l-Arabî*, Matbâatu Câmiatü Muhammed Haydar, Biskra, 2012, s.50.

³⁰⁵ el-Afgânî, Said, *Fî Usûli'n-Nahv*, Müdiratü'l-Kütüb ve Matbuâtu'l-Camia, yy, 1414/1994. s.60.

yıllarında yaşadığı bilinen şairlere Mütেকaddim (İslâmî) şairler denilmiştir. ‘Ubeyde b. Rabî’a, Ferazdak ve Cerîr bu dönemin şairlerini temsil eder. Dördüncü tabakayı oluşturan Müvelledûn ve Muhaddisûn denilen şairler ise İslam’ın tamamlanmasından bir buçuk asır sonrasını temsil ederler. Ebân el-Lâhikî, Ebû Nüvas ve Sinan b. el-Fehl bu asrın şairleridir.³⁰⁶

Cahiliye ve İslam’ın ilk yıllarında yaşayan Muhadramûn dönemi şairlerinin şiirleriyle dilin sarf, nahiv, me’ani, beyan ve bedi’ alanlarında şâhid getirme noktasında dilcilerin görüşleri ittifak halindedir. Mütেকaddim şairlerin şiirleriyle şâhid getirmek genelde doğru kabul edilmiş fakat bu dönemin âlimlerinden Hasan Basrî (ö. 110/729) ve Ebu ‘Amr b. ‘Ala (ö. 154/771) kendileri de bu asırda yaşadıkları için İslâmî dönemin şiirleriyle şâhid getirmeyi doğru kabul etmemişlerdir. Süyûtî (ö. 911/1506) ve onun gibi düşünen dil âlimleri Müvelled (muhtes) şairlerin şiirlerden şahid getirmeyi genelde doğru bulmamışlardır. Zemahşerî (ö. 538/1144) ve ve İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi dilcilere göre ise bu görüş bütün şiirleri kapsamaz. Zemahşerî, Kitabu’l-Hamâse’deki şiirler rivayete dayandığı için Müvelledûn şairlerin şiirlerinden de şahid getirilebileceği görüşündedir. Sibeveyh (ö. 180/797) de Müvelledûn şairlerden Beşşâr b. Burd’un (ö. 167/784) şiirlerinden şahid getirmiştir.³⁰⁷ Söyleyeni belli olmayan şiirlerden şahid getirmek da ittifakla doğru kabul edilmese de hatırı sayılır kitaplarda anonim şiirlerden de delil getirildiği görülmüştür.³⁰⁸ Hatta bazı nahivciler kâideleri temellendirmek için neredeyse sadece şiirle yetinmişlerdir.³⁰⁹

İbn Akîl gramer kâidelerini açıklarken çok sayıda şiirden faydalanmıştır. Müellif bu eserinde üç yüz ellik dokuz şahid beyit zikretmiştir. Bu beyitlerden ikiyüz kırk yedisinin şairi tesbit edilebilirken yüz altı beyitin şairi belirlenememiştir. Altı beyitin ise kime ait olduğu ihtilaflıdır. Şairleri dönemlerine göre tasnif ettiğimizde otuz dördü Cahiliye, on üçü Muhadram, altısı İslâmî, otuz yedisi Emevi, sekizi Abbasî şairdir. Bunların arasında beşi kadın şairdir. Hayatıyla alakalı bir bilgiye ulaşamadığımız on bir şair vardır.³¹⁰

³⁰⁶ el-Bağdadî, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lisâni’l-‘Arab*, (thk. Muhammed Nebîl Tureyfi ve Emîl Bedî el-Ya’kûb), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût, 1998, I/27.

³⁰⁷ el-Âlusi, *İthâfu’l-Emcâd*, s.60; Câl, Mahmûd, *el-İsbâh fi Şerhi’l-İktirâh*, Dâru’l-Kalem, Beyrût, 1989, s.120; İbnu’l-Hâcib, Muhammed b. Hasan er-Ridâ, *Şerhu’l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), Câmîat-ü Qârayûns, Libyâ, 1978, I/211.

³⁰⁸ Han, *Usûlu’n-Nahvi’l-Arabî*, s.48.

³⁰⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu’l-Vu’ât*, II/123.

³¹⁰ Hekimoğlu, *a.g.e.*, s.199.

وَ مِثْلُهُ قَوْلُهُ , وَ قَوْلُهُ , وَ مِنْهُ قَوْلُهُ , رُوِيَ قَوْلُهُ , وَ عَلَيْهِ قَوْلُ الشَّاعِرِ , وَ عَلَيْهِ قَوْلُهُ , كَقَوْلِهِ İbn Akîl , وَ مِثْلُهُ قَوْلُهُ , وَ قَوْلُهُ , قَالَ الشَّاعِرُ , قَوْلُ الشَّاعِرِ , وَ يُرَوَى قَوْلُهُ , وَ مِنْهُ قَوْلُ الشَّاعِرِ zikretmiştir. İbn Akîl'in eserinde şiirlerine yer verdiği şairler ve şiirlerin ait oldukları dönem tablo halinde aşağıda verilmiştir.

	Şâirin Adı	Tabakası	Şiir Sayısı
1	Cerîr b. 'Âtiyye	İslâmî	13
2	Nabiğa ez-Zubyânî	Cahiliye	6
3	Ru'be' b. 'Accâc	İslâmî	16
4	Manzûr b. Suhaym el-Fakâsî	İslâmî	1
5	Şamme b. 'Abdillah el-Kuşeyrî	İslâmî	1
6	Suhaym b. Vesîl er-Riyahî	Muhadramûn	2
7	Humeyd b. Sevr el-Hilâlî	Muhadramûn	2
8	İmru'ul-Kays b. Hucur	Cahiliye	6
9	Ferazdak Ebu Firas Hemmam b. Ğalib b. Sa'sa'	İslâmî	11
10	Zeyduni'l-Hayl	İslâmî	2
11	Humeyd b. Mâlik el-Erkad	İslâmî	2
12	Cenûb Uhtu Zi'l-Kelb (Kadın)	Cahiliye	1
	Tarafa	Cahiliye	4
13	Hutay'a (Cervel b. Evs)	Muhadramûn	3
14	Ebû Zueyb el-Huzelî	Muhadramûn	4
15	'Abbas b. Ahnef	İslâmî	1
16	'Antara b. Şeddâd	Cahiliye	3
17	Reşîd b. Şihab el-Yeşkurî	Cahiliye	1
18	Ebu Nuvas (Hasen b. Hanî)	İslâmî	1
19	Zuheyr b. Mes'ûd ed-Dabbî	Cahiliye	3
20	Hassan b. Sabit	Muhadramûn	3
21	Kumeyt b. Zeyd el-Esedî	İslâmî	4
22	Nuşayb b. Riyah	İslâmî	1
23	Kays b. Hutaym	Cahiliye	1
24	Ebû 'Ata' es-Sindî (Eflah b. Yesar)	İslâmî	1
25	Ebu'l-'Ala' el-Ma'arrî	İslâmî	1
26	Zu'r-Rumme (Ğaylan b. 'Ukbe)	İslâmî	6
27	Semev'el b. 'Adiya'	Cahiliye	1
28	Fatıma bnt. Esed	İslâmî	1
29	Nu'man b. Munzir	Cahiliye	1
30	'Abbas b. Mirdas	Muhadramûn	2

31	‘Adiy b. Rıka’	İslâmî	1
32	Sevad b. Karib	Cahiliye	1
33	Şanfarâ el-Ezdî	Cahiliye	1
34	Nabiğa el-Ca’dî	Muhadramûn	1
35	Teebbeta Şerran	Cahiliye	2
36	Hudbe b. Haşram	Muhadramûn	2
37	Muhammed b. Münazir	İslâmî	1
38	Umeyye b. Ebi’ş-Şalt	Cahiliye	3
39	Kelhabe el-Yerbu’î (Hubeyre b. Abdillah)	Cahiliye	1
40	Ebû Yezid el-Eslemî	-	1
41	Ebû Sehm el-Huzelî	Muhadramûn	1
42	Kuseyyir ‘Azze	İslâmî	2
43	Ebû Hızam el-‘Aklî	İslâmî	1
44	et-Tırimmah (Hakem b. Hakîm)	İslâmî	1
45	‘Atike bnt. Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl	İslâmî	1
46	Selame b. Cendel	Cahiliye	1
47	Enez b. Abbas b. Mirdas veya Ebu ‘Amir’	Muhadramûn	1
48	Damra b. Damra en-Nehşelî	Cahiliye	2
49	Kays b. Mulevvah	İslâmî	1
50	İhtilafı	-	1
51	Ziyad b. Seyyar el-Ferârî	Cahiliye	1
52	Nemr b. Tevleb	Muhadramûn	2
53	Nu’man b. Beşîr	İslâmî	1
54	İhtilafı	-	1
55	Attar -Abdullah b. Hemmam es-Selûlî	İslâmî	2
56	Fur’an b. A’raf	-	1
57	Abdullah b. ez-Zebîr el-Esedî	İslâmî	1
58	Ka’b b. Zuheyr	Muhadramûn	1
59	‘Amr b. Ahmer el-Bahilî	Muhadramûn	1
60	Haris b. Hillıza	Cahiliye	2
61	A’şâ’ Meymun b. Kays	Cahiliye	8
62	‘Avvam b. ‘Ukbe b. Ka’b b. Zuheyr	İslâmî	1
63	‘Ubeydullah b. Kays b. Rukayyat	İslâmî	1
64	Ömer b. Ebî Rabî’a	İslâmî	5
65	‘Amir b. Cuveyn et-Tâî	Cahiliye	1
66	Ebu’l-Esved ed-Duelî	İslâmî	2
67	Selîb b. Sa’d	Cahiliye	1
68	‘Atike bnt. ‘Abdulmuttalib	İslâmî	1

69	Ferîr b. Enîf	Cahiliye	1
70	Hatim et-Tâî	Cahiliye	1
71	Mirar b. Selâme el-‘Ukaylî (‘Iclî)	Cahiliye	1
72	Muhammed b. ‘Abdillah el-Medenî	İslâmî	1
73	Find ez-Zimmânî	Cahiliye	1
74	Ahtal et-Tağlibî (Ğıyaş b. Ğavş)	İslâmî	2
75	Lebid b. Rabî’a	Muhadramûn	2
76	Kutri b. Fucâ’ye/Tırimmah b. Hakim	İslâmî	1
77	‘Urve b. Hızam	İslâmî	2
78	Tuleyha b. Huveylid el-Esedî	Muhadramûn	1
79	Mâlik b. Rayb	Muhadramûn	1
80	Salim b. Dâre	Muhadramûn	1
81	Muhabbel es-Sa’dî	Muhadramûn	1
82	Mu’aviye b. Ebi Sufyan	İslâmî	1
83	Yezid b. Hakem	İslâmî	1
84	Ebu Nuhayle Ya’mer b. Hazen es-Sa’dî	İslâmî	1
85	Ebu Şahr el-Huzelî	İslâmî	1
86	Zu’l-Isba’ el-‘Advanî	Cahiliye	2
87	Kuhayf el- ‘Ukaylî	İslâmî	1
88	Muzahım el- ‘Ukaylî	İslâmî	1
89	Kutrî b. Fucâ’e	İslâmî	1
90	Ziyad el-A’cem	İslâmî	2
91	Ebu Duâd el-İyadî	Cahiliye	1
92	Mâlik b. Zuğbe	-	1
93	El-Kutâmî (‘Umeyr b. Şiyim)	İslâmî	2
94	Kulah b. Hazen b. Cenab	Cahiliye	1
95	Râ’î en-Nemîrî	İslâmî	1
96	el- ‘Accâc (Abdullah b. Ru’be)	Muhadramûn	1
97	‘Urve b. Verd	Cahiliye	1
98	Kenze Ummu Şemle b. Berd el-Munkırî	İslâmî	1
99	‘Abdullah b. Keysebe	-	1
100	Merrar b. Sa’îd el-Fak’asî	Emevi	1
101	Râ’î en-Numeyrî	İslâmî	1
102	‘Adiy b. Zeyd el- ‘İbâdî	Cahiliye	1
103	‘Udeyl b. Furh	-	1
104	Abd-i Yağûs b. Vakkâs el-Harisî	Cahiliye	1
105	Ahvaş el-Ensarî	İslâmî	2
106	Mühehlil b. Rabî’a	Cahiliye	1

107	Ebû Hıraş el-Huzelî	Muhadramûn	1
108	Abdullah b. Revaha	Muhadramûn	1
109	Ebu'n-Necm el- 'Iclî	Muhadramûn	2
110	Bnt. Murre b. 'Ahân	Cahiliye	1
111	Edbat b. Kuray' es-Sa'dî	Cahiliye	1
112	Dessar b. Şeyban en-Nemirî	-	1
113	Meysun bnt. Buhdul	İslâmî	1
114	Ka'b b. Cu'ayl	Muhadramûn	1
115	Ebû Zubeyd et-Tâî	İslâmî	1
116	Zuheyr b. Ebî Sulmâ	Cahiliye	1
117	'Amr b. Husarim el-Buclî	-	1
118	Tevbe b. Humeyyir	İslâmî	1
119	Kuşeyyir 'Izze	İslâmî	1
120	Ebu 'Ebu'l-Mukadime / Bit Bedevi	-	1
121	Ebu'l-Ğamr el-Kilabî	Cahiliye	1

İbn Akîl'in kâideleri açıklarken zikrettiği bazı beyitlere aşağıda yer verilmiştir:

1) Vasıf'ın Mübtedâ Oluşu

Haber, fiil gibi amel eden ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl gibi müştak olarak zahir bir ismi fâili ref etmediğinde haberde mübtedâyâ dönen bir zamîrin olması gerekir. Bu zamîrin takdiren veya zâhiren olması hususunda farklı görüşler vardır. Basralılara göre cümlede bir karışıklık olsun veya olmasın bu zamîrin açık gelmesi gerekir. İbn Mâlik her durumda bu zamîrin ibrâzını gerekli görerek Basralıların görüşünü benimsemiştir. Kûfelilere göre ise bir karışıklık söz konusu olduğunda zamîrin açık gelmesi gerekir. Bir karışıklık söz konusu değilse zamîrin açık gelmesi de gizli gelmesi de caizdir. Bu bağlamda:

(Basit). قَوْمِي ذُرًّا الْمَجْدِ بَأْتُوهَا وَقَدْ عَلِمْتُ بِكُنْهِ ذَلِكَ وَعَدْنَانُ وَ قَحْطَانُ

Kavmim şerefin zirvelerini inşa edenlerdir, Yemin olsun ki, şüphesiz Benû Adnan ve Benû Kahtan da bunun künhüne vakıf olmuşlardı.

Bu beyitte bir karışıklık söz konusu olmadığından بَأْتُوهَا ifadesinde zamîr gizlenmiştir. Bu beyit Kûfelilerin görüşünü desteklemektedir. Zamîrin mercî noktasında bir karışıklık söz konusu olsaydı zamîrin açık gelmesiyle ifade بَأْتُوهُمْ şeklinde olurdu.³¹¹

³¹¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/195-196; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.78; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/194-196; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/96.

2) Haberin Öne Geçmesi

Asıl olan haberin mübtedâdan sonra gelmesidir. Haber anlam yönünden mübtedânın sıfatı gibidir. Bir karışıklık ihtimali olmadığında haberin mübtedâdan önce gelmesi mümkündür. Kûfelilere göre müfret veya cümle de olsa haberin mübtedâdan önce gelmesi caiz değildir. Fakat İbn Akîl bu görüşü Kûfelilerden bazılarına ait olduğunu söyleyerek sahîh bulmamıştır. Kûfelilere göre de bir engel söz konusu olmadığında haberin önce gelmesi caizdir. İbn Mâlik'e göre de bir engel yoksa haberin takdîmi caizdir. Haberin içermiş olduğu mübtedâyâ dönen zamirin kurala göre sonra gelmesi gereklidir. Fakat Basralılara göre de zamîr içeren haberin takdîmine Arap şiir ve nesrinde sıklıkla rastlanmaktadır ve bu yüzden zamîr içeren haberin mübtedâdan önce gelmesi caizdir.³¹² Bu doğrultuda:

إِلَى مَلِكٍ مَا أُمُّهُ مِنْ مُحَارِبٍ أَبُوهُ , وَلَا كَانَتْ كَلَيْبٌ تُصَاهِرُهُ . (Tavîl)

Babaannesî Muharib kabilesinden olmayan Kuleyb'in de ona hısım olmadığı Melik'i (seviyorum).

Bu beyitte mübtedâ أَبُوهُ dür. İçinde mübtedâyâ dönen (o) zamîri barındıran مَا أُمُّهُ cümlesi haberdür. Haber mübtedân önce gelmiştir.³¹³

3) Haberin Birden Fazla Olması

Mübtedânın müteaddit haberinin olması durumunda atıf yapıp yapılmayacağı nahivciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. İbn Mâlik'inde içinde bulunduğu bir kavim tek bir haber anlamında olsa da olmasa da tekrar eden haberlerin atfını caiz görmüşlerdir. Bazıları tekrar eden haberlerin tek bir haber olması durumunda atfın gerekli olmadığını ve bunların dışında atfın gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Arap dilinde bir mübtedâdan sonra birden çok haberin gelmesi durumunda atıfsız olarak başka mübtedâların takdir edilmesi görüşü de vardır. Aşağıdaki beyitlerde bu görüşü destekleyen kullanımlar söz konusudur.³¹⁴

مَنْ يَكُ ذَا بَتِّ فَهَذَا بَنِي مُعَيْطٌ مُصَيِّفٌ مَشْتِي . (Recez)

Kim ipek taylesan sahibi ise işte bu da benim sıcaktan koruyan, yazlık ve kışlık taylesanımdır.

³¹² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/213-214; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.81-82.

³¹³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/215; İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî; *el-Hasâis*, (thk: Muhammed Ali en-Neccâr), Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, trs., II/394; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/180.

³¹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/239; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.90.

Bu beyitte mübtedâ olan هَذَا'dan sonra birbirinden ayrı, peşpeşe ve atıfsız dört tane haber gelmiştir. بَنَى , مُقَيِّطٌ , بُنِيَ , مُصَيِّفٌ bu haberlerin mübtedâları takdiridir ve zâhir harekeyle merfu olmuşlardır.³¹⁵

يَنَامُ بِإِحْدَى مَقَلَّتَيْهِ ، وَ يَنَقِّي بِأُخْرَى الْمَنَائِيَا ، فَهُوَ يَفْطَانُ نَائِمٌ . (Tavîl).

O, gözünün biriyle uyur diğeriyle ise ölümden korunur. O hem uyanıktır hem de uyur.

Bu beyitte de mübtedâ olan هُو'den sonra يَفْطَانُ ve نَائِمٌ atıfsız haber olarak zikredilmişlerdir. ³¹⁶

4) كَانْ 'nin Hazfı

Nâkıs fiillere كَانْ ve benzerleri de denir. Bu fiiller isimlerini ref, haberlerini nasb ederler. كَانْ benzerlerinden farklı olarak mahzûf olduğunda da amel eden bir fiildir. Genellikle şart edatı لَوْ ve إِنْ-i şartiyeden sonra ismiyle hazfedilir ve haberi bâki kalır.

قَدْ قِيلَ مَا قِيلَ إِنْ صِدْقًا وَ إِنْ كَذِبًا فَمَا اعْتَدَارُكَ مِنْ قَوْلٍ إِذَا قِيلًا ؟ (Basit).

Doğru da olsa yalan da olsa söylenen söz söylenmiştir. Söylendiğinde bir sözden özür dilemen de ne oluyor?

Bu beyitte كَانْ ve إِنْ كَذِبًا ve إِنْ صِدْقًا cümlelerinde كَانْ gâib zamîri içeren ismiyle beraber hazfedilmiştir. كَانْ 'nin haberi ise geriye kalan صِدْقًا ve كَذِبًا 'dir. Takdiri كَانْ الْمُقُولُ صِدْقًا ve كَذِبًا 'dir. Takdiri كَانْ الْمُقُولُ كَذِبًا 'dir. İN كَانْ الْمُقُولُ كَذِبًا 'dir. İN كَانْ الْمُقُولُ كَذِبًا 'dir.³¹⁷

5) إِنْ ve Benzerlerinin Haberlerinin Önüne Geçmesi

إِنْ ve benzerleri isimlerini nasb, haberlerini ref ederler. Bu harflerin haberlerinin mâmülleri zarf veya cer-mecrûr olmadıkları takdirde isimlerinden önce gelmeleri caiz değildir.

فَلَا تَلْحَنِي فِيهَا ، فَإِنَّ بِحُبِّهَا أَخَاكَ مُصَابُ الْقَلْبِ جَمٌّ بَلَا بَلُهُ . (Tavîl).

Onun sevgisi konusunda beni azarlama! Çünkü bu kardeşinin kalbi onun sevgisine mübteladır ve kederi hayli çoktur

Bu beyitte إِنْ 'nin haberi olan مُصَابُ الْقَلْبِ tamlamasının mâmülü olan بِحُبِّهَا ifadesi cer-mecrûr olduğu için ismi olan أَخَاكَ 'den önce gelmiştir. Bu durum yukarıdaki kurala uygun olarak caiz görülmüştür.³¹⁸

³¹⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/239; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/110; es-Suyûtî, *Hemu'l-hevami*, I/401.

³¹⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/240; el-Fevzân, *Defîlü's-Sâlik*, I/109; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/204; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/110.

³¹⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/271; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.100; es-Saydâvî, Yusuf, *Kavaâidü'l-Lügâtü'l-Arabi el-Kefaf*, Darü'l-Fikri'l-Muâsır , Beyrût, 2006, I/108; el-Fevzân, *Defîlü's-Sâlik*, I/119; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, II/179.

6) Üç Mef'ûl Alan Fiillerden نَبَأٌ

Müellif üç mef'ûl alan fiillerden önce أَعْلَمَ ve أَرَى sonra da نَبَأٌ , أَخْبَرَ , حَدَّثَ , أَنْبَأَ , حَدَّثَ , أَخْبَرَ , نَبَأٌ , olmak üzere toplam yedi fiil zikretmiş ve son beş fiilin her birine şâhid bir beyit getirmiştir. Aşağıda نَبَأٌ 'nin kullanıldığı örnek beyit açıklanmıştır.³¹⁹

نُبَيْتُ زُرْعَةَ - وَالسَّفَاهَةُ كَأَسْمَاهَا - يُهْدِي إِلَيَّ غَرَائِبَ الْأَشْعَارِ (Kamil).

Zur'a (b. 'Amr) ki alçaklık adeta onun ismi gibi iken benim hakkımda garip sözlü şiirler söylediği bana haber verildi.

نَبَأٌ üç mef'ûl alan bir fiildir. Bu beyitte يُهْدِي زُرْعَةَ نُبَيْتُ cümlesinde fiil meçhul kalıptadır. Aslı itibariyle bu fiile bitişen nâib-i fâil zamîr (ت) birinci, زُرْعَةَ ikinci ve يُهْدِي cümlesi üçüncü mef'ûl olmuştur.³²⁰

7) Cer Harflerinin Amelden Alıkonmaları

Genel kurala göre cer harfleri isimlerin önlerine gelip, onları mecrûr yaparlar. Cerrin asıl alâmeti de kesre (esre) dir. Fakat bazen zâid olan (ما), cer harflerinden (ك) ve (رُبَّ) 'nin sonuna bitişerek onların ameline engel olur.³²¹

رُبَّمَا الْجَامِلُ الْمُؤَبَّلُ فِيهِمْ وَعَنَاجِجُ بَيْنَهُنَّ الْمِهَارُ (Hafif).

(Savaşçıların) içinde nice tımarlanmış deve sürüleri ve aralarında tayların bulunduğu savaş atları vardır.

Yine bu beyitte de (رُبَّ) 'nin sonuna (ما) bitişerek onu amelden alıkoymuştur. رُبَّمَا الْجَامِلُ الْمُؤَبَّلُ cümlesinde ما sonuna bitiştiği رُبَّ 'nin الْجَامِلُ ismini mecrur yapmasına engel olmuştur.³²²

Bazen de (ك) ve (رُبَّ) 'nin sonuna ما bitişmesine rağmen, harf-i cerler amel etmeye devam ederler. Bu kullanıma aşağıdaki beyitler örnekler içermektedir. Müellif bunun az görülen bir kullanım olduğunu belirtmiştir.

وَتَنْصُرُ مَوْلَانَا وَنَعْلَمُ أَنَّهُ كَمَا النَّاسِ مَجْرُومٌ عَلَيْهِ وَجَارِمٌ (Tavîl).

Diğer insanlar gibi hem mazlum hem de zalim olduğunu bilsekte müttetikimize yardım ederiz.

Bu beyitte de كَمَا kendinden sonra النَّاسِ ismini mecrûr yapmıştır.³²³

³¹⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/320; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.116; el-Fevzân, *Defilü's-Sâlik*, I/135; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.909; İbnü's-Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdadî, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, Abdülhüseyn el-Fetlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1988, I/205.

³¹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/414.

³²⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/415; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.155; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/650; Said el-Efgânî, *el-Mûcez*, s.65; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, VIII/3; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/368-369.

³²¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/32

³²² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/33; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.268; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.76-77; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, II/433; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, LXXVII/7.

8) İsm-i Fâilin, Fiili Gibi Amel Etmesi

İsm-i fâilin fiili gibi amel edebilmesinin bazı şartları vardır. İsm-i fâil bu şartlarla fiil gibi amel ederek fâil, nâib-i fâil ve mef'ûl olabilir. Bu şartlar; kendisinden önce nidâ, soru veya nefy edatı geçmiş olması ya da kendisinin sıfat, hal veya haber olmasıdır. Bazen de ism-i fâil mukadder bir mevsûfun sıfatı sayılarak amel edebilir.³²⁴

(Tavîl). *وَ كَمْ مَالِي عَيْنِيهِ مِنْ شَيْءٍ غَيْرِهِ إِذَا رَاحَ نَحْوَ الْجَمْرَةِ الْبَيْضِ كَالدُّمِيِّ.*

Süslü heykel gibi kadınlar (Mina'da) cemre taşları yönüne gittiklerinde, nice faydasız bakan dolu gözler vardır.

Bu beyitte *وَ كَمْ مَالِي عَيْنِيهِ* cümlesinde *مَالِي* ism-i fâili kendisinden önce *شَخْصٌ* kelimesini takdiren mevsûf kabilinden aldığı için *عَيْنِيهِ* ismini mef'ûl alarak nasbetmiştir. Cümle takdiren *وَ كَمْ شَخْصٌ مَالِي عَيْنِيهِ* şeklindedir.³²⁵

(Basit). *كَنَاطِحِ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوْهِنَهَا فَلَمْ يَضِرْهَا وَأَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعْلَ.*

(Onun hali) birgün kayayı yerinden oynatmak için boynuzlayan fakat o kayaya bir şey yapmayıp boynuzuna zarar veren dağ keçisi gibidir.

Bu beyitte *وَ كَنَاطِحِ صَخْرَةٍ* cümlesinde *نَاطِحِ* ism-i fâili kendisinden önce *وَعْلٌ* kelimesini takdiren mevsûf kabilinden aldığı için *صَخْرَةٍ* ismini mef'ûl alarak nasbetmiştir. Cümle takdiren *وَ كَوَعْلٍ نَاطِحِ صَخْرَةٍ* şeklindedir.³²⁶

9) İki Muzâri Fiili Cezmeden Edatlar

Muzâri fiiller, önlerine bazı edatlardan birinin gelmesiyle meczûm olurlar. Cezmeden edatlardan bir kısmı bir muzâri fiili cezmeder, bir kısmı da iki muzâri fiili cezmeder. Bir fiili cezmeden edatların hepsi harftir. İki fiili cezmeden edatlardan *إِنْ* ve *إِذْمَا* isimdir, geri kalanı ise harftir. Bir muzâri fiili cezmeden edatlar: *لَا*, *لَمَّا*, *لِ*, *لَمْ* 'dır. Bunlardan *لِ* emir veya duâ üzerine gelir, *لَا* nehiy veya duâ üzerine gelir. *لَمْ* ile *لَمَّا* nefy için sadece müzâriye gelip manayı mâzîye çevirir. İki fiili cezmeden edatlar : *أَيَّانَ*, *حَيْثُمَا*, *إِنِّ*, *إِذْمَا*, *مَنْ*, *مَا*, *مَهْمَا*, *أَيُّ*, *مَتَى*, *أَيْنَمَا*, *أَنَّى*, *كَيْفَمَا* 'dır.³²⁷ Aşağıdaki beyitlerle iki fiili cezmeden edatlara örnek verilmiştir.

(Tavîl). *مَتَى تَأْتِيهِ تَغْشُوْا إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ تَجِدْ خَيْرَ نَارٍ عِنْدَهَا خَيْرُ مُوقِدٍ.*

Ne zaman ateşin ışığına bakarak gelirsen, ateşin ve ateş yakanların en hayırlısını onun yanında bulursun.

³²³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/34; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.81; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/217.

³²⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/101-102; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.302.

³²⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/102.

³²⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/103; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.302.

³²⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/335; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.494.

Beyitte iki fiili cezmeden şart edatı مَتَّى, müzâri fiil تَأْتِي ‘yi şart olarak ve تُجِدُ müzâri fiilini de cevap olarak cezmetmiştir. Cezim alâmeti olarak şartta (ي) harfi ve cevapta ise son harfin harekesi düşmüştür.³²⁸

(Basit). أَيَّانَ نُوْمِنُكَ تَأْمَنُ غَيْرَنَا , وَإِذَا لَمْ تُدْرِكِ الْأَمْنَ مِنَّا لَمْ تَزَلْ حَذْرًا .

Ne zaman sana eman verirse o zaman başkalarının (kötülüğünden) emin olabilirsin. Bizim güvenimizi kazanamadığında ise daima endişeli olursun.

Beyitte iki fiili cezmeden şart edatı أَيَّانَ, müzâri fiil نُوْمِنُ ‘yi şart ve تَأْمَنُ müzâri fiilini de cevap olarak cezmetmiştir. Bu fiillerin cezim alâmetleri ise sonlarındaki harekelerin düşmesidir.³²⁹

10) Nisbet

Nisbet (ي)’sı bir kelimenin sonuna eklenerek o kelimeye sahiplik anlamı katar. Fakat bir kelime فَعْل kalıbına getirilerek de nisbet (sahip anlamında) için kullanılabilir. Müellif Sibeveyh’in de delil getirdiği aşağıdaki beyitin bu kullanımı desteklediğini belirtmiştir.

(Recez). لَسْتُ بِلَيْلِي , وَ لَكَيْ نَهْرُ لَا أُدْلِحُ اللَّيْلَ وَ لَكِنْ أُبْتَكِرُ .

Gececi değilim ama gündüzcüyüm, Gecenin sonuna (doğru) gitmem ama erkenciyim.

Beyitte لَيْل kelimesi nisbet (ي)’sı ile لَيْلِي şeklinde kullanılırken, نَهْر kelimesi فَعْل kalıbına sokularak نَهْر şeklinde nisbet için kullanılmıştır. Nisbet (ي)’sı ile kullanılsaydı لَيْلِي وَ لَكَيْ نَهْرِي olurdu.³³⁰

11) Vasıl Hemzesi

Kelime başında bulunan ve kendisiyle başladığında harekelenen fakat başka kelimelerden sonra geldiğinde harekelenmeyen ve okunmayan “elif” veya “hemze”ye “hemze-i vasıl” denir. Hemze-i vasıl zâiddir ve kendisinden sonra gelen harf sakin olur. Harf-i tarif (ال)’in elif’i vasıl hemzesidir. Harf-i tarif (ال)’den önce soru hemzesi geldiğinde karışıklığı önlemek için onun hemzesi elif’e dönüştürülür. Soru edatı olan hemze (ا) hafzedilmez. İki hemze (ا ل) şeklinde okunur. Fakat bazen şiiirde (ال)’ın hemzesi olduğu gibi kalmıştır.³³¹

(Tavîl). أَلْحَقُّ – إِنَّ دَارَ الرَّبَّابِ تَبَاعَدَتْ أَوَانِبَتْ حَبْلٌ – أَنَّ قَلْبَكَ طَائِرٌ .

³²⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/336; el-Kitap, *a.g.e.*, III/86.

³²⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/337; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.494; el-Galâyîni, *Câmiu’d-Dürûsi’l-‘Arabiyye*, LI/7; el-Eşmûni, *Şerhu’l Eşmûni*, I/360.

³³⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/464; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.572; el-Galâyîni, *Câmiu’d-Dürûsi’l-‘Arabiyye*, XLI/4; el-Eşmûni, *Şerhu’l Eşmûni*, II/16.

³³¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/501.

Rabab'ın konağı uzaklaşır veya irtibat kesilirse, senin kalbinin kuş gibi olacağı doğru mudur?

أَلْحَقُّ kelimesinin (ال) takısının hemzesi vasıl yapılmadan soru hemzesiyle beraber okunmuştur. Bu kullanım şiirde görülen bir özelliktir.³³²

İbn Akîl gramer kâidelerini temellendirmek için yine şiirden örnekler vermiş ama bu kullanımın şiire has olan şaz bir durum olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili aşağıdaki örnekler zikredilebilir.

1) Zamîr

Zamîrler ismin yerini tutarlar. Açık gelen zamîrler; munfasıl zamîr (ayrı zamîr) ve muttasıl zamîr (bitişik zamîr) diye ikiye ayrılır. Genellikle munfasıl zamîrle söze başlanır veya 'إِلَّا' dan sonra yalın olarak munfasıl zamir gelebilir. Muttasıl zamîrle cümleye başlanmaz ve tercih edilen rivayetlere göre muttasıl zamir 'إِلَّا' dan sonra yalın olarak gelemez. Bunun için tek başına manası ve özelliği olmayan ve fiilden ayrılan zamîre destek olan 'إِنَّا' kullanılır. 'إِلَّا' dan sonra 'إِنَّا' nın gelmesiyle 'إِلَّا إِيَّاهُ' veya 'إِلَّا إِيَّاكَ' şeklinde munfasıl zamirler kullanılmalıdır. Fakat şiirde şaz olarak bu kâideye uymayan kullanımlar görülmüştür.³³³

(Tavil) أَعُوذُ بِرَبِّ الْعَرْشِ مِنْ فِتْنَةٍ بَعَثَتْ عَلَيَّ , فَمَا لِي عَوْضُ إِلَّا نَاصِرُ.

Bana zulmeden güruhun şerrinden arşın Rabbine sığınırım. Benim asla ondan başka yardımcım yoktur.

Beyitte 'إِلَّا' ifadesinde, 'إِلَّا' 'dan sonra 'zamiri yalın olarak gelmiştir. 'إِلَّا' şeklinde okunması şaz olup yalnızca şiire has bir zarurettir. Burada ifadenin 'إِلَّا إِيَّاهُ' şeklinde munfasıl zamîrle olması gerekirdi.³³⁴

(Basit) وَمَا عَلَيْنَا - إِذَا مَا كُنْتَ جَارَتْنَا - أَنْ لَا يُجَاوِرَنَا إِلَّا كِ دِيَارُ.

Sen bize komşu olduğunda, senden başkasının bize komşu olmaması bizi asla üzmez.

Bu beyitte de 'إِلَّا إِيَّاكَ' yerine şiir zarûretinden dolayı şaz olarak 'إِلَّا' okunduğu görülmüştür.³³⁵

³³² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/502; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.593-594; Sîbeveyh, *Kitâbü's-Sîbeveyh*, III/136; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, III/1557.

³³³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/86-87.

³³⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/88.

³³⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/89; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.34; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, I/224.

2) 'ye Bitişen Vikâye Nûn'u

Mütellim yâ (ى) 'sı fiile bitiştiğinde, fiil ile (ى) arasına vikâye nûn'u (ن) lazım olarak gelir. Fiili kesreden korumasından dolayı vikâye nûn'u diye isimlendirilir. Ancak aşağıdaki şiirde bundan farklı bir kullanım vardır:

عَدَدْتُ قَوْمِي كَعَدِ الطَّيْسِ إِذْ دَهَبَ الْقَوْمُ الْكِرَامَ لَيْسِي. (Recez).

Kavmimi kum taneleri gibi saydım. Gördüm ki, benim dışımda cömert kavmim gitmiş.

Bu beyitte لَيْسِي ifadesinde (ن) hazfolmuş ve mütellim (ي)'sı vikâye nûn'u olmadan 'ye bitişmiştir. Bu yukarıda zikrettiğimiz kuralın dışında şiirde görülen şaz bir kullanımdır.³³⁶

3) Haberin Öne Geçmesi

Mübtedânın takdimi veya tehirine göre haber üç kısma ayrılır. İlk kısımda haberin takdimi de tehiri de caizdir ve ikinci kısımda haberin takdimi vaciptir. Son kısım da ise haberin tehiri beş yerde vaciptir. Haberin tehirinin vacip olduğu bu yerler şöyledir: Mübtedâ ve haber birlikte ma'rife veya nekre olursa, haber fiil olur ve ref gelir de mübtedânın zamîri de gizli gelirse, haber إِيَّا veya إِنَّمَا ile mahsûr olursa, haberin mübtedâsı üzerine lâmu'l ibtidâ dâhil olursa, istifhâm isimleri gibi mübtedâ sadru'l kelâma sahip olursa haberin takdimi caiz değildir.³³⁷

فَيَارَبُّ هَلْ إِلَّا بِكَ النَّصْرُ يُرْتَجَى عَلَيْهِمْ ؟ وَهَلْ إِلَّا عَلَيْكَ الْمُعْوَلُ ؟ (Tavîl).

Ey Rabbim! O (düşmanlara) karşı yalnız senden yardım istenir ve güven de ancak sanadır.

Haber إِيَّا veya إِنَّمَا ile mahsûr olduğunda haberin mübtedâdan önce gelmesi caiz değildir. Bazen إِيَّا ile beraber haberin takdimi şiirde şaz olarak görülmüştür. إِيَّا عَلَيْكَ cümlesinde haber olan عَلَيْكَ , إِيَّا ile mahsûr olmasına rağmen şaz olarak mübtedâdan önce gelmiştir.³³⁸

خَالِي لِأَنْتَ , وَمَنْ جَرِيرٌ خَالَهُ يَنْلِ الْعَلَاءَ وَ يَكْرُمُ الْأَخْوَالَ. (Kâmil).

Şüphesiz benim dayım sensin. Cerir kimin dayısıysa o, şerefe nail olur ve dayılarına itibarla ikram görür.

³³⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/105; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.40; Ömer, Yusuf Hasan, *Şerhu'r-Râdiyy ale'l-Kâfiye*, Câmiat'un-gâni Yunus, Bingâzi, 1996, II/454; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dâni*, s.24; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.450; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzihu'l-Makâsid*, I/378.

³³⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/217-219.

³³⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/219; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/184; Saîd el-Efgânî, *el-Mücez*, s.237.

Mübtedâin başına lâmu'l-ibtidâ bitiştiği zaman haberin mübtedâdan sonra gelmesi gerekir. Çünkü (ل) sadru'l kelâm ister. Bu yüzden haberin onun üzerine takdimi caiz değildir. Nitekim bu beyitte mübtedâ olan أَنْتَ 'nin başına lâmu'l ibtidâ bitişmiş olmasına rağmen haber olan خَالِي onun üzerine takdim olmuştur fakat bu durum şiirde görülen şaz bir kullanımdır.³³⁹

4) Tenazu'

İki âmilin (fiil veya şibh-i fiilin) bir ma'mûl (fâil, mefûl) almasıdır. Cümlede iki fiilin bir fâili var gibi görünmektedir fakat bir âmil bir mâ'mûl alabilmektedir. Bu yüzden birinci fiilin mâ'mûlü açık gelen fâil ise ikinci fiilin fâili zâmir olur. Yâhut da ikinci fiilin fâili açık gelen fâil ise birinci fiilin fâili zamîr olmalıdır. Zamîr fâil gibi zikredilmesi mutlaka gerekli olan bir durumda ise hafzedilmez açık gelir. Zamîr mef'ûl durumunda ise hafzedilebilir. Kisâf fâil zamîrinin de hafzını caiz görmüştür. Ferrâ da iki amilin birlikte açık gelen isimde amel etmesini caiz görmüştür. Bu âmillerin her birinin amel etmelerinin gerekliliği konusunda ihtilaf yoktur. Fakat bu âmillerden hangisinin açık gelen ma'mûl üzerinde hangisinin zamir üzerinde amel edeceği ihtilaflıdır. Basralılara göre uygun olanın yakınlığından dolayı ikinci fiilin açık gelen ma'mûl üzerinde âmil olmasıdır. Kûfelilere göre ise önce geldiği için açık gelen ma'mûl üzerinde birinci âmilin amel etmesi uygundur.³⁴⁰

(Kâmil). بَعَاظَ يُعْشِي النَّاطِرِينَ _ إِذَا هُمْ لَمْحُوا _ شَعَاعُهُ

(Kavminin silahları) 'nın parıltısı 'Ukaz'da baktıklarında seyircilerin gözlerini kamaştırır.

Açık gelen isim birinci fiilin fâili konumunda ise ikinciye zamîrin bitişmesi gerekir. Beyitin شَعَاعُهُ لَمْحُوا بَعَاظَ يُعْشِي النَّاطِرِينَ إِذَا هُمْ لَمْحُوا شَعَاعُهُ cümlesinde لَمْحُوا kelimesi شَعَاعُهُ 'yu mef'ul almıştır. Diğer يُعْشِي fiili âmil olarak gelmiş fakat mef'ul aldığı fâil zamiri لَمْحُوا'dan hafzedilmiştir. Bunun delili ismin merfû olmasıdır. Bu hafız zaruretten dolayı olup şazdır. Sahih olan kurala göre fâil olan zamirin لَمْحُو şeklinde zikredilmesi gerekliydi.³⁴¹

³³⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/221; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.82; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/185; İbn Cinnî, *Sırrı Sinâati'l-Îrâb*, I/378; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/103; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzihu'l-Makâsıd*, I/483.

³⁴⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/494-499; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.188.

³⁴¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/501; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/199; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/212; İbn Hişâm, *Şüzürü'z-Zeheb*, s.544; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, III/119; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/636.

5) حَتَّى 'nın Zamîri Cer Yapması

حَتَّى genel olarak açık gelen bir ismin önüne gelerek onu mecrûr yapar. Bazen de şaz olarak zamîri de cer yapmıştır.

(Hezec). فَلاَ وَاللّٰهِ لَا يُلْفِيْ اُنَّاسٌ قَتَى حَتَّاكَ يَا اَبْنَ اَبِيْ زِيَادٍ

Hayır! Ey Ebu Ziyad'ın oğlu, Allah'a yemin olsun ki, insanlar sana gelinceye kadar güzel (huylu) genç bulamazlar.

Beyitte حَتَّى 'nın حَتَّاكَ ifadesindeki mebnî olan müfret-muhâtab (ك) zamîrini cer yapması şaz bir kullanım olarak şiirde görülen zarûri bir kullanımdır.³⁴²

2.2.4. Arapların Sözlere

Meseller ve atasözleri Kur'ân-ı Kerim, hadisler, şiir ve nesirlerin temel kâidelerinin dayandığı, mananın kendisiyle anlaşıldığı dilin cüzleri konumundadır.³⁴³ Arapların atasözleri ve meselleri semâ metoduyla derlenmiş nakli delillerdir ve tevatür yoluyla güvenilen kişilerin naklettiği bu sözler dilciler arasında ittifakla delil olarak kullanılmıştır.³⁴⁴ Bu ittifakı destekleyenler Arapçasına güvenilen ve fesâhati değişmemiş Arapların sözlerinin delil kabul edileceğini bildirmişlerdir.³⁴⁵ Bu sözler genellikle dilin bozulmadığı çöllere yolculuk yapan dilcilerin derlemeleriyle kaynaklara geçmiş ve bu güne kadar nahiv ve lügât kitaplarında çokça yer almıştır. Arapların sözleri deyince önce meseller sonra günlük konuşmalar sonra da Araplardan işitilmediği halde onların sözlerine uygun olarak söylenen ifadeler akla gelmektedir.³⁴⁶ İbn Akîl de eserinde yer yer Arapların sözlerinden delil getirmiştir ve bu sözleri zikretmeden önce şu misal getirme ifadelerini kullanmıştır. حَكِي , قَالُوا , وَ مِنْهُ , وَ قَوْلُهُمْ , وَ مِنْهُ قَوْلُهُمْ , كَقَوْلِكَ , نَحْو . حَكِي , قَالُوا , وَ مِنْهُ , وَ مِنْهُ عِنْدَهُمْ , فِي قَوْلِ بَعْضُهُمْ , فِي قَوْلِهِ , فِي لِسَانِهِمْ , كَقَوْلُهُمْ , قِيلَ , كَلَامُهُمْ , مِنْ كَلَامِهِمْ gibi ifadelerden sonra Arapların çeşitli sözlerine yer verilmiştir.

Müellif kâideleri temellendirmek için çok sayıda meselden faydalanmıştır. Kitaptan seçilen bazı Arap sözlerinin geçtiği konular aşağıda izah edilmiştir.

³⁴² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/14; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.364; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, II/748; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, IV/277; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.92.

³⁴³ el-Âlûsî, Mahmûd Ebû'l-Fadl, *İttihâfu'l-Emcâd fî mâ Yasihhu bihi'l-İstîşhâd*, (thk. Adnân 'Abdurrahman ed-Dûrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1982, s.60.

³⁴⁴ Câl, Mahmûd, *el-İsbâh fî Şerhi'l-İktirâh*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1989, s.90; el-Enbârî, *Lume'ul-Edilleti fî Usûli'n-Nahv*, (thk: Said el-Afgânî), Matbaat-i Câmiati's-Suriye, Dimaşk, 1956, s.84.

³⁴⁵ es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s.47.

³⁴⁶ Erdim, *a.g.e.*, s.102.

1) Mübtedânın Nekre Gelme Şartı

Mübtedâ isim cümlesinin kendisiyle başladığı merfû isimdir. Mübtedâ genellikle ma'rifedir. Bir fayda vermesi şartıyla (umûmîlik ve husûsîlik vs.) mübtedâ bazen nekre de gelebilir. İbn Mâlik, *Elfiyye* eserinde mübtedânın nekre gelmesinin şartlarından sadece altı tanesini zikretmiştir. Ama o başka kitaplarında bu şartları otuza kadar çıkarmıştır.³⁴⁷ İbn Akîl bu şartlardan sadece yirmidört tanesini açıklamıştır çünkü ona göre diğerleri sahîh değildir.³⁴⁸

Mübtedâ mahsûr manasında olursa nekre olabilir. ³⁴⁹ شَرُّ أَهْرَ دَا نَابٍ Bu meselde mübtedâ olan شَرُّ , manasında mahsûrdur ve cümle takdiren إِلَّا شَرُّ şeklinde.

İkinci bir görüşe göre شَرُّ أَهْرَ دَا نَابٍ meselinde mübtedânın mevsûf olması da caizdir. Çünkü vasıf genel olarak zâhîren veya takdiren mübtedâyı vasıflandırabilir. Cümlenin takdiren شَرُّ عَظِيمٍ أَهْرَ دَا نَابٍ olmasıyla عَظِيمٍ takdiri bir sıfat olarak nekre gelen mübtedâyı vasıflandırmıştır.³⁵⁰

2) Haberin Öne Geçmesi

Haber isim cümlesinin ikinci kısmıdır ve merfûdur. Haber genellikle nekredir. Mübtedâyâ haberin bir kısmına dönen muttasıl bir zamîrin bitişmesiyle haber mübtedâdan önce getirilir. Bunun aksi olarak mübtedâ ona bitişen zamîrle beraber haberden önce gelirse, zamîrin sonra gelen bir isime döndürülmesi durumu ortaya çıkar ki bu genel nahiv kurallarına uygun değildir. Nitekim عَلَى التَّمْرَةِ مِثْلَهَا زُبْدًا / *Hurmada çekirdek olarak aynısı vardır.* Bu meselde mübtedâ olan مِثْلٌ ye haberin bir parçası olan التَّمْرَةِ ne dönen (هَا) zamîri bitişmiştir. Bu sebeble de yukarıda zikredilen kural gereği عَلَى التَّمْرَةِ ifadesi haber olarak mübtedâdan önce gelmiştir.³⁵¹

3) Mübâлага-i İsm-i Fâil Siygalarının Ameli

Bir varlıkta, bir niteliğin aşırı derecede olduğunu gösteren, fiilden türeyen, sıfat cinsinden isimlere mübâлага-i ism-i fâil denir. İbn Akîl'in zikrettiği mübâлага-i ism-i fâil siygaları şunlardır: فَعَالٌ , مَفْعَالٌ , فَعُولٌ , فَعِيلٌ , فَعِلٌ . Bu kalıplar ism-i fâil kuralına göre fiilleri gibi amel edebilirler. En çok kullanılan mübâлага vezni sırasıyla فَعَالٌ ile مَفْعَالٌ ve فَعُولٌ dür. Nitekim Araplardan işitilen duâ sözü bu konuda örnek verilmiştir. إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ

³⁴⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/205.

³⁴⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/212.

³⁴⁹ ez-Zemaşşerî, *el-Müstaksâ fi Emsali'l-'Arab*, II/130, no:448.

³⁵⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/207; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.81; es-Suyûtî, *Hemu't-Hevami*, I/381; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.609; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/319; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I/329; el-Ehdele, *Müzekkîrâtü'n-Nahviyye*, I/176.

³⁵¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/224; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.84.

دُعَاءٌ مِّنْ دَعَاةٍ / Allah kendisine dua edenlerin dualarını işitendir. Bu sözde سَمِيعٌ mübâlagâ-i ism-i fâili, fiili gibi amel ederek دُعَاءٌ lafzını mef'ûl alarak nasb etmiştir.³⁵²

4) Nidâ Harfinin Hazfı.

Nidâ harfi ile çağrılana (ünlenene) münâdâ denir. Nidâ harfleri يَا، أَيُّ، هَيَّا، أَيُّ، dir. Arapçada genellikle nidâ (يَا) harfi ile yapılır. Münâdâ müsteğas, münâdâ mendub (yardım isteme) ve münâda zamîr olursa nidâ harfinin hazfı caiz değildir. Bunların dışında genellikle münâdâ ile beraber olan nidâ harfinin hazfı caizdir. Fakat ism-i işaretle ve ism-i cinsle beraber geldiğinde nidânın hazfı azdır. Hatta Nahivcilerin çoğuna göre ism-i cinsle beraber geldiğinde de nidânın hazfı yasaktır. Fakat onlardan bir gurup bunu da caiz görmüş ve İbn Mâlik de onlara dâhil olmuştur. İsm-i cinsle kullanıldığında nidânın hazfı Arapların sözlerinde vârid olmuştur. İbn Akîl bu sözleri açıklamıştır. أَصْبَحَ لَيْلٍ / Uykusuzluğu uzayan kimse, “Ey gece sabah ol” der.³⁵³ Aslında لَيْلٍ diyerek temenni de bulunmuştur. Diğer söz ise: أَطْرَقَ كَرًا / Kadın ve erkeklerden görüşü zayıf kimselere denir.³⁵⁴ Aslında يَا كَرًا demek istemiştir. Her iki örnekte de لَيْلٍ ve كَرًا cins isim olarak münâdâ olmalarında rağmen nidâ harfleri hazfolmuştur.³⁵⁵

5) Fâil ve Mef'ûlun Tehiri

Fâil ile mef'ûl bir araya gelince fâil önce gelir ama sonra gelmesi de caizdir. Fâille mef'ûlün i'râb alâmetleri gizli olduğunda karışıklık ihtimali olduğu için fâilin mef'ûlden önce gelmesi vaciptir. ضَرَبَ مُوسَى عِيسَى / Mûsâ, İsâ'yı dövdü. İ'râb belirli olmadığı için مُوسَى'nın fâil ve عِيسَى'nın mef'ûl olması vaciptir. Cumhuriyetin görüşü de böyledir ama bazıları mef'ûlün takdimini bu ve benzeri örneklerde caiz görmüşlerdir. Çünkü onlar mef'ûl için bir karışıklığı amaçlamışlardır.³⁵⁶ Diğer hususa göre ise i'râb alâmetleri belirli olmasa da mef'ûlde fâili belirli eden bir karîne olduğunda mef'ûlün takdimi de tehiri de caizdir. Bu konu Arapların şu sözüyle açıklanmıştır. أَكَلَ مُوسَى الْكَمَثْرَى / Musa armudu yedi. Cümle أَكَلَ الْكَمَثْرَى مُوسَى şeklinde mef'ûlün takdimiyle de söylene bir karışıklık söz konusu olmaz çünkü yeme eylemi bir nesneye atfedilmez. Yine fâil

³⁵² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/107; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.304; İbn Hişâm; *Şüzûrû'z-Zeheb*, s.506; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, III/94; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzihu'l-Makâsîd*, II/855.

³⁵³ ez-Zemaşerî, *el-Müstaksâ fi Emsali'l-'Arab*, I/200-201, no:819.

³⁵⁴ ez-Zemaşerî, *el-Müstaksâ fi Emsali'l-'Arab*, I/45, no:160.

³⁵⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/233-235; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.402; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II/231; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, LXX/71; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, I/425-427; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/1083.

³⁵⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/441.

zamîr olarak mahsûr değilse yine mef'ûlun tehiri vaciptir. *صَرَبْتُ زَيْدًا*. Fakat zamîr olan fâil mahsûr olursa bu defa da fâilin tehiri vaciptir. *مَا صَرَبَ زَيْدًا إِلَّا أَنَا*.³⁵⁷

2.3. İbn Akîl'in Kullandığı Aklî Kaynaklardan Kıyâs

Nahiv kâidelerinin temellendirilmesinde naklî delillerin yanında aklî delillerden kıyâs, illet, icmâ ve istishâb da kullanılır. Sözlük anlamı bir şeyi başka bir şeye ölçmek veya onunla karşılaştırmak ve ona eşitlemek anlamına gelen kıyâs, fıkhîta ve dilde başvurulan önemli bir metottur. Terim olarak hakkında nass veya delil bulunmayan bir meseleye, aralarındaki ortak illet sebebiyle, hakkında nass veya delil bulunan meselenin hükmünü vermek demektir.³⁵⁸ Nahiv âlimleri kıyâsı, aralarındaki illet ve benzerlikten dolayı bir kelimeye veya cümleye benzerinin hükmünü vermek olduğunu söylemişlerdir.³⁵⁹ Zamanın ve mekânın her alanında canlı olarak yaşayan değişen ve gelişen dilin kâidelerini tek tek öğrenmek zor bir uğraş ve pratik bir metot değildir. Üstelik sayısız detayları öğrenmek zihni karıştırır ve dilin sistematiğini bozar. Bu sebepten çok sayıda fer'i konuyu kapsayan genel kuralları öğrenen kişi daha kolay bir şekilde dilin detay gerektiren kâidelerini kıyâs yaparak çözümleyebilir. Kıyâs, dilin melekelerini geliştirir ve kişiye intikal yeteneği kazandırır. Bu sayede bir nahivcinin, yaşayan değişen ve gelişen dilin yeni çıkan kullanımlarında dilin temeline bağlı kalarak kuralları belirlemesi kolaylaşır.

Müellifin meseleleri açıklarken kıyâs metodundan faydalandığı bazı örnek konular aşağıda ele alınmıştır.

1) Sılada Mevsûle Âid Zamîrin Bulunması

Manası kendisinden sonra gelen cümle ile açıklanan ve bu cümleyi başka bir cümleye bağlayan ma'rife isimdir. Harf olan mevsûllerde vardır. Bütün mevsûller manasını açıklaması için kendisinden sonra gelen sıla cümlesine ihtiyaç duyar. Sıla cümlesinde ism-i mevsûle âid olan, sıla cümlesini ism-i mevsûle bağlayan ve ism-i mevsûle uygun bir zamirin olması şarttır. Âid zamîri, sıla cümlesinde bâriz, müstetir veya hazfedilmiş olabilir. Eğer mevsûl müfret olursa zamîr de müfret olur. Eğer mevsûl müzekker olursa zamîr de müzekker olur. Eğer mevsûl bu ikisi dışındaysa zamîrde bu ikisi dışında olur. Bazen mevsûlun lafzı müfret ve manası tesniye, cemî veya bu ikisinin

³⁵⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/442-443; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.164; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/119; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/677; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, I/190; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.184-186; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/594-595.

³⁵⁸ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara, 2007, s.379.

³⁵⁹ es-Suyûtî, *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, (thk. Ahmed Subhî Fuat), İstanbul, 1975, s.59.

dışında olabilir. Lafızların ve mananın uygun olmasıyla bu durum bazı mevsûllerde kıyâsen caizdir.³⁶⁰

Sıla uzun olmadığı zaman mübtedâ (zamîr) hazfolmaz. Kûfeliler, sila uzun olduğunda hazfin caiz olduğuna kıyâs ederek az da olsa sila kısa olduğunda da haberi merfû okuyarak mübtedâyı (zamîri) hazfetmişlerdir. جَاءَ الَّذِي جَاءَ الَّذِي قَائِمٌ cümlesi takdiren جَاءَ الَّذِي قَائِمٌ şeklinde. ³⁶¹ Bir kırâat أَحْسَنَ الَّذِي عَلَى / *Güzelce tatbik edene nimetlerimizi tamamlamak...*,³⁶² yerine تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنُ okunmuştur. Bu okuyuş Kur'ân-ı noktalayan tâbiî Ebû Süleyman Yahyâ b. Ya'mer'e (ö. 89/708) aittir. Bu okuyuş takdiren تَمَامًا عَلَى الَّذِي هُوَ أَحْسَنُ şeklindedir. Mevsûlden sonra sila uzun olmadığına zamîrin hazfi az görülen bir okuyuştur. Fakat Kûfeliler bu durumu kıyâsen caiz görmüşlerdir. Bir kırâatın yukarıdaki âyeti okuyuşu Kûfelilerin görüşüne uygundur.³⁶³ Başka bir örnekte لَا سَيِّمًا زَيْدٌ , لَا سَيِّمًا زَيْدٌ (مَا)-i mevsûldan sonra ref' okunan زَيْدٌ mahzûf mübtedânın haberidir. Takdiren لَا سَيِّمًا الَّذِي هُوَ زَيْدٌ şeklindedir. Sila uzun olmamasına rağmen mübtedâyaya ait هُوَ zamîri hazfolmuştur. İbn Akîl'e göre bu hazf şaz bir durum değil kıyâsen caizdir.³⁶⁴

2) Lâzım Fiildeki Cer Harfinin Hazfi

Mef'ûlü doğrudan doğruya (harf-i cersiz) alan fiillere müteaddî (geçişli) fiil denir. Mef'ûlünü doğrudan doğruya almayıp bazı edatlar (harf-i cerler) yardımı ile alan fiillere lâzım (geçişsiz) fiil denir. Bazen zâruret gereği cer harfî olmadan da lâzım fiil mef'ûl alabilir. Cumhura göre أَنْ ve أَنَّ dışında, şiiirdeki zarûret haline kıyâs edilerek lâzım fiilin mef'ûl almasını sağlayan harf-i cer hazfedilemez. Konuşma dilinde kısaltma için harf-i cerin hazfi işitilmiştir. Ahfeş el-Asgar أَنْ ve أَنَّ 'nin dışında da söz konusu harf-i cerin hazfını kıyâsen caiz görmüştür. Fakat bunu hazfin mekânının ve harf-i cerin belirli olması şartıyla caiz görmüştür. بَرَيْتُ الْقَلَمَ السَّكِينِ / *Bıçakla kalemin ucunu açtım*, cümlesinde cer harfî (ب) hazfolunmuştur ki bu kıyâsen caizdir. Cümlenin aslı بَرَيْتُ الْقَلَمَ السَّكِينِ şeklindedir.³⁶⁵ Bir karışıklık söz konusu olmasa أَنْ ve أَنَّ 'nin kullanımında da kıyâsen harf-i cerin hazfi caizdir. عَجِبْتُ مِنْ أَنْ يَدُوا cümlesinin aslı عَجِبْتُ أَنْ يَدُوا şeklindedir.

³⁶⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/153; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.64.

³⁶¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/157.

³⁶² En'âm, 6/154.

³⁶³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/157; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.66; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kirâ'at ve'l-İzâhi'anhâ*, I/234.

³⁶⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/158; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.66; İbn Abdurrahman, *Müzekkîrâtü'n-Nahviyye*, I/138; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/335; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/81; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.737.

³⁶⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/488.

Ve *عَجِبْتُ مِنْ أَنَّكَ قَائِمٌ* / *Senin ayakta olmana şaşırđım.* Cümlenin aslı *عَجِبْتُ مِنْ أَنَّكَ قَائِمٌ* şeklindedir.³⁶⁶

Sonuç olarak İbn Akîl'e göre lâzım fiil harf-i cerle mef'ûle ulaşır. *أَنَّ* ve *أَنْ* dışında harf-i cerin hazfı caiz değildir ancak semâ-i olarak bu işitilmiştir. Karışıklık söz konusu olmasa *أَنَّ* ve *أَنْ*'nin kullanılışı cümlede kıyâsen harf-i cerin hazfı caizdir ve bu sahîhtir.³⁶⁷

3) Hâl'in Takdimi

Ma'nevî âmil, bir âmile bağılı olmadan kullanıldığı haliyle yerine göre i'râblanan âmillerdir. Ma'nevî âmiller harfler dışında fiil manasını kendi içlerinden alırlar. İsm-i işaret, temenni harfleri, teşbîh harfleri, zarf ve cer-mecrûlaar bu âmillerdendir. Hâl ise cümlede fâilin, mef'ûlün yâda her ikisinin durumunu bildiren mansûb kelime veya cümledir. Ma'nevî âmilin üzerine hâlin takdimi caiz değildir. Fakat nâdiren de olsa hâl ma'nevî âmillerden bazıları üzerine takdim edilmiştir. Mesela: *دَيْدٌ قَائِمًا عِنْدَكَ* cümlesinde *قَائِمًا* hâl olmasına rağmen zarf olan âmili *عِنْدَكَ* 'den önce gelmiştir. *مُسْتَقَرٌّ فِي هَجْرٍ سَعِيدٍ* cümlesinde *مُسْتَقَرٌّ* hâl olmasına rağmen cer-mecrûr olan âmili *فِي هَجْرٍ* 'den önce gelmiştir. Meşhur bir kırâatte *وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ* / *Gökler de O'nun kudretiyle katlanmış olacaktır,*³⁶⁸ yerine *مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ* okunmuştur. Âyetin *بِيَمِينِهِ* ifadesinde *مَطْوِيَّاتٌ* hâl olmasına rağmen cer-mecrûr olan âmili *بِيَمِينِهِ* 'den önce gelmiştir. Cemî müenneslerin mansûb hali kesreyle olduğu için *مَطْوِيَّاتٌ* meksûr gelmiştir ama o mahallen mansûb bir hâldir. el-Ahfeş de hâlin ma'nevî âmil üzerine takdimini kıyâsen caiz görmüştür.³⁶⁹

4) Masdarı'nın Ameli

Masdarlar şahsa ve zamana bağılı olmadan bir iş ve oluşu anlatan kelimelerdir. Masdar iki yerde fâil ve mef'ûl olarak fiilin amelini yapar. Bu yerlerden birinde fiilin yerine geçen masdar asıl fiile âit merfû müstetir bir zamîre sahip olur. İkinci yerde başında *أَنَّ* bulunan (müzâri) fiilin veya başında *مَا* bulunan (müzâri) fiilin masdarın takdirine uygun olması gerekir. Bu şekilde elde edilen masdar bazen muzâf bazen ma'rife bazen de nekre olarak amel eder ve anlamında geçmiş veya gelecek kastedilir. Masdar, mukadder olarak üç yerde amel eder: Ya mûzaf olarak ya da ma'müllerine

³⁶⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/489; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/750; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, III/16; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, II/160.

³⁶⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/490; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.179.

³⁶⁸ Zümer, 39/67.

³⁶⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/589; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.240; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, II/312; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/712-713.

izâfe olarak veya başına “harf-i ta’rif” (ال) alarak amel eder.³⁷⁰ Anlam yönüyle masdara uyan, ancak lafız olarak kâideye uymayan masdarlara ise ism-i masdar denir. İsm-i masdarlar da fiiller gibi fâil ve mef’ul alarak amel edebilirler. Bu masdarlar genellikle fâillerine muzâf olarak amel ederler. Fâilinde mef’ûle giden bir zamîr bulunursa mef’ûlüne de muzâf olur. Müellif ism-i masdarın amel etmesinin az olduğunu belirtmiştir. İsmi masdarın amel etmesinin icmâ ile caiz olduğu görüşüne vehim demiştir. Ona göre burada meşhur olan hilâfiyettir. Saymerî ismi masdarın amel etmesinin şaz olduğunu belirtmiştir. Ziyâüddîn b. İlîc el-Bâsıt kitabında ism-i masdarın, masdarın yerinde amel etmesinin uzak bir durum olmadığını belirtmiştir. Nahivcilerin bazıları da ism-i masdarın amel etmesinin kıyâsen caiz olduğunu nakletmişlerdir.³⁷¹

Nitekim ism-i masdarın ameli konusunda مَنْ قُبِّلَ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ الْوَضُوءُ / *Kişinin eşini öpmesi abdest alması gerekir.* hadisi zikredilmiştir.³⁷² قُبِّلَ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ tamlamasında قُبِّلَ ism-i masdarı kendisine fâil yaptığı الرَّجُلِ ismine mu’zâf olmuş ve امْرَأَةً kelimesini de nasbederek kendisine mef’ûl almıştır.³⁷³

أَكْفُرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمَائَةَ أَلْتَأَاعَا (Vafir).

Ölümü engelledikten ve bana yüz tane çok güzel deve verdikten sonra sana nankörlük mü yapacağım?

Beyitte عَطَائِكَ الْمَائَةَ ifadesinde ism-i masdar isim gibi mef’ûlüne muzâf olmuştur. الْمَائَةَ ismi عَطَائِكَ masdarı ile mansûbtur. إِعْطَاءُ ism-i masdarının hafiflik için hemzesi hafzedilince عَطَاءُ olmuştur.³⁷⁴

³⁷⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/88-89.

³⁷¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/94-96; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.298-299; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, II/213; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/120; el-Ehdele, *Müzekkirâtü’n-Nahviyye*, I/221; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, II/844-846.

³⁷² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/94; İbn Mâlik, *el-Muvattâ*, Salâtu’l-Vakt, II/60, h.no:135; Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen ve’l-Âşâr*, I/372, h.no: 951; ed-Dârekutnî, *Süneni’d-Dârekutnî*, I/247, h.no:487; *Câmi’u’l-Usûl ft Ehâdîsi’r-Resûl*, V/205, h.no:5229; el-Leysî, *el-Muvatta’ Mâlik b. Enes*, I/88, h.no: 107-108.

³⁷³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/94-96; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.298-299.

³⁷⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/94; İbnu’n-Nâzım, *a.g.e.*, s.298.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBN AKİL'İN NAHİV İLMİNDEKİ KONUMU

3.1. Arap Dil İhtilaflarına Bakışı

Birinci bölümde yer verilen; Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs Dil Okulları sözlü gelenekle gelen dil malzemesinin, sırasıyla toplanması, derlenmesi ve tasnifi görevlerini yerine getirmişlerdir. Zamanla başta Basra ve Kûfe Dil Ekolları arasında olmak üzere bu dil okulları arasında ciddi anlamda görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Adından önemle söz edilen meşhur dilcilerin aralarındaki ihtilaflar da tartışılmaya ve incelenmeye değer görülmüştür. Basra ve Kûfe okulları dilin temel kurallarının belirlenmesinde otorite olduklarından dolayı sonra gelen nahivciler için bu iki ekolden birini tercih etme ya da diğer ekolü tenkit etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafların ortaya çıkma nedeni ise nahivcilerin dilsel metotlarının ve dilsel kaynaklarının birbirinden farklı olmasıdır. Dilsel malzemenin derlenmesinde Basra Okulu her işitilene doğru kabul etmeyip çok seçici davranmıştır. Basra ekolü nahiv âlimleri çöllere yolculuk yapıp dili bozulmamış bedevilerlerden malzeme toplarken her işitilene doğru kabul etmeyip çok seçici davranarak dilsel malzemeyi mütevâtir yolla derlemişlerdir. İlk dönemlerinde fıkıh ve hadis ilmine önem veren Kûfe Ekolü şehir hayatı içinde işitilen her dilsel kâideyi kabul etmiş ve çok seçkin davranmamıştır. Basra ekolü sadece lâfzen rivayet olan hadisleri delil kabul ederken, Kûfe Ekolü hem lâfzen hem de mana ile rivayet edilen hadisleri delil saymıştır.

İbn Akîl, eserinde Basralıların ve Kûfelilerin görüşlerinden hemen hemen eşit sayıda faydalanmıştır. Müellifin sadece bir okulun görüşlerine ağırlık verdiği söylenemez. Müellif, her iki okulun görüşlerine yer verdikten sonra hangi görüşü neden tercih ettiğini de açıklamıştır. Basralıların ve Kûfelilerin görüşlerini yaklaşık 22 yerde birlikte açıklamıştır. Bazen iki görüşü objektif olarak açıklamakla yetinen müellif, bazen de çeşitli görüşlere yer verdikten sonra *الصَّحِيحُ* veya *أَوْلَى* gibi ifadelerle tercihini belirtmiştir. İbn Akîl, 11 konuyu sadece Basralıların görüşüyle açıklarken, 16 konuyu ise sadece Kûfelilerin görüşüyle açıklamıştır. Müellif bir görüşü doğru bulduğu zaman *نَعَمْ*, *صَحِيحٌ*, *مَشْهُورٌ*, *فَصِيحٌ* ve bir görüşü diğerine tercih ettiği zaman *هَذَا إِخْتِيَارٌ*, *هُوَ أَحْسَنُ*, *هَذَا إِخْتِيَارٌ* gibi ifadeler kullanmıştır. Bazen de bir itirazda bulunmadan belirttiği görüş doğrultusunda o konuyu açıklamıştır. Bu durum da onun o kişinin görüşüne katıldığı anlamına

gelmektedir. Ama bir görüşü kabul etmediği zaman ise *لَيْسَ صَحِيحٌ , لَيْسَ جَيِّدٌ , لَيْسَ كَذَلِكَ* gibi ifadelerle itirazını belirtmiştir.

3.1.1. Basra ve Kûfe Dil Okulları Arasındaki Tercihleri

Genel izlenime göre İbn Akîl'in görüşleri Basra ekolüne yakın durmaktadır. Fakat bu fark çok açık değildir. Çünkü kâideleri açıklarken Kûfe ekolünün görüşlerine de en az Basralıların görüşleri kadar yer vermiştir. Bu yüzden onun görüşlerinde her iki ekolün dengelendiği gözükmemektedir. Çünkü eserde her iki okulun isminin geçtiği yer sayısı birbirine çok yakındır. Müellif aşağıdaki konuları her iki ekolün görüşleriyle açıklamıştır.

1) Mu'rab ve Mebnîlerde İ'râb

Arapçada kelimeler î'râb alâmetleri (son hareketleri) açısından mu'rab ve mebnî olarak ikiye ayrılır. Mu'rab, cümledeki yerine göre î'râbının alâmeti (son hareketi) değişen kelimedir. Mebnî, cümledeki yerine göre î'râbının alâmeti (son hareketi) değişmeyen kelimedir. Basralılara göre î'râb isimlerde asıl ve fiillerde ferdir. Bu yüzden fiillerde mebnîlik asıldır. Kûfelilere göre î'râb isimlerde ve fiillerde asıldır. Ziyâüddîn bin el-İlic ise el-Bâsit kitabında bazı nahivcilere göre î'râbın fiillerde asıl ve isimlerde fer olduğunu nakletmiştir. İbn Akîl "İ'râb isimlerde asıl ve fiillerde ferdir." görüşünü sahîh bularak tercihini Basralılardan yana yapmıştır.³⁷⁵

Müellif mebnî fiiller konusunda iki hususu belirtmiştir. İlki; mâzî fiiller ittifakla fetha üzerine mebnîdir. Mâzî bir fiile cemî (ج)ı bitişmesse o zaman fiil ötre ile gelir veya harekeli ref zamîri bitişmesse o zaman da sakin gelir. İkincisi; Emir fiil ihtilafla beraber tercihen mebnîdir. Basralılara göre emir fiil mebnî ve Kûfelilere göre ise mu'rebdir. İbn Akîl bu konuda da Basralıların görüşünü tercih etmiştir.³⁷⁶

2) Fâilin Takdim ve Tehiri

Fâil, fiil cümlesindeki öznedir ve î'râbı merfûdur. Fâilin hükmü onu ref edenden sonra gelmektedir. Fâili onu ref eden fiil ve fiilin benzerlerinin üzerine takdim etmek caiz değildir. Basralılara göre mukaddem bir fâil mübtedâ olursa fiilden sonra yine o fiilin ref ettiği müstetîr bir zamirin olması gerekir. Kûfeliler her durumda fâilin takdimini caiz görmüşlerdir. Müfrette ihtiyaç duyulmadığı sürece bir fark ortaya çıkmaz ve *رَيْدٌ قَامَ* denir. Ancak Kûfelilere göre bu cümlede *رَيْدٌ قَامَ هُوَ* ifadesiyle fiil ve benzerlerinin merfû

³⁷⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/39-40; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.14; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/282; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, I/62; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, I/303.

³⁷⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/40-41.

yaptığı *هُوَ* zamîrinin takdirine ihtiyaç yoktur. Basralılara göre fâil takdim edildiğinde müstetîr zamîr gereklidir. Kûfelilere göre tesniye ve cemîde *أَزِيدَانُ قَامَ* ve *أَلَزِيدُونَ قَامَ* demek de yeterlidir. Basralılara göre tehir edilmiş fiile fâil zamirinin bitiştirilmesiyle *أَزِيدَانُ قَامَا* ve *أَلَزِيدُونَ قَامُوا* demek vaciptir. İbn Akîl bu konudaki görüşünü Basralıların görüşü gibi açıklamıştır.³⁷⁷

3) Masdarın Hükümü

Zaman ve kişi ile birlikte iş ve oluş bidiren kelimelere fiil denir. Masdar ise şahsa ve zamana bağlı olmadan fiilin ifade ettiği o olayın adıdır. Mef'ûlü mutlak ise fiilin (âmilinin) manasını te'kid etmek, çeşidini veya adedini bildirmek için fiil ile aynı kökten mansûb gelen masdardır. Mef'ûlü mutlak diğer mef'ûllerden farklı olarak harf-i cer almaz.³⁷⁸ Masdar ya kendi mislini (*عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ زَيْدًا ضَرْبًا شَدِيدًا*) ya fiili (*ضَرَبْتُ زَيْدًا*) ya da bir vasfî (*أَنَا ضَارِبٌ زَيْدًا ضَرْبًا*) nasbederek kendine mef'ûlü mutlak alır. Basralılara göre masdar asıldır ve fiil ile vasıf masdardan türemiştir. Kûfelilere göre fiil asıldır ve masdar fiilden türemiştir. Bir kavim masdarın asıl olduğunu, fiilin ondan türediğini, vasfın da fiilden türediğini belirtmiştir. İbn Talhâ masdarın ve fiilin kendi başlarına asıl olduğunu ve birinin diğerinden türemediğini belirtmiştir. İbn Akîl burada Basralıların görüşünün sahîh olduğunu belirtmiştir. Çünkü bütün ferler asıllarını ve ziyâdelerini ihtivâ ederler. Fiil ve vasıf masdara nisbet edilir. Bunların her ikisi de masdara ve ziyâdeliğe delâlet ederler. Fiil masdara ve zamana, vasıf fâile (ism-i fâile) ve masdara (mef'ûle) delâlet eder.³⁷⁹

4) Vakıf

Vakıf, kelimenin sonunda durmaktır, vakıf yapılırken kelimenin son harekesi hazfolur. Tenvîn almış bir isim üzerine vakıf yapıldığı zaman fethalı tenvînden sonra tenvînin yerine “elif” bedel (yerine getirmek) olur. *رَأَيْتُ زَيْدًا* cümlesinde olduğu gibi vakıf yapılan fetha, i'râbın dışındadır. *وَيْهًا* ve *وَيْهًا* kelimelerinde vakıf, *وَيْهًا* ve *وَيْهًا* şeklinde okunarak yapılır. Kelimenin sonunda zammeli tenvîn veya kesralı tenvîn olursa bu hareketler hazfedilir ve son harf sükûn (cezm) üzere okunur. *جَاءَ زَيْدٌ* - *جَاءَ زَيْدٌ* ve *مَرَرْتُ* - *مَرَرْتُ* örneklerinde olduğu gibi vakıf olur.³⁸⁰ Müenneslik (ها) sı dışında bir

³⁷⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/423-424; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.158; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/206; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/120.

³⁷⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/505-506.

³⁷⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/506-507; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.190-191; el-Ehdele, Muhammed b. Ahmed, *el-Kevâkibü'd-Dürriyyetü alâ Mütemetti'l Ecrûmiyyeti*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfeti, Beyrût, 1410/1990, I/34; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/1103; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/1703.

³⁸⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/467.

kelimenin sonunda vakıf için beş vecih vardır: sükûn, revm, işmâm, ted'îf ve nakil. Nakille vakıf, son harfin harekesi sâkin olduğunda bu harfin mâkabli de sâkin olup harekeyi kabul ederse kelimenin son harfinin harekesi mâkabline nakledilir. Kûfelilere göre hareke fetha, zamme ve kesra olsa da nakille vakıf caizdir. Kelimenin sonu hemze olsun veya olmasın nakille vakıf yapılabilir. Kûfeliler bu konuda الضَّرْبُ üzerinde هَذَا الرَّدِّ , رَأَيْتُ الرَّدَّ , مَرَرْتُ بِالرَّدِّ veya الضَّرْبُ , رَأَيْتُ الضَّرْبُ , مَرَرْتُ بِاضْرَبٍ örneklerinde olduğu gibi nakille vakıf yapmayı caiz görmüşlerdir. Basralılara göre son hareke fetha olduğunda nakille vakıf caiz değildir. Ancak kelimenin sonu hemze olduğunda nakille vakıf caizdir. Basralılar sonu hemze olduğu için رَأَيْتُ الرَّدَّ cümlesinde nakli caiz görmüşler fakat fetha olan رَأَيْتُ الضَّرْبُ cümlesinde nakille vakıf yapmayı yasaklamışlardır. Bu iki görüşün sonunda İbn Akîl, Kûfelilerin görüşünün daha evlâ olduğunu çünkü onların naklinin Araplardan geldiğini belirtmiştir.³⁸¹

5) ظَنَّ ve Kardeşlerinin İlgâsı ve İ'mâli

ظَنَّ ve kardeşleri isim cümlesinin başına geldiğinde mübtedâ ve haberi mef'ûl olarak nasb ederler. Bu fiiller mutasarrıftır. Cümle başında gelmediklerinde bu fiillerin ilgâsı (amelden düşmeleri) caizdir. Mübtedâ ile haberin ortasında geldiklerinde ilgânın ve i'mâlin (amel etmeleri) aynı olduğu fakat amel etmelerinin ilgâdan daha güzel olduğu belirtilmiştir. Mef'ûlünden sonda geldikleri zaman ilgânın caiz olduğu fakat ilgânın amel etmesinden daha güzel olduğu belirtilmiştir. Basralılara göre cümle başında geldiğinde ilgâsı yasaktır ve amel etmesi vaciptir. ظَنَّ ظَنَنْتُ رَيْدًا قَائِمًا cümlesinde ظَنَّ başta gelerek amel etmiştir. Arapların lisânında eğer başta geldiği halde lâfzen amel etmediği görülürse, orada bir şân zamîrinin gizlendiği te'vîli yapılır. Ve bu zamîr ilk mef'ûl sayılır.³⁸²

أَرْجُو وَأَمَلُ أَنْ تَدُنُو مَوَدَّتْهَا وَمَا إِخَالَ لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ (Basit).

Onun muhabbetinin yakın olmasını arzuluyor ve ümit ediyorum.

Fakat ben yanımızda senden bir lütfun olacağını sanmıyorum. Nitekim beyitte إِخَالَ fiilinin birinci mef'ûlü gizli şân zamiri, ikinci mef'ûlü ise لَدَيْنَا مِنْكَ تَنْوِيلُ cümlesidir. Takdiri ise... وَمَا إِخَالُهُ.³⁸³

³⁸¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/471-472; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.575-576; el-Bekâî, Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, *Hâşiyetü'l-Hüdrî alâ Şerh-i İbn Mâlik alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1424/2003, III/191; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/376-378; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/70.

³⁸² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/396-397; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.148.

³⁸³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/397; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/351; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/162; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/626.

Veya yine başta gelen ظَنَّ ve kardeşleri lâfzen amelden alınmış gözüküyorsa ilk mef'ûle lâmu'l ibtidâ takdir edilir.

(Basit). كَذَلِكَ أَدَّبْتُ حَتَّى صَارَ مِنْ خُلُقِي أَنِّي وَجَدْتُ مَلَكَ الشَّيْمَةِ الْأَدَبُ.

Huyun temelinin edeb olduğunu görmek benim tabiatım haline gelecek şekilde, böylece terbiye edildim.

Nitekim beyitte وَجَدَ fiili lâfzen amelden alıkonmuş gözükmektedir. Çünkü onun ameli gerçekleşmiş olsaydı ikinci mef'ûlünü الْأَدَبُ şeklinde nasbederdi. Bu durumda açıklandığı gibi ilk mef'ûlde (ل) takdir edilir. Cümlenin takdiri وَجَدْتُ لِمَلَكَ الشَّيْمَةِ الْأَدَبُ şeklidir.³⁸⁴

Kûfelilere ve onlara tabi olan Ebû Bekir ez-Zübeydî ve başkaları bu fiillerin takdim olduklarında ilgâlarını caiz görüp te'vîle ihtiyaç duymamışlardır. İbn Mâlik de i'mâlin de ilgânın da caiz olduğunu ve ilgânın vacip olmadığını belirtmiştir. İbn Akîl ilgânın ve i'mâlin caiz oluşunu söyleyerek Kûfelilere yakın görüş belirtmiştir.³⁸⁵

6) Maksûr ve Memdûd İsim

Son harfi “elif” (ا) veya “yâ” (ي) olup bu harflerden önceki harfin harekesi fethalı ise bu elife “elif-i maksûra” (kısa elif) denir. İsimlerin sonunda zâid olarak “elif hemze” (اء) şeklinde gelen elife “elif-i memdûde” denir. Maksûr ismin son harfi her zaman lazım elif olur. Memdûd ismin sonunda her zaman hemze olur ve hemzeyi de zâid bir elif takip eder.³⁸⁶ Basralılar ve Kûfeliler zarûret olduğunda elif-i memdûdenin kısa okunmasında ittifak etmişlerdir. Fakat maksûr ismin meddini (اء) Basralılar yasaklarken Kûfeliler caiz görmüşlerdir.³⁸⁷

(Recez). يَا لَكَ مِنْ تَمْرٍ وَ مِنْ شَيْشَاءٍ يَنْشَبُ فِي الْمَسْعَلِ وَاللَّهَاءِ

Ey! Sen nasıl bir yabani hurmasın ki, küçük bir dile ve genize takılırsın.

İbn Akîl şiirden delil getirerek zarûret halinde اللَّهُاءِ gibi maksûr bir ismin اللَّهُاءِ şeklinde elif-i memdûde ile okunabileceğini söyleyerek tercihini Kûfelilerden yana kullanmıştır.³⁸⁸

7) مِنْ'in Kullanımı

Harf-i cerlerden مِنْ tebız (bölüm), cinsi beyân ve ibtidâi gâye (sınır, uç) için kullanılır. مِنْ zaman için kullanılır ama zaman dışında daha çok kullanılır. Basralıların

³⁸⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/398; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/352; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, IV/156.

³⁸⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/399; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.148.

³⁸⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/401-403.

³⁸⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/404-405.

³⁸⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/405; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.542; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, III/278; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, III/1364.

cumhuruna göre مِنْ iki şartla zâid olarak gelebilir. Ya مِنْ ile mecrûr olan nekre olmalıdır ya da مِنْ den önce geçen nefy veya nefyin benzeri olmalıdır. Nefyin benzerinden maksat nehy ve istifhâm harflerdir. Basralılar ve İbn Akîl'in görüşüne göre cevap cümlesinde مِنْ zâid olarak ma'rifeyi cer yapmaz. Ahfeş buna muhalefet etmiş ve bu konuda delil getirilen bir âyeti örnek vermiştir. *يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ / Günahlarınızı bağışlasın.*³⁸⁹ Çünkü ذُنُوبِكُمْ muttasıl zamirle mâ'rife olmasına rağmen مِنْ harf-i cerini alarak mecrûr olmuştur. Kûfeliler de nekreyi mecrûr etmesi şartıyla cevabta مِنْ'in ziyâde olmasını caiz görmüşlerdi. Bu konuda müellif Basralıların görüşleriyle konuyu açıklamıştır.³⁹⁰

8) Cümleye Muzâf Olan İsimler

İzâfet, bir ismin manasına açıklık kazandırmak için ikinci bir ismi ona bağlamaktır. İzâfet terkinde birinci isme muzâf, ikinci isme muzâfun ileyh denir. Muzâf, harf-i ta'rîf (ال) veya tenvîn almazken muzâfun ileyh ikisini de alır ve daima mecrûrdur.³⁹¹ Tek kelimeye muzâf olmasının yanında cümleye muzâf olan isimler de vardır.

Cümleye muzâf olan isimler, lâzım olarak cümleye izâfe olan isimler ve caiz olarak cümleye izâfe olan isimler diye ikiye ayrılırlar. Caiz olarak cümleye izâfe olanları mu'rab ve mebnî okumak caizdir. Bu isimlerin mâzî ve muzâri ile başlayan fiil cümlesine veya isim cümlesine izâfe olması caizdir. *يَوْم* ismi hem mebnî hem de mu'rab olarak mâzî fiil ile başlayan cümleye izâfe olur: *هَذَا يَوْمٌ \ يَوْمٌ جَاءَ زَيْدٌ*, muzâri fiil ile başlayan cümleye izâfe olur: *يَوْمٌ \ يَوْمٌ بَكَرٌ*, isim cümlesine izâfe olur: *يَوْمٌ \ يَوْمٌ يَقُومُ عَمْرُو*. İbn Akîl bu görüşün Kûfelilere ve onlara tabi olan el-Fârisî'ye ve İbn Mâlik'e âit olduğunu belirtmiştir. İbn Akîl'e göre muzâf olan ismin mâzî ile başlayan fiil cümlesine mebnî olarak izâfe olması seçilen görüştür. Bazen şiirde mu'rab olarak da mebnî olarak da izâfe olması görülmüştür.³⁹²

عَلَى حِينٍ \ حِينٍ عَاتَبْتُ الْمُشَيْبَ عَلَى الصَّبَا فَقُلْتُ : أَلَمَّا أَصْحُ وَالشَّيْبُ وَارِعٌ؟ (Tavîl)

Gençliğin geçip gitmesi karşısında yaşlılığı ayıpladığımda dedim ki: Yaşlılık kötülöklere engel olduğu halde hala gafletten uyanmadın mı?

Beyitte حِينٍ mâzî fiile muzâf olarak fetha üzere mebnî okunmuştur. Veya başında cer harfi olduğundan kesrayla mecrûr olarak mu'rab okunmuştur. İbn Mâlik'e göre

³⁸⁹ Meâric, 70/4.

³⁹⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/18-19; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.259-260; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, II/108.

s.53; Ebü'l-Bekâ, *el-Bâbü*, I/356.

³⁹¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/41-45.

³⁹² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/57.

mu'rab fiilden önce veya mübtedâdan önce muzâf bir isim yer alırsa seçilen burada i'râbtır ama mebnî olması da caizdir. Basralılara göre bu isimlerin muzâri ile başlayan fiil cümlesine veya isim cümlesine mebnî olarak izâfe olmaları caiz değildir. Ancak mâzî ile başlayan fiil cümlesine izâfe olurlarsa mebnî olmaları caizdir. İbn Akîl'e göre bu isimler cümleye caiz olarak izafe olabilirler. Ama vacip olarak izâfe olurlarsa mebnî olmaları lazımdır demiştir.³⁹³

9) Amelde Tenâzu'

Tenâzu' iki âmilin bir ma'mûle yönelmesidir. *ضَرَبْتُ وَ أَكْرَمْتُ زَيْدًا* bu cümledeki fiillerden her biri *زَيْدًا*'i mef'ûl olarak talep etmektedirler. Bu durumda âmillerden biri zâhir isimde amel ederken diğesinin de ona dönen bir zamîrde amel etmesi gerekir. Bu durumda âmillerden her birinin zâhir isim üzerinde amel etmesi de caizdir. Basralılar ve Kûfeliler arasında bu konuda hilaf yoktur fakat mef'ûllerden hangisinin zâhir isim de hangisinin zamîrde amel etmesinin daha evlâ olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir. Basralılar isme yakınlığından dolayı ikinci âmilin, Kûfeliler önce geldiği için birinci âmilin zâhir isimde amel etmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Cumhura göre birinci fiilin açık gelen isimde, ikincisinin zamîrde amel etmesi gereklidir. Çünkü zamîr sonra gelen fiile aittir. Zamîr ise fâil gibi önemli konumda olursa zikredilmesi gereklidir fakat mef'ûl konumunda olursa hafzedilebilir. Bazı nahivciler temelde bu duruma da karşı çıkmışlardır.³⁹⁴

10) Te'kîd

Tâbî olduğu kelimenin manasını pekiştiren ve manasını daha açık hale getiren ve tabî olduğu kelimeyle aynı i'râbı alan kelimedir. Te'kîd ikiye ayrılır. Te'kîd olacak kelimenin aynen tekrarlanmasıyla lâfzî te'kîd yapılır. Bazı kelimelerle yapılan te'kîde ise ma'nevî te'kîd denir. Ma'nevî te'kîd kelimelerinden *عَيْن* ve *نَفْس* müekkede müzaf olmalarıyla bir belirsizliği ortadan kaldırırlar. Bu kelimelerin te'kîdi *جَاءَ زَيْدٌ نَفْسُهُ* örneğinde olduğu gibi mutlaka bir zamîre izâfe olmaları ve o zamîrin de bir müekkede tabi olmasıyla gerçekleşir. Ma'nevî te'kîd kelimelerinden *كُلٌّ* ve *جَمِيعٌ* kısımlara ayrılanları te'kîd ederler. O kelimelerin kısımlarının bazılarının bunların yerinde yer almasıyla da te'kîd olur. Basralılara göre sınırlı olsun (*يَوْمٌ*, *لَيْلَةٌ*, *شَهْرٌ*, *حَوْلٌ*) veya olmasın (*وَقْتٌ*, *زَمَانٌ*, *حِينٌ*) nekre zarfların te'kîdi caiz değildir. Çünkü nekre umûm ifade eder ve

³⁹³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/57-58; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.281-282; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, II/230; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsüd*, I/164; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.672.

³⁹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/496-498; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.185; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/186; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, IV/188-189; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.180-200.

te'kîdle sınırlandırılmaz. Bu sebepten umûm ifade eden bir şeyin te'kîde ihtiyaç duymayacağı görüşündedirler. Kûfeliler ve İbn Mâlik'e göre ise bir fayda sağladığı takdirde eylem zamanın tamamında veya bir kısmında yapılmış olsa da nekre zarfların te'kîdi caizdir. كُئُهُ صُمْتُ شَهْرًا كُئُهُ örneğinde olduğu gibi tamamına işaret etmek amacıyla كُئُهُ ile te'kîd yapılabilir. Örnekte sınırlı zaman zarfı olan شَهْرًا'nın كُئُهُ ile te'kîd edilmiş olması Kûfelilerin görüşünü desteklemektedir. İbn Akîl bu şekilde kullanımların Arap şiirinde rastlanıldığı belirtmiştir.³⁹⁵

3.1.2. Basra Okulunun Görüşlerine Yer Verdiği Bazı Konular

1) ال'in Mevsûl Olarak Kullanımı

Harf-i ta'rîf (ال) ancak sarîh (belirgin) bir sıfatın başında mevsûl olarak gelebilir. İbn Mâlik bir kitabında sarîh sıfatın ism-i fâil (الضَّارِبِ), ism-i mefûl (المَضْرُوبِ) ve sıfat-ı müşebbehe (الحَسَنُ الْوَجْهَ) olduğunu belirtmiştir. Fakat الْفَرَشِيُّ ve الْأَفْضَلُ gibi neseb ve ism-i tafdîlden oluşan sıfat-ı müşebbehe kelimelerin üzerlerine ال'in mevsûl olarak dâhil olmasında hilâfiyet vardır. Bu konuda Şeyh Ebü'l-Hasen b. Usfûr'un görüşleri de kendi içinde zıtlık göstermiştir. İbn Usfûr bir yerde bu kelimelere gelen ال'ı mevsûl sayarken başka yerde saymamıştır. İbn Akîl'e göre ال'in müzâri fiil cümlesine, isim cümlesine ve zarfa (مَعَ) mevsûl olması şazdır ve bu şiire has zarûri bir kullanımdır. Basralıların cumhurunun görüşü de bu yöndedir. İbn Mâlik de fiillerin ال ile ma'rife olmasının az görülen bir durum olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik, *Elfiyye* kitabının dışında ise ال'in müzâri bir fiil cümlesine mevsûl olmasının şiire has olmadığını ve seçime bağlı olduğunu da belirtmiştir.³⁹⁶

2) Mürekkeb Sayıların İzâfe Olması

Onluk sayılardan 11'den 19'a kadar sayılara mürekkeb sayılar denir. Temyizleri müfred ve mansûb gelir ve i'râbları temyiz gibidir. Fakat mürekkeb sayıların mümeyyiz olmayana izâfe olmaları da caizdir. Basralılara göre bu durumda mürekkeb sayılar izâfe oldukları zaman iki cüzün de binası aynıyla kalır ve sonları fethayla gelir. Zamîre izâfe olan şu örnekler Basralıların görüşünü açıklamaktadır: مَرَرْتُ بِخَمْسَتَ ve هَذِهِ خَمْسَتَ عَشْرَكَ

³⁹⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/191-195; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.185; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.293-297; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, III/164; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsud*, II/967.

³⁹⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/148-150; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.319-320; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsud*, I/446.

عَشْرَكَ İbn Akîl bazen de ilk kelimeyi binası üzerine baki bırakarak sonra gelenin i'râb alabileceğini belirtmiş ve مَرَرْتُ بِخَمْسَتِ عَشْرِكَ ve هَذِهِ خَمْسَتِ عَشْرِكَ örneklerini vermiştir.³⁹⁷

3) مَرَمَى'nın Aslı

Aslı harflerinden sonuncusu (و) veya (ي) olan fiillere nâkıs fiiller denir. مَرَمَى da nâkıs fiillerdendir. Fiilin mekânını bildiren mefûlün fi'h'e ise zarfu'l-mekân denir. İbn Mâlik'e göre مَرَمَى zarfu'l-mekân ismi, مَرَمَى fiilinden türemiştir. Basralıların mezhebinin görüşüne göre bu doğru değildir. Onlar مَرَمَى'nın fiilden türemediğini ve onun masdardan türediğini iddia etmişlerdir.³⁹⁸

4. كَادَ ve Benzerleri

كَادَ ve benzerleri ismini ref', haberini nasb ederler. İbn Mâlik bu fiilleri 13 tane zikretmiştir. Bunlara mukârebe fiilleri de denir ama anlam bakımından üç bölüme ayrılırlar. Mukârebe (yaklaşma) anlamına gelenler: كَرَبَ, كَادَ, أَوْشَكَ ve Recâ (dilek) anlamına gelenler: عَسَى, حَرَى, اِخْلَوْلَقَ ve İnşâ (başlama) anlamına gelenler: جَعَلَ, طَفِقَ, أَخَذَ, olmak üzere gurublara ayrılırlar. Bunların fiil olduğu konusunda ihtilaf yoktur ancak عَسَى'nın harf olduğunu iddia edenler vardır. İbn Akîl, fâil (ت)'sının عَسَى ve benzerlerine bitişmesini delil göstererek onun fiil olduğu belirtmiştir. عَسَى ve كَادَ'nin haberi ancak muzâri gelir fakat nâdiren de olsa isim geldiği Arap şiirinde görülmüştür. Diğerlerinin haberi ise başta fiil cümlesi gelir fakat bunun yanında isim, zarf, cer-mecrûr ve isim cümlesi gelebilir. Sîbeveyh'e göre عَسَى'nın haberi çoğu kez أَنْ ile gelirken az da olsa أَنْ'siz gelebilir fakat Basralıların cumhuruna göre عَسَى'nın haberi أَنْ'siz kullanılmaz. İbn Akîl عَسَى'nın haberinin أَنْ'siz kullanımın şiirde görüldüğünü fakat Kur'ân-ı Kerim'de أَنْ ile kullanıldığı belirtilmiştir. İbn Mâlik, كَادَ'nin عَسَى'nın zıttı olarak haberinin çok kez أَنْ'siz geldiğini belirtmiştir. Endülüslüden bazıları كَادَ'nin haberinin أَنْ ile gelmesinin şiire mahsûs olduğunu, kimisi âyette أَنْ'den tecrîd olarak kullanıldığını ve kimisi ise hadiste ve şiirde أَنْ ile geldiğini belirtmiştir.³⁹⁹

5) Zarf-ı Mekân ve Zarf-ı Zaman

Zaman ve mekân bildiren isimlere zarf denir. Zarf-ı mekân bir cüsseden haber olarak gelebilir: زَيْدٌ عِنْدَكَ Zarf-ı mekân bir manada haber olarak gelebilir: اَلْقِتَالُ عِنْدَكَ Zarf-ı zaman manadan haber olarak mansub veya فِي ile mecrûr olarak gelebilir: فِي يَوْمٍ

³⁹⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/376-379; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.522-523; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV/259; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/140; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, III/299; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/1776.

³⁹⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/531; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.201; İbn Ümmi Kâsım, *Tavâzihu'l-Makâsıd*, II/660; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/22; Saîd el-Efgânî, *el-Mûcez*, s.212.

³⁹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/297-304; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.110-115; Saîd el-Efgânî, *el-Mûcez*, s.68.

الْقِتَالُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ veya الْجُمُعَةِ Fakat zarf-ı zaman bir cüsseden haber olarak gelemez. İbn Mâlik ve bir toplum اللَّيْلَةَ الْهَلَالَ ve الرَّطْبُ شَهْرِي رَبِيعٍ gibi bir mana ifade ettiğinde zarf-ı zamanın haber gelebileceğini fakat bir ifade vermiyorsa زَيْدُ الْيَوْمِ gibi bir cümlede zarf-ı zamanın bir cüsseden haber gelemeyeceğini belirtmişlerdir. Onların dışındakiler bu durumu mutlak olarak yasaklamışlar ve böyle bir kullanım olursa onu da te'vil etmişlerdir. Mesela yukardaki ifadelerin takdiren الْهَلَالَ اللَّيْلَةَ طُلُوعٌ ve الرَّطْبُ شَهْرِي رَبِيعٍ şeklinde te'vil etmişlerdir. Basralıların cumhurunun görüşü de bu şekildedir.⁴⁰⁰

3.1.3. Kûfe Okulunun Görüşlerine Yer Verdiği Bazı Konular

İbn Akîl'in kâideleri açıklarken Basralılar ile Kûfelilerin görüşlerine karşılaştırmalı olarak yer vermesinin dışında sadece Kûfelilerin görüşüne yer verdiği konular da olmuştur.

1) Nâkıs Bir İsmi Sonu (و) Olduğunda Mâkablinin İ'râbı

Nâkıs bir ismin sonu (و) olduğunda bu harfin mâkabli zamme olamaz. Fakat هُوَ zamîri gibi mebnî isimlerin ve esmâ-i sitte denilen جَاءَ أَبُوهُ gibi mu'rab isimlerin ref halinde (و) harfinin mâkabli zamme olabilir. Kûfeliler bunların dışında iki yerde daha bu durumu caiz görmüşlerdir. Fiilden isim olan يَغْزُو ve يَدْعُو gibi kelimeler ile سَمَنْدُو ve فَمَنْدُو gibi yabancı isimlerde son harfin mâkabli zamme olabilir.⁴⁰¹

2) Harfle İ'râb

İ'râb hallerine göre mu'râb kelimelerin sonları değişikliğe uğrar. Bu değişiklik ya hareke ya da harfle oluşur. Cem-i müzekker-i sâlimler, tesniyeler ve esmâ-i sitte (altı isim) harf ile mu'râb olan isimlerdir. Cem-i müzekker-i sâlimler ref halinde (و), nasb ve cer halinde (ي) ile i'râb alırlar. Harfle i'râb alan isimler câmid (türememiş isim) ve sıfat diye ayrılırlar. Câmid bir ismin harfle cemî olmasının şartları vardır. Câmid isim, müzekker için alem (özel isim) olacak, âkiller için olacak, müenneslik (مَة)'sı ve terkibinden uzak olacak. Bu kuralları taşıyorsa o isim (ون)'u alarak cemî olamaz. Çünkü alem olmadığı için رَجُلٌ 'den رَجُلُونَ olmaz. Ancak sıfat olarak tasgîr için olursa رَجُلٍ 'den رَجُلُونَ olur. Fakat زَيْبٌ 'den زَيْبُونَ 'den olmaz çünkü müzekker değildir. لَاحِقٌ 'dan لَاحِقُونَ (at ismi) olamaz çünkü gayr-i âkil bir özel isimdir. Müenneslik (مَة)'sı alan bir isim de harfle i'râb alamaz. Bu yüzden طَلْحَةٌ 'dan طَلْحُونَ 'dan olmaz. Fakat Kûfeliler sonunda

⁴⁰⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/201; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.79-80; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/170; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/99; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/480.

⁴⁰¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/82; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.30-31; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/193; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, XXIX/7.

müenneslik (مة)'sı bulunan müfret-müzekker alem bir ismin (مة)'sını hazfettikten sonra (ون)'u alarak cemî olmasına veya gerektiğinde (ين)'u almasına cevaz vermişlerdir. Onlara göre حَمَزَةٌ'dan حَمَزُونَ veya حَمَزِينَ caizdir. Kûfelilerden bazıları da mürekkeb isimlerin (ون)'u alarak cemî olmasını da caiz görmüşlerdir. سَيِّوِيُونَ 'den سَيِّوِيَةٌ terkiibini de caiz görmüşlerdir.⁴⁰²

3) Mevsûller

Mevsûl, kendisinden sonra gelen cümle ile manası açıklanan ve bu cümleyi başka bir cümleye bağlayan ma'rifedir. Mevsûller, ism-i mevsûller ve harf-i mevsûller diye ikiye ayrılırlar. Mevsûlden sonra gelen cümleye sıla cümlesi denir. İbn Akîl musannifinin zikretmediği beş harf-i mevsûlün olduğunu belirtmiştir. اَنْ-i masdariye ki mutasarrıf bir fiile mevsûl olur, اَنْ ismi ve haberine mevsûl olur, كَيْ sadece muzâri bir fiile mevsûl olur, مَا zarf-ü masdariyedir ve لَوْ mâzî ve muzâri fiillere mevsûl olabilir. İbn Akîl'e göre onların yerine masdar gelebiliyor olması bu harflerin mevsûl olduğunun alâmetidir. İsim olan mevsûller de müfret-müzekker için اَلَّذِي ve müennes-müfret için اَلَّتِي kullanılır. Tesniyede (ي) düşer ve onun yerine ref halinde (ل) gelir ve اَلَّذَانِ ile اَلَّتَانِ şeklinde kullanılır. Ayrıca nasb ve cer halinde (ي) ile اَلَّذَيْنِ ve اَلَّتَيْنِ şeklinde kullanılır.⁴⁰³ İstenirse mahzûf (ي)'den ivaz olarak (ن) şeddeli olarak اَلَّذَانِ ve اَلَّتَانِ okunabilir. Bunun için اَلَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ / Sizlerden zina edenlerin ikisine de...⁴⁰⁴ Âyetinde görüldüğü gibi bir kırâat bu mevsûlü aَلَّذَانِ şeklinde okumuştur. Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesir b. Amr'a (ö. 120/738) aittir. Fakat Kûfelilere göre (ي) hazfedilmeden (ن) şeddeli olarak اَلَّذَيْنِ ve اَلَّتَيْنِ şeklinde okunabilir. İbn Akîl bu görüşe delil olarak bir krâatın okuyuşunu örnek vermiştir. رَبَّنَا أَرِنَا اَلَّذَيْنِ / Ey Rabbimiz göster bize ikisini de...⁴⁰⁵ Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından: Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesir b. Amr'a (ö. 120/738) aittir. Burada da ism-i işaretlerden (ذَا) ve (ثَا)'nin tesniyesinde de (ن)'un şeddese caizdir. Bunlar da اَلَّذَانِ ve اَلَّتَانِ okunabilir. Kûfelilere göre ise hiçbir harf hazfedilmeden (ي) ile beraber (ن) şeddeli olarak اَلَّذَيْنِ ve اَلَّتَيْنِ şeklinde de okunabilir. İbn Akîl buradaki şeddenin اَلَّذِي ve اَلَّتِي 'nin tesniyelerinde olduğu gibi mahzûf (ل)'den ivaz olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁶

⁴⁰² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/59-60; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.21-22; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/45; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/84; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/100.

⁴⁰³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/133-134.

⁴⁰⁴ İnsan, 4/16.

⁴⁰⁵ Füssilat, 41/29.

⁴⁰⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/135; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.54-55; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/111-112; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabîyye*, XXIII/1; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/70.

4) Hâl'in Nekre veya Ma'rife Olması

Cümlede fâilin, mef'ûlün veya her ikisinin durumunu bildiren mansûb kelime veya cümledir. Cumhur nahivcilerin görüşüne göre hâl ancak nekre gelir. Hâl lâfzen ma'rife gelse de manasında nekre sayılır. Hâl manasında haberdir ve ma'rife olursa sıfat zannedilebilir. Bağdâdiyyûn ve Yûnus te'vilsiz olarak hâlin ma'rife olmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki cumhur, hâlin ma'rifeliği durumunda nekreye te'vil edileceğini söylemişti. Kûfeliler bu durumu iki yönüyle açıklamışlardır. Kûfelilere göre hâl şart manasını kendi içinde taşırsa ma'rife gelebilir. Bu cümlede *رَيْدُ الرَّكَّابِ أَحْسَنُ مِنْهُ* ve *رَيْدُ إِذَا* kelimeleri Kûfelilerin görüşüne uyum olarak hâldir. Takdiri *رَيْدُ إِذَا* *رَكِبَ أَحْسَنُ مِنْهُ إِذَا مَشَى* şeklindedir. Eğer hâl şart manasını içinde taşıyorsa ma'rife olması doğru değildir ve bu sebepten *رَيْدُ الرَّكَّابِ جَاءَ* denilemez. İbn Akîl, Kûfelilerin görüşünü doğru bulmuştur.⁴⁰⁷

5) Recâ Fiilinin Amel Etmesi

Kûfelilerin çoğunluğu ricâ fiilinin temenninin müamelesiyle amel etmesini caiz görmüşlerdir. Temenninin cevabı nasb olduğu için bu fiilin cevabı da başına atıf harfi (ف) almakla beraber nasbolur. İbn Mâlik de bu görüşe sahiptir. Kırâatler içinde Âsım'ın Hafz rivayetinde şu âyetin okunuşu bu görüşe delil getirilmiştir. *لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ*أَسْبَابَ* / *Belki ben erişirim o yollara, göklerin yollarına da muttali olurum.*⁴⁰⁸ Bu okuyuş kırâat-i seb'a imamlarından Âsım b. Behdele'nin (ö. 127/745) iki râvisinden biri olan Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre'ye (ö. 180/796) aittir. Bu âyette *لَعَلِّي* ricâ fiilinin cevabı olan *أَطَّلَعَ*, atıf harfi (ف)'den sonra nasbolmuştur. İbn Akîl (ف)'den sonra cevabın gizli bir *أَنَّ* ile mansûb olabileceğini de belirtmiştir.⁴⁰⁹

3.2. Görüşlerinden Faydalandığı ve Zaman Zaman Tenkit Ettiği Bazı Önemli Nahivciler

İbn Akîl'in çok sayıda nahivciden aldığı alıntılar onun nahiv ilmindeki birikiminin çok geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü müellif konuları açıklarken Arap dilinin zengin birikimini oluşturan her ekolün nahivcilerinin görüşlerine çokça yer vermiştir. Bu nahivcilerin görüşleri ile bazı konularda tartışma ortamı oluşturarak karşılaştırma yapmış ve bazı yerlerde bu nahivciler ile kendi görüşünü temellendirmiş

⁴⁰⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/573; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.230-231; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabîyye*, LXVII/3; el-Fevzân, *Defîlü's-sâlik*, I/254; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/12; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, II/403.

⁴⁰⁸ Mü'min, 40/36-37.

⁴⁰⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/329-330; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.487; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.184-186; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/352; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.206.

ve bazı yerlerde de onların görüşlerini doğru bulmayarak eleştirmiştir. Bu bölümde İbn Akîl'in ismini çok zikrederek görüşlerinden faydalandığı meşhur nahivciler kısaca tanıtılacak ve onların görüşlerinden istifade ettiği yöntem ve teknikler örnekler ile açıklanacaktır.

3.2.1. Halîl b. Ahmed

Müellif, Halîl'in⁴¹⁰ (ö. 175/791) görüşlerinden çok az yerde istifade etmiştir. Yaklaşık altı farklı konuda onun görüşüne yer vermiştir. Müellif bir konuda kendi görüşünü desteklemek için Halîl'in görüşüne yer verirken başka yerde onun görüşüne katılmadığını belirtmiştir. Aşağıda açıkladığımız örnekler müellifin onun görüşüne yer verme metodunu ortaya koymaktadır.

1) Ta'rîf Edatıyla Ma'rife

الرَّجُلُ gibi bir kelimenin üzerine gelen harf-i ta'rîf (ال) için nahivciler ihtilaf etmişlerdir. Halîl burada (ال)'ın ma'rifelik için geldiğini ve Sibeveyh tek başına (ل)'ın ma'rifelik için geldiğini söylemiştir. Halîl'e göre (ال)'ın hemzesi hemze-i katıdır çünkü meftûh gelmiştir. Vasil hemzesi olsaydı ya kesre ya da zamme ile gelirdi. Sibeveyh'e göre ise bu hemze sükûn ile konuşmak için getirilmiştir ve bu yüzden hemze-i vasil'dir.⁴¹¹

Harf-i ta'rîf, ma'rifelik dışında değişik anlamlarda da kullanılır. Ahdetmek için kullanılır. لَقَيْتُ رَجُلًا فَأَكْرَمْتُ الرَّجُلَ / *Bir adamla karşılaşırsam hemen ona ikram edeceğim.* ve كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَى فِرْعَوْنَ رَسُولًا , فَعَسَى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ / *Firavun'a peygamber gönderdiğimiz gibi; Firavun o peygambere isyan etti de...*⁴¹² âyeti buna örnek verilmiştir. Bütün cinsi barındırmak (istiğrak) için كُلُّ yerine kullanılabilir. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ / *Muhakkak ki insan ziyandadır.*⁴¹³ âyeti bu kullanıma örnek verilmiştir. Tağrîf-i hakîki içinde kullanılabilir.

⁴¹⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî 100 (m.718) yılında Umman'da doğmuş ama Basra'da yetiştiği için Basralı olarak tanınmış ve 175 (m.791) yılında Basra'da vefat etmiştir. Arap dilindeki ünü Basra ile sınırlı kalmayıp bütün İslam âlemine yayılmıştır. İlgili alanı çok geniş olan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) gramer başta olmak üzere, lugat, mûsiki gibi dalları usul ve kâideleriyle ilk defa açıklaması ve aruzu yeni bir ilim dalı olarak ortaya koyması ile tanınmıştır. Basra dil okulu hocalarından İshâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) ile Ebû Amr b. Alâ'dan (ö. 154/771) gramer, Ahfeş el-Ekber'den (ö. 177/793) lugat alanında dersler okumuştur. Kendisi de eser yazmak yerine talebelerine ders öğretmenin ve eser yazmanın usul ve tekniği öğretmiştir. Sibeveyh (ö. 180/796), meşhur eseri *el-Kitâb'ını* onun derslerinden istifade ettikleri sayesinde yazmıştır. Eserlerinden bazıları *Kitâb-ül-Ayn*, *Kitâb-ül-Arûz* ve *Kitâb-üş-Şevâhid*'dir. (Bkz: Ebû't-Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s.27-41; el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I/678, no:5118; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.47, no:15)

⁴¹¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/167.

⁴¹² Muzzemmil, 73/15-16.

⁴¹³ Asr, 103/2.

هَذِهِ : هَذِهِ /الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ /Erkeğin hakikati bayanın hakikatından daha hayırlıdır. Yani : هَذِهِ الْحَقِيقَةُ خَيْرٌ مِنْ هَذِهِ الْهَقِيقَةِ. Ve isimden menkûl olanların başına harf-i ta'rif gelir. Bunun için de Cevherî'nin dediği işleri aynı olan insanların oluşturduğu bir topluluk anlamına gelen اَنْمَاطٌ örnek verilmiştir. Cemî yapılırsa اَنْمَاطٌ olur.⁴¹⁴

2) رُبِّnin Kullanımı

Harf-i cerler hazfedildiğinde genel olarak amel etmezler. رُبِّ harf-i ceri ise bazı atıf harflerinden sonra hazfedilirse ameli baki kalır. Bu atıf harfleri (و) , (ف) ve az da olsa بَلْ 'dir.⁴¹⁵ رُبِّ dışında hazfolduğunda ameli baki kalan harf-i cerler de vardır. بِكُمْ دِرْهَمٍ bu örnekte دِرْهَمٍ kelimesi mahzûf مِنْ ile mecrûr olmuştur. Sibeveyh'in ve Halîl'in görüşü böyledir. ez-Zeccâc'a göre دِرْهَمٍ izâfetle mecrûrdur. Sibeveyh ve Halîl'in görüşüne göre harf-i cer hazfedilmiştir ve ameli baki kalmıştır. İbn Akîl'e göre de istifhâm edatı olan كَمْ'in belirlenmesi (mef'ûl alabilmesi) için دِرْهَمٍ'in üzerine harf-i cer alması zarûridir.⁴¹⁶

İbn Akîl bazı konularda Halîl'in görüşüne tam olarak katılmayarak kendi görüşünü açıklamıştır. Seçtiğimiz aşağıdaki örnek konular bu görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) Nidâ Harfinden Sonra Gelen Mensûgun Binası

Nidâ harfleriyle çağrılana (ünlenenene) münâdâ denir. Nidâ harfinden sonra gelen mensûgun binası ال dışında ma'rife olup müfret olduğunda zamme üzerine gelmesi vaciptir. Eğer ki mensûg olan ال ile ma'rife olmuşsa mensûgun ref veya nasb olması caizdir. Halîl ve Sibeveyh'in görüşü ve İbn Mâlik'in seçimine göre mensûg olan ال ile ma'rife olmuşsa mensûg ref-a olur. Fakat İbn Akîl bu durumda يَا زَيْدُ وَالْغُلَامُ \ الْغُلَامُ şeklinde mensûgun ref-a veya nasb-e ile okunabileceğini belirtmişti. Bir âyetle de misal verilmiş: يَا جِبَالُ أُوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ / “Ey dağlar, çınlayın onunla beraber, siz de ey kuşlar.”⁴¹⁷ الطَّيْرُ ref-a ve nasb-e ile de okunmuştur.⁴¹⁸

⁴¹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/168; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.69-70; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.32; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/148; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/83.

⁴¹⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/35.

⁴¹⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/40; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.269-270; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürüsi'l-'Arabiyye*, LXXI/ 7; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, III/299.

⁴¹⁷ Sebe, 34/10.

⁴¹⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/245; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.408-409; el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, s.109-110; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, I/336; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, III/233; *el-Verrâk, İlelü'n-Nahv*, s.339.

2) Neseb

Halil ve Sibeveyh'e göre أُخْتٌ ve بِنْتُ kelimeleri neseb için kullanıldıklarında müenneslik ت'sı onlardan hazfolur. Ve mahzûf olan harfin yerine nisbet (ي)'sı gelir. Bu şekilde أَخَوِيَّ ve بَنَوِيَّ okunurlar. Yunus'a göre ise müenneslik (ت)'sı atılmadan oldukları lafız üzerine nisbet (ي)'sını alabilirler. Yunus بِنْتِيَّ ve أُخْتِيَّ şeklinde okunabileceğini söylemiştir.⁴¹⁹

3.2.2. Sibeveyh

Müellifimiz yetmiş yakın yerde Basra dil okulunun en önemli âlimlerinden biri olan Sibeveyh'in⁴²⁰ (ö. 180/796) ismini zikrederek onun görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bu yerlerden bazılarında Sibeveyh'in görüşü tarafsız olarak açıklanırken bazı konularda onun görüşü başka görüşlere tercih edilmiş ve bazı konularda da Sibeveyh'in görüşü tenkit edilmiştir. Burada Sibeveyh'in doğru bulunan ve tenkit edilen görüşlerinden bazı örnek konular seçilerek aşağıda açıklanmıştır.

1) Vasıf'ın Mübtedâ Oluşu

İsim cümlesi mübtedâ ve haberden oluşur. Haber mübtedânın durumunu haber verir ve her ikisi de merfûdur. Haber zarf veya cer-mecrûr olursa kendisine bağlı olduğu bir âmile ihtiyaç duyar. زَيْدٌ فِي الدَّارِ ve زَيْدٌ عِنْدَكَ cümlelerinin haberleri zarf ve cer-mecrûrdur. Bu haberler bir müteallaka (kendisine bağlı olunan âmile) muhtaçtırlar. Bu âmil ise vacip olarak hazfolmuştur. İbn Mâlik'in de içinde olduğu bir kavim bunu caiz görmüştür. Mahzûf olan âmil ise ya isimdir ya da fiildir. كَائِنٌ takdir edilirse haber müfret kabîlindedir. زَيْدٌ مُسْتَقَرٌّ takdir edilirse haber cümle kabîlindedir. Nahivciler bu konuda ihtilafa düşmüşler. Ahfeş'e göre haber müfret kabîlindedir ve her iki cümlede de mahzûf olan âmil ism-i failidir. Cümleler takdiren زَيْدٌ كَائِنٌ عِنْدَكَ veya زَيْدٌ مُسْتَقَرٌّ عِنْدَكَ ve زَيْدٌ مُسْتَقَرٌّ فِي الدَّارِ veya زَيْدٌ كَائِنٌ فِي الدَّارِ şeklindedir. Bu görüş Sibeveyh'e de nisbet

⁴¹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/461; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.570; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV/337; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, III/77; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/2013; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/182.

⁴²⁰ Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî 135-140 (m. 752-757) yılları arasında Şiraz yakınlarındaki Beydâ köyünde Fars asıllı bir aileden doğmuştur. Basra'dan sonra gittiği Bağdat'dan Kûfe nahiv mektebinin lideri Ali b. Hamza el-Kisâî'nin (ö. 189/805) kasıtlı tutumundan dolayı üzüntüyle tekrar Şiraz'a dönmüş ve 180 (m. 796) gibi kesin olarak bilinmeyen bir târihte vefat etmiştir. Sibeveyh (ö. 180/796) Basra'da yetişmiş ve Basra ekolünün en önemli nahiv âlimlerinden biri olmuştur. Basra dil okulunun öne çıkan âlimlerinden el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) ve Halil b. Ahmet'in (ö. 175/791) nahiv ilminden çokça istifade etmiştir. Sibeveyh sarf ve nahiv alanında hocalarından aldığı birikimini *el-Kitap* adlı eserinde toplamıştır. *el-Kitap*, Arap gramerini günümüze taşıyan en hacimli eser olmuştur. Bu eser Arap dilinde başucu kitabı olmuş ve bu sayede Sibeveyh'in görüşlerine Arap dili kaynaklarında çokça yer verilmiştir. (Bkz: es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, II/229, no:1863; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zamân*, III/463, no:504; Ebû't-Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s.65; Sibeveyh, *Kitâbü's-Sibeveyh*, s.1-5; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.66, no:22).

edilmiştir. Başka bir görüşe göre her iki cümlelerin haberi cümle kabîlindedir. Her ikisi de fiil olan bir mahzûfa mütealliktir. Bu görüş de Basralıların cumhuruna ve yine Sibeveyh'e nisbet edilmektedir. İbn Mâlik'in sözüne göre müfret kabîlinden yapılmak istenirse ism-i fâil (مُسْتَوْرٌ) takdir edilmesi ve cümle kabîlinden istenirse fiil (اسْتَفْرَّ) takdir edilmesi caizdir. Ebû Bekir bin es-Serrâc'a göre zarf ve cer-mecrûr olan bu haberler kendi başlarına birer kısımdırlar. Onlar ne müfret ne de cümle kabîlinden bir şey değillerdir. Bu görüşü onun öğrencisi Ebû Ali el-Fârisî Şîraziyyât kitabında nakletmiştir. İbn Akîl doğru olanın bu görüşün zıttı olduğunu belirtmiştir. Sibeveyh'in görüşünde olduğu gibi haber, zarf veya cer-mecrûr olursa, her ikisi de bir müteallaka (bağlı olduğu bir âmîle) muhtaçtırlar. Bağlı oldukları bu âmîl de vacip olarak hazfolmuştur. Fakat bazen hazfolmayıp şiir zarûretinden şaz olarak açık gelmiştir.⁴²¹ Zarf ve cer-mecrûr haber olduğu zaman âmillerinin hazfı vacip olduğu gibi her ikisi de sıfat, hâl ve sıla oldukları zaman da âmillerinin hazfı vaciptir. Fakat sıla olduklarında mahzûfun ism-i fâil değil sadece fiil olması vaciptir. Sıfat ve hâl'in hükmü ise haberin hükmü gibidir.⁴²²

2) لَات' nin Kullanımı

Her nâkıs fiil gibi لَيْسَ 'de ismini ref, haberini nasb eder. لَيْسَ 'ye benzeyen harflerden لَات , لَاتُ , لَاتِ , لَاتٍ 'de onun amelini yaparlar.⁴²³ Fakat لَات' nin ismiyle haberi birlikte zikredilmez zirâ ikisinden biri hazfedilir. Haberin içinde barındırdığı işaretinden dolayı genellikle ismi hazfedilir ve ismi de zaman anlamı taşıyan جَيْنٌ 'dir. Sibeveyh لَات' nin sadece جَيْنٌ 'de amel ettiğini söylemiştir. Sibeveyh'in bu görüşü sonra gelen nahivciler tarafından iki şekilde yorumlanmıştır. Birinci gurubun yorumu جَيْنٌ 'nin لَات' lafzı dışında السَّاعَةَ gibi eş anlamlıları da olsa amel etmeyeceği yönündedir. İkinci grubun yorumu ise لَات' nin جَيْنٌ lafzı dışında ancak جَيْنٌ 'nin eş anlamlıları olan السَّاعَةَ gibi zaman isimlerinde amel edebileceği yönündedir. İbn Akîl, Arap şiirinde ikinci görüşü destekleyen kullanımların olduğunu belirtmiş ve İbn Mâlik'in iki yoruma da ihtimal verdiğini söylemiştir.⁴²⁴

⁴²¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/198.

⁴²² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/198; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.79; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/97; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-makâsıd*, I/479.

⁴²³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/278.

⁴²⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/294; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.108; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, I/95-97; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.83; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/593; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/67-68.

3) لَوْلَا'nın Cer Harfi Olarak Kullanılması

Cer harfleri isimlerin önlerine gelip, onları mecrûr yaparlar. Cer harfleri yirmi tanedir ve bunların hepsi isimlere özeldir.⁴²⁵ Bunlardan لَعَلَّ sadece Ükayl lehçesinde cer harfi olarak kullanılırken,⁴²⁶ مَتَّى da sadece Hûzeyl lügâtına göre cer harfi sayılır.⁴²⁷ İbn Mâlik'in *Elfîyye* kitabı dışında zikrettiği لَوْلَا 'yı da cer harfi sayanlar bu harfleri yirmibire çıkarmaktadırlar. Sibeveyh'e göre لَوْلَا harf-i cerlerdendir fakat sadece zamîri cer yapabilir. Sibeveyh'e göre لَوْلَاهُ , لَوْلَاكَ , لَوْلَايَ gibi örneklerin sonuna gelen zamîrler mecrûrattan sayılmıştır. İbn Akîl لَوْلَا'nın cer harfi olduğunu ve zamîri mecrûr yaptığını söyleyerek Sibeveyh'e katılmıştır. Bazı nahivciler de Arap dilinde bu terkîbin olmadığını iddia etmişlerdir.⁴²⁸

İbn Akîl az da olsa bazı konularda Sibeveyh'in görüşüne katılmayarak kendi görüşünü delilleriyle açıklamıştır. Konulardan seçilen aşağıdaki örnekler görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) Mukâraabe Fiillerinden كَرَب'nin Haberine أَنْ'in Bitiştirilmesi

Mukâraabe (yaklaştırma) fiilleri isim cümlesinin başına gelerek كَادَ gibi ismini ref, haberini nasbederek amel ederler. Bu fiillerin haberleri dâima muzâri ile başlar. Mukâraabe fiilleri onbir tanedir ama anlamları itibariyle üç guruba ayrılırlar.⁴²⁹ Sibeveyh'e göre mukâraabe fiillerinden كَرَب'nin haberine أَنْ bitişmez. İbn Mâlik bunun zıttının doğru olduğunu iddia etmiştir. كَادَ gibi çoğu kez onun haberi de أَنْ'siz gelir fakat az da olsa كَرَب'nin haberinin أَنْ ile geldiği görülmüştür. İbn Akîl iki kullanıma da Arap şiirinde rastlandığını belirtmiştir. Sibeveyh'in görüşünün aksine كَرَب'nin haberinin أَنْ ile kullanımının özellikle şiirde işitildiğini açıklamıştır. Ayrıca müellif كَرَب'nin meşhur kullanımını dışında az da olsa كَرَب şeklinde esreyle kullanımının da olduğunu belirtmiştir.⁴³⁰

2) Mef'ûlü Mutlak

Mef'ûlü mutlak fiilin (âmilin) manasını te'kîd etmek, çeşidini veya adedini bildirmek için fiil ile aynı kökten mansûb gelen masdardır. Âmilini te'kîd ederken müekked masdarın tesniyesi ve cemîsi caiz değildir. Bilakis müekked masdarın müfret

⁴²⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/7.

⁴²⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/8.

⁴²⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/10; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.255/257.

⁴²⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/11; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/124; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/167; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/740.

⁴²⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/297-298.

⁴³⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/308; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.112-113; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/316; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/207; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, LVIII/5.

olması vaciptir. ضَرَبْتُ ضَرْبًا cümlesinde görüldüğü gibi fiilin manasının tekrar olması sayesinde fiil te'kîd olmuştur. Burada amaçlanan sadece âmilin te'kîdidir, fiilin tesniye veya cemî olması değildir. İbn Mâlik'e göre mef'ûlü mutlak te'kîd dışında adedini veya çeşidini açıklamak için kullanılırsa o zaman onun tesniyesi ve cemîsi caizdir. Adedini belirlemek için tesniye ve cemî kullanımının caiz olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Adedini belirtmek için ضَرَبْتُ ضَرْبَيْنِ / ضَرَبَاتٍ şeklinde söylenebilir. Çeşidini belirlemek için gelirse o zaman da meşhur olanı tesniye ve cemîsinin caiz olduğudur. Fakat Sibeveyh'e göre müekked masdarın müfret olmasının vacip olmasına kıyâsen çeşidini belirlemek için de mef'ûlü mutlakın tesniye veya cemîsi caiz değildir. Ona göre bu kullanım işitmede kısaltmak içindir. Şelebîn de bu görüşü tercih etmiştir.⁴³¹ İbn Akîl bu konuda Sibeveyh'in görüşüne tam katılmamıştır.⁴³²

3) مَع'ın Kullanımı:

مَع zaman veya mekan zarfı olarak kullanılan bir isimdir. Meşhur olan kullanım (ع)'in fethalı olmasıdır. Mu'rabtir ve ve fetha onun i'râb alâmetidir. Örnek: جَلَسَ زَيْدٌ مَعَ Araplardan bazıları (ع)'ı fetha yerine sükûnlu okumuşlardır. Arap şiirinde bunun örnekleri vardır. Sibeveyh bu kullanımın şiir zarûreti olduğunu iddia etmiştir ama İbn Akîl bunun böyle olmadığını belirtmiştir. Çünkü Rebîa lügâtında ve Rebîalılara göre مَعَ sükûn üzerine mebnîdir. Onlardan bazıları da (ع)'in sakin harf olduğunu ve nahivcilerden bu görüşte bir toplumun olduğunu iddia etmişler. Müellif bunu da fâsid görmüştür. Sibeveyh (ع)'in sâkin okunmasıyla onun isim olduğunu iddia etmiştir. İbn Akîl'e göre meşhur olan مَعَ'yı müteharrik bir kelime takip ederse onu mebnî olarak zarfiyet üzerine nasbeyle okumaktır. مَعَ ابْنِكَ cümlesi örnek verilmiştir. Rebîa lügâtına göre ise مَعَ'yı müteharrik bir kelime takip ederse ve o da sükûn üzere mebnî sayıldığı için iki sakin yan yana gelemeyeceğinden dolayı مَعَ kesreyle okunur. مَعَ ابْنِكَ cümlesinde bu durum görülmüştür.⁴³³

⁴³¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/510-511; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.193.

⁴³² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/505; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.190; es-Sâyiğ, Muhammed b. el-Hasan, *el-Lemahhati fi Şerhi'l-Mulihhâti*, (thk: İbrahim b. Sâlim es-Sâidî), İmâdetü'l-Bahs, Medine, 1424/2004, I/349; İbn Hişâm; *Şüzûrü'z-Zeheb*, s.293.

⁴³³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/66-67; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.285; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/816; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III/149.

3.2.3. Yûnus b. Habîb

Müellif eserinde üç konuda Yûnus'un⁴³⁴ (ö. 182/798) görüşüne atıfta bulunmuştur. Bizde bu bölümde müellifin kâideleri açıklarken onun görüşünü doğru bulduğu veya onun görüşüne eleştiri yaptığı konulara yer vereceğiz.

1) Hâl'in Nekre Olması

Cümlede fâilin, mef'ûlün veya her ikisinin durumunu bildiren mansûb kelime veya cümleye hâl denir. Cumhur nahivcilerin görüşüne göre hâl ancak nekre gelir. Hâl lâfzen ma'rife gelse de manasında nekre sayılır. Hâl, manasında haberdir ve ma'rife olursa sıfat zannedilebilir. Bağdâdiyyûn ve Yunus te'vilsiz olarak hâlin ma'rife olmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Hâlbuki cumhur, hâlin ma'rifeliği durumunda nekreye te'vil edileceğini söylemişti. Kûfelilere göre ise hâl şart manasını kendi içinde taşırsa ma'rife gelebilir.⁴³⁵

2) Neseb

Yunus'a göre أُخْتٌ ve بِنْتُ kelimeleri neseb için kullanıldıklarında müenneslik (ت)'sını hafzetmeden, oldukları lafız üzerine nisbet (ي)'sını alırlar ve بِنْتِي ve أُخْتِي şeklinde okunurlar. Halîl ve Sibeveyh'e göre ise أُخْتٌ ve بِنْتُ kelimeleri neseb için kullanıldıklarında ikisinden de müenneslik (ت)'sı hafz olur. Ve mahzûf olan harfin yerine nisbet (ي)'sı gelir. Bu şekilde أُخْوِي ve بَنَوِي okunur.⁴³⁶

İbn Akîl bazı konularda Yunus'un görüşüne katılmamış ve kendi görüşünü delilleriyle anlatmıştır. Seçtiğimiz aşağıdaki örnek bu görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

⁴³⁴ Ebû Abdîrahmân veya Ebû Muhammed Yûnus b. Habîb ed-Dabbî el-Basrî en-Nahvî 80 (m. 699), 90 (m. 709) veya 94 (m. 713) yılında Dicle nehri kenarındaki Cebbûl köyünde doğmuş ve 182 (m. 798) yılında Basra'da vefat etmiştir. Tahsil hayatına Basra'da Hammâd b. Seleme'den (ö. 167/784) nahiv okuyarak başlamıştır. Ebû Amr b. Alâ'dan (ö. 145/771) lûgat, nahiv, kırâat, şiir rivayeti ve edebiyatı gibi dersler okumuştur. Yûnus (ö. 182/798) hocası Ebû Amr'ın kâtibi gibi onun görüşlerini yazmış ve benimsemiştir. Meşhur recez şairi Rü'be b. Accâc'dan (ö. 145/762) şiir dersleri almıştır. Ayrıca Ahfeş el-Ekber'in (ö. 177/793) derslerine de katılmıştır. Öğrencisi Sibeveyh (ö. 180/796) meşhur eseri *el-Kitâb*'ında Halîl b. Ahmed'den (ö. 175/791) sonra Yûnus'un görüşlerine yer vermiştir. el-Kisai (ö. 189/805), el-Ferra' (ö. 207/822) ve el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830) da onun öğrencileri arasındadır. Yûnus çöle seyahat ederek bedevî Araplardan dil ve edebiyat malzemesi de derlemiştir. Hem kıyâs hem semâ yöntemini kullanmış ama hocası Ebû Amr b. Alâ gibi semâ yöntemine daha çok başvurmuştur. Basra'da Halîl b. Ahmed'in yerine ders veren Yûnus b. Habîb ilmî tartışmalar sonunda Kisâî'nin üstünlüğünü kabul ederek ders verme işini ona bırakmıştır. (Ebû't-Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s.21; el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcîmî Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, IV/191, no:18596; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.51, no:17)

⁴³⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/573; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.230; Ebu'l-Bekâ Ukberî, Muhibbiddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdullah, *el-Bâbü fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râbi*, (thk: Gâzî Muhtâr Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995, I/285; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s.91; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.235; İbn Ümmî Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, II/700.

⁴³⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/461; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.570; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, IV/337; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, III/77; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/2013; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/182.

1) لَبِّي'nin Kullanımı

Şu lafızlar sadece zamîre muzâf olurlar: وَحَدِّكَ، لَبِّيكَ، دَوَائِكَ، سَعْدِيكَ ve bu lafızlardan biri de لَبِّي'dir. Ancak لَبِّي sadece muhâtab zamîrine muzâf olur. Onun gâib zamîrine izâfeti şazdır ve bunun örnekleri şiirde vardır. لَبِّي'nin manası bir yerde tekrar tekrar bulunmaktır. Sibeveyh'e göre bu kelime mahzûf bir fiille masdariyet üzerine mansûbtur. Bu kelime tesniyeye ilhak olmuştur ama maksat burada kesrettir. Bunun için Kur'ân-ı Kerim'den örnekler verilmiştir. ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ / *Sonra gözünü tekrar tekrar çevir.*⁴³⁷ ve devamında يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ / *O göz, güçsüz, yorgun bir halde sana döner!*⁴³⁸ كَرَّتَيْنِ'den maksat كَرَاتٍ'dir. Yani iki kez bakmak değil tekrar tekrar bakmaktır. Diğer benzerleri de bunun gibidir. Yunus'a göre لَبِّيكَ tesniye değildir. Onun aslı لَبِّي'dir ve burada elif-i maksûre vardır. Elif, zamirle beraber ي'ye dönüşmüştür. لَدَى ve عَلَى'nin zamirle beraber eliflerinin dönüşüp لَدَيْهِ ve عَلَيْهِ olması gibidir. Sibeveyh burada Yunus'un iddiâ ettiği gibi bir durumun olmadığını söylemiştir. Hem لَدَى ve عَلَى'da hem de لَبِّي'da elif-i maksûre yoktur. Ve buradaki (ي) tesniyelik alâmetidir. Müellif bir beyitten aldığı misalle görüşünü desteklemiştir. فَلَبِّي يَدَيِ مِسْوَرٍ / *Misvar'ın elleri de karşılık görsün.* لَبِّي'daki (ي) tesniyeye delalet etmektedir ve Yunus'un iddiâ ettiği gibi burada elif-i maksûre yoktur.⁴³⁹

3.2.4. Ali b. Hamza el-Kisâî

el-Kisâî⁴⁴⁰ (ö. 189/805) krâat ilmini Kûfe'de, nahiv ilmini de Basra'da öğrenmiştir. Basra'da verdiği derslerle meşhur olan el-Kisâî sahih olan ve fesahatine

⁴³⁷ Mülk, 67/4.

⁴³⁸ Mülk, 67/4.

⁴³⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/53; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.278; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/1052; İbn Cinnî, *Sırrı Sınâati'l-İrâb*, II/747; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/801-802.

⁴⁴⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el- Kisâî el-Kûfî 120 (738) yılında Bağdat'ın Bahamşa köyünde dünyaya gelmiştir ve 189 (m. 805) târihinde vefat etmiştir. Rey'in Renbuye köyüne defnedilmiştir. O yedi kırâat imamından biri ve nahiv âlimidir. Kisâî (ö. 189/805) çocuk yaşta Kûfe'ye gidip burada krâat dersleri okumuştur. Bir kelimeyi lahn ile konuşmasıyla kınanınca Muâz b. Müslim el-Herrâ'dan (ö. 187/803) nahiv dersleri almaya başlamıştır. Basra'ya giderek Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) derslerine katılmış ve hocasının dili en fasih şekilde Hicaz, Necid ve Tihame kabilelerinden öğrenebileceğini bildirmesi üzerine çöle sayahat etmiştir. Basra'da Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) 'den de faydalanmıştır. Çölden tekrar Basra'ya döndüğünde Halîl b. Ahmed vefat etmiş ve yerine Yûnus b. Habîb geçmişti. Bir münâzara sonunda Yûnus onun üstünlüğünü kabul etmiş ve ders okutma görevini Kisâî'ye bırakmıştır. Kisâî senedini sahih bulduğu ehad haberleri nahivde delil kabul etmiştir. Fasih konuşan Arap kabilelerinin şaz kullanımlarını da tercih etmiş ve kurallaştırma yerine kullanıma önem vermiştir. Basralıların aksine şaz örnekleri ezberlemekle kalmayıp onlara kıyâs da uygulamıştır. Bu farklı metotlarıyla Kûfe nahiv okulunun kurucusu sayılmıştır. Eserlerinin başında *Müteşâbihü'l Kur'ân* gelir. Ferra' (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinde Kisâî'den aldığı rivayetlere çokça yer vermiştir. (Bkz: Ebû't-Tayyip, *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, s.74-75; el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-*

güvendiği Arap kabilelerinin şaz olan meşhur kullarımlarına kıyâsı uygun bulmuş ve kendine has birçok farklı yöntemiyle Kûfe okulunun kurucusu sayılmıştır. İbn Akil onbeşe yakın yerde Kisâî'in görüşlerinden istifade etmiştir. Aşağıda yer alan seçtiğimiz bazı konular da müellifin bakış açısıyla onun görüşlerine yer verilmiştir.

1) Lâzım Fiillerde أَنْ ve اَنْ 'in Harf-i Cer ile Kullanımı

Müteaddî fiil mef'ûl'ünü doğrudan doğruya harf-i cersiz alan fiillerdir. Lâzım fiil ise mef'ûl'ünü doğrudan doğruya almayıp harf-i cerler yardımı ile alan fiillerdir. Bâzen lâzım fiiller mef'ûl'ünü cer harfî olmadan alabilirler. Fakat cumhura göre اَنْ ve اَنْ dışında buna kıyâs edilemez ve harf-i cerin hazfî hoş karşılanmaz. Ahfeş el-Asgar'a göre ise hazfolmuş harf-i cerin belirli olması ve cümlemin anlamında bir karışıklığın olmaması şartıyla اَنْ ve اَنْ dışında da kıyâsen cer harfinin hazfî caizdir. İbn Akîl, bir karışıklığın olmaması şartıyla اَنْ ve اَنْ'in olduğu cümlede kıyâsen harf-i cerin hazfînin caiz olmasını sahîh görmüştür. اَنْ ile gelen cümlede harf-i cer hazfolmadan önce عَجِبْتُ مِنْ اَنْ يَدُوا ve hazfolduktan sonra عَجِبْتُ اَنْ يَدُوا şeklindedir. اَنْ ile gelen cümlede harf-i cer hazfolmadan önce عَجِبْتُ اَنْكَ قَائِمٌ ve hazfolduktan sonra عَجِبْتُ اَنْكَ قَائِمٌ şeklindedir. Harf-i cer hazfolduğunda اَنْ ve اَنْ'in mahâli konusunda ihtilaf ortaya çıkmıştır. Ahfeş el-Asgar'e göre her ikisi de cer mahalindedir. Kisâî'ye göre ise her ikisi de nasb mahalindedir. Sîbeveyh her iki görüşün de caiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁴¹

2) اِلَّا veya اِنَّمَا ile Mahsur Olan Failin veya Mef'ulün Kullanımı

İstisnâ edatından sonra gelen fâil veya mef'ûl önceki kısmın hükmünün dışında kalarak istisnâ edatı tarafından mahsûr olur. اِلَّا veya اِنَّمَا ile mahsûr olan fâilin veya mef'ûlün sonra gelmesi vaciptir. اِنَّمَا ile mahsûr fâilin misali: اِنَّمَا ضَرَبَ عَمْرًا زَيْدٌ , mef'ûlün misali: اِنَّمَا ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا ve اِلَّا ile mahsûr fâilin misali: مَا ضَرَبَ عَمْرًا اِلَّا زَيْدٌ , mef'ûlün misali: مَا ضَرَبَ زَيْدٌ اِلَّا عَمْرًا . اِنَّمَا ile mahsûr olan fâil veya mef'ûlün takdiminin caiz olmadığı noktasında hilaf yoktur. اِلَّا ile mahsûr fâil veya mef'ûlün takdimini caiz görmeyenler bu kullanımları te'vil ederler. اِلَّا ile mahsûr fâilin takdiminin misali: ضَرَبَ مَا ضَرَبَ اِلَّا عَمْرًا زَيْدٌ . Ancak اِلَّا ile mahsûr mef'ûlün takdiminin misali: مَا ضَرَبَ اِلَّا عَمْرًا زَيْدٌ . Ancak اِلَّا ile mahsûr fâil veya mef'ûlün takdimi konusunda üç ayrı görüş vardır. Basralıların çoğunluğuna göre ve Ferrâ ile İbn Enbârî'ye göre اِلَّا ile mahsûr fâilin takdimi yasaktır fakat fâilin takdim olduğu kullanımlar te'vil edilirler. Eğer mahsûr olan mef'ûl olursa

Muallifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, II/436, no:9438; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.127, no:59)

⁴⁴¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/487-490; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.180; el-Bekâî, *Hâşiyetü'l-Hüdrî*, I/396; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/741-758.

takdimi caizdir. Kisâî'ye göre ise mef'ûl veya fâil الَّا ile mahsûr olursa her ikisinin de takdimi caizdir. Basralıların bazılarına göre ve Cezüviliyyün ile Şelevbîn'ün seçimine göre الَّا ile mahsûr olan ne fâilin ne de mef'ûlün takdimi caiz değildir.⁴⁴²

3) Temyîz

Temyîz, kendisinden önce gelen manası açık olmayan bir ismin manasına açıklık getiren harf-i cerli ve izâfetle gelmediği sürece mansûb gelen nekre isimdir.⁴⁴³ Sibeveyh'e göre âmil mutasarrıf olsa da olmasa da temyîzin âmilinden önce gelmesi caiz değildir. Çoğunluğa göre ise âmil mutasarrıf olduğunda temyîzin önce gelmesi yasaklanmıştır. Kisâî, Mâzinî ve Müberred'e göre ise âmil mutasarrıf olduğunda temyîzin âmilinden önce gelmesi caizdir. Arap şiirinde bunu destekleyen kullanımlar vardır. *Elfiyye* dışında İbn Mâlik az da olsa bu kullanımın kitaplarda olduğunu söylemiştir. Örnek: *نَفْسًا طَابَ زَيْدٌ* ve *شَيْئًا اشْتَغَلَ رَأْسِي*. Âmilin mutasarrıf olmadığı durumlarda ise temyîzin önce gelmesi yasaklanmıştır. Burada âmil fiil olsa da olmasa da durum aynıdır ve bu konuda bir ihtilaftan söz edilmemiştir. Çoğunluğa göre âmil mutasarrıf olduğunda temyîzin önce gelmesi yasaklanmıştır.⁴⁴⁴ Kisâî bunu caiz gören azınlık gurup içinde yer almıştır.

İbn Akîl bazı konularda Kisâî'nin görüşünü doğru bulmadığını ya da onun görüşünün şaz olduğunu belirtmiştir. Seçtiğimiz aşağıdaki örnek konular bu görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) Mevsûlün Sılasının Durumu

Mevsûlden sonra gelen cümleye sıla cümlesi denir. Sıla cümlesi isim cümlesi, fiil cümlesi veya şibh-i cümle (cümlelerin benzeri) olmalıdır. Şibh-i cümle ile kastedilen zarf veya cer-mecrûr olan cümledir. Bir cümlelerin mevsûle sıla olması için üç şart aranır. Cümle haber cümlesi olmalıdır. Talebî ve inşâ-i cümle olmamalıdır. Şu şekilde söylemek caiz değildir: *جَاءَنِي الَّذِي اضْرِبُهُ* burada *اضْرِبُهُ* bir talep ve emir cümlesidir. Fakat Kisâî buna muhalefet etmiş ve bu kullanımın caiz olduğunu iddiâ etmiştir. Yine sılanın inşâ-i bir cümle olduğu şu örnek de caiz değildir: *جَاءَنِي الَّذِي لَيْتَهُ قَانِمٌ* Fakat burada da Hişam muhalefet etmiş ve o da bu kullanımın caiz olduğunu iddiâ etmiştir. Diğer bir şart ise sıla cümlesi taaccup manasında olmamalıdır. Şu caiz değildir: *جَاءَنِي الَّذِي مَا أَحْسَنَهُ*

⁴⁴² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/446; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s. 164-165; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, I/296-300; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/123.

⁴⁴³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/601.

⁴⁴⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/609; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.253; Zemahşerî, *el-Mufassal*, s.94; es-Suyûtî, *Hemu'l-hevami*, II/343.

Ve sıla cümlesi kendisinden önce bir kelimeye muhtaç olmayıp müstakil bir cümle olmalıdır. Bu yüzden şu da caiz değildir: **جَاءَنِي الَّذِي لَكِنَّهُ قَائِمٌ**.⁴⁴⁵

2) **ما**'nın Gayr-i Mevsûl Kullanımı

ما mevsûl dışında **إِنَّ** ve kardeşlerine bitiştiğinde **إِنَّ** ismini nasb, haberini ref amelini yapmaz. **إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ** örneğinde **زَيْدٌ** nasbeyle okunmaz. **لَكِنَّ** ve **لَعَلَّ** de **إِنَّ** gibidir. Ancak **أَلَيْتَ**'nin bu durumda ameli de ihmâli de caizdir. **أَلَيْتُمَا زَيْدٌ قَائِمٌ** cümlesinde istenirse **زَيْدًا** nasbeyle okunabilir.⁴⁴⁶ İbn Mâlik'e göre **أَنَّ** ve diğer harfler de **ما** ile bitişirlerse amelden uzak dururlar fakat az da olsa amel ederler. Bu görüş Züccâcî ve İbnü's-Serrâc gibi nahivcilerden bir gruba aittir. Ahfeş ve Kisâî'nin hikâye ettiğine göre **إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ** şeklinde olduğu gibi, **إِنَّ** bu durumda da amel ettirilir. İbn Akîl birinci görüşün sahîh olduğunu ve Ahfeş ile Kisâî'nin görüşünün şaz olduğu belirtmiştir.⁴⁴⁷

3) İstisna Edatlarındandır **خَلَا** ve **عَدَا**'nın Kullanımı

خَلَا ve **عَدَا** istisnâ edatlarındandır. **خَلَا** ve **عَدَا** 'nın önüne (**ما**) gelince her ikisi de fiil kabul edilirler ve sonra gelen müstesnâları mef'ûl olarak mansûb olur. Onlardan önce (**ما**) geçmediğinde her ikisi de harf-i cer kabul edilirler ve sonra gelen müstesnâları harf-i cerle mecrûr olurlar. Ahfeş'in hikâye ettiğine göre Sibeveyh o ikisinin cer harfi olduğunu nakletmemiştir. Arap şiirinde her ikisi de cer harfi olarak kullanılmıştır ama bunu şiir zarûreti sayanlar da vardır. Kendilerinden önce **ما** geldiğinde müstesnâ edilen ismin nasb olması vaciptir. Örnek: **قَامَ الْقَوْمُ مَا خَلَا زَيْدًا** ve **قَامَ الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدًا** İ'râba göre **ما** masdar, **خَلَا** ve **عَدَا** ise **ما** için sıladır. O ikisinin fâili ise müstesnâ edileni kapsamayan gizli bir zamirdir ve **زَيْدًا** mef'ûldür. İbn Akîl meşhur olanın bu görüş olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁸ Kisâî, **ما** zâid olduğunda da **خَلَا** ve **عَدَا** 'nın cer harfi olmasını caiz görmüştür. Örnek: **قَامَ الْقَوْمُ مَا خَلَا زَيْدٍ** ve **قَامَ الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدٍ**. el-Ceremî'nin şerhinde hikaye ettiğine göre bazı Araplar **ما**'dan sonra **خَلَا** ve **عَدَا** 'yı cer harfi saymışlardır.⁴⁴⁹ İbn Akîl bu konuda meşhur olanın ilk açıkladığı görüş olduğunu belirtmişti.⁴⁵⁰

⁴⁴⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/147-148; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.63; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/134; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, I/445; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/75.

⁴⁴⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/342.

⁴⁴⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/343; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.124-125; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/296; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, I/533; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/636.

⁴⁴⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/563.

⁴⁴⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/564.

⁴⁵⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/564; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.224-226; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.74; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/6; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, II/278; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/75.

3.2.5. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'

Ferrâ'⁴⁵¹ (ö. 207/822) ilmi hayatına Kûfe'de başlayıp Basra'da devam ettikten sonra Bağdat'ta ilmi itibarının zirvesine çıkmıştır. İbn Akîl on beşe yakın yerde onun görüşlerinden istifade etmiştir. Bu istifade bazen bir konuda delili sağlamlaştırmak veya onun görüşü tenkit etmek veya bu görüşün çok da iyi olmadığını belirtmek şeklinde olmuştur. Aşağıda vereceğimiz örnekler önce ittifak edilen görüşler üzerinde sonra da muhalefet edilen görüşler üzerinde olacaktır.

1) إِنَّ 'nin Haberine Te'kîd Lâm'ının (ل) Bitişi

Te'kîd harfî olarak isim cümlesinin başına gelen إِنَّ ismini nasb, haberini ref yapar. إِنَّ'nin haberi menfî olursa haberine (ل) bitişmez. Fakat bazen şiir zarûretinden dolayı bitiştiği görülmüştür. Haberi mâzî ve mutasarrıf olup فَذَّ ile gelmediğinde (ل) yine bitişmez. إِنَّ زَيْدًا لِرَضِيٍّ söylenemez. Fakat Kisâî ve İbn Hişâm bunu caiz görmüşlerdir. Mutasarrıf fiil olsun veya olmasın إِنَّ'nin haberi muzâri bir fiil olursa (ل) ona dâhil olur. Haber mutasarrıf muzâri bir fiil olduğunda إِنَّ زَيْدًا لَيْرَضِيٍّ şeklinde ve haber gayr-ı mutasarrıf muzâri bir fiil olduğunda إِنَّ زَيْدًا لَيْرَضِيٍّ şeklinde (ل) ile gelebilir. Ayrıca سَوْفَ ve س birlikte إِنَّ'nin haberine dâhil olamazlar ve bu iki harfîn olduğu cümlelerin haberine (ل)'in dâhil olmasında ihtilaf vardır. İbn Akîl سَوْفَ ve ل'in haberlerine (ل)'in dâhil olmasının sahîh olduğunu fakat (س)'in haberinin (ل) ile gelmesinin az olduğunu belirtmiştir.⁴⁵² Ferrâ', Ahfeş ve İbn Mâlik'e göre إِنَّ'nin haberi mâzî ve gayr-ı mutasarrıf olursa yine habere (ل)'in dâhil olması caizdir. إِنَّ زَيْدًا لِنَعْمِ الرَّجُلِ , إِنَّ عَمْرًا لِبَيْسِ الرَّجُلِ bu cümlelerde لِنَعْمِ ve لِبَيْسِ mâzî ve gayr-ı mutasarrıfdır. Bir nakle göre Sibeveyh bunu caiz

⁴⁵¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' 144 (m.761) yılında Kûfe'de doğmuştur. Ferrâ' asıl memleketinden dolayı Deylemî nisbesiyle de bilinir. Ferrâ' hac vazifesinden dönerken 207 (m.822) yılında vefat etmiştir. İlk tahsil hayatına küçük yaşta Kûfe'de başlayan Ferrâ' öğrenimine Basra'da devam ederek Halîl b. Ahmed, (ö. 175/791) Yûnus b. Habîb(ö. 182/798) gibi meşhur âlimlerden dersler okumuştur. O daha çok Arap dili ve tefsir alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Ferrâ' Bağdat'a giderek kırâata dair rivayetleri ve nahvin inceliklerini Kisâî'den (ö. 189/805) öğrenmiştir. Kisâî' vefat edince onun yerine geçerek dersler vermeye başlamıştır. Ferrâ' kıyâsa çok vermiş ve öğrendiği farklı görüşleri eleştirel bir bakış açısıyla yeniden ele alıp uyumlu hale getirmiştir. Bu yüzden Basra ve Kûfe mekteplerini mezceden Bağdat mektebinin kurucusu olarak kabul edilir. Ferrâ'nın *Tefsîru Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân* dediği *Me'âni'l Kur'ân* ve *el-Hudûdü'n – nahv* onun en meşhur eserleridir. (Bkz: Ebû't-Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s.86-89; el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, IV/95-96, no:18022; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.131, no:60)

⁴⁵² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/338.

görmemiştir. Son olarak mâzî ve mutasarrıf olan fiil فَد ile gelirse haberine (ل) 'ın dâhil olması caizdir. *إِنَّ زَيْدًا لَقَدْ قَامَ*.⁴⁵³

2) كَأَنَّ ve لَعَلَّ , لَيْتَ 'nin İsmine Atıf

لَيْتَ ve benzerleri arasında yer alan كَأَنَّ , لَعَلَّ ve لَيْتَ 'nin isimlerine atıf olan ma'tûf ancak nasbolabilir. Bu durumda ma'tûfun mukaddem ve muahhar olması aynıdır. لَيْتَ İki misalde de *عَمْرُو* nasbeyle okunmuştur ve ref-a ile okunması caiz değildir. كَأَنَّ ve لَعَلَّ 'nin durumu da böyledir. Ferrâ'ya göre ise ma'tûf mütekaddim veya müteahhir olsa da bu üç harfin isimlerinin merfû olması da caizdir.⁴⁵⁴

3) ك 'in Kullanımı

Cer harflerinden (ك) isimlerin önüne gelerek onları mecrûr yapar. (ك) genellikle teşbîh için kullanılır. Teşbîh için örnek verilmiştir: *زَيْدٌ كَالْأَسَدِ / Zeyd aslan gibidir.* (ك) bazen de ta'lîl (sebeplendirme) anlamında kullanılır. *وَذَكَرُوهُ كَمَا هَذَاكُمْ / O'nu, size doğrusunu öğrettiği gibi zikredin.*⁴⁵⁵ anlamındadır. Bazen de te'kid için zâid olarak gelmiştir. *لَيْسَ مِثْلَهُ شَيْئٌ / O'nun benzeri gibi bir şey yoktur.*⁴⁵⁶ anlamındadır. Ferrâ'nın hikâye ettiğine göre bazı Arapların dediği şu soru-cevap sözünde zâid olarak gelmiştir: *كَيْفَ تَصْنَعُونَ الْأَقِطَ ؟ - كَهَيْئِ هَيْئًا* (ك) az da isim olarak kullanılmıştır.⁴⁵⁷

İbn Akîl bazı yerlerde Ferrâ'nın görüşüne katılmayarak kendi görüşünü delilleriyle açıklamıştır. Seçtiğimiz aşağıdaki örnek konular bu görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) Esmâ-i Sitte'den هُنَّ 'ün Kullanımı

Esmâ-i sitte şunlardır: *أَبُ, أَحْ, حَمَّ, هُنَّ, فُو, دُو مَالٍ* Bu isimler genel olarak müfred olarak bir isme muzâf olduklarında harf ile i'râb alırlar. Ref halinde (و), nasb halinde (ل), cer halinde (ع) ile i'râb alırlar. Müellif هُنَّ 'ün (ن) üzerine açık hareke ile i'râb almasının daha doğru olduğunu ve onun sonunda illet harfinin genellikle gelmediğini belirtmiştir. Hareke ile i'râb verenler için şu misaller verilmiştir. *هَذَا هُنَّ زَيْدٍ ve رَأَيْتُ هُنَّ زَيْدٍ* ve *بِهِنَّ زَيْدٍ* Fakat müellif onun tam (harf ile i'râb almış) olmasının da caiz olduğunu fakat

⁴⁵³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/339; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.122-124; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/288; el-Bekâî, *Hâşiyetü'l-Hüdrî*, I/306; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/559; el-Eşmûni, *Şerhu'l-Eşmûni*, I/148.

⁴⁵⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/345; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.126; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, I/241; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/265; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/56.

⁴⁵⁵ Bakara, 2/198.

⁴⁵⁶ Şura Süresi, 42/11.

⁴⁵⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/27-28; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.264-265; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.12; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/13; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, II/447; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, II/369.

bunun az olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik de nâkıs (hareke ile i'râb almış) olmasının tam (harf ile i'râb almış) olmasından daha güzel olduğunu belirtmiştir. Tam olması şöyledir: هَذَا هُنُوهُ ve رَأَيْتُ هَنَاهُ ve نَظَرْتُ إِلَى هَنِيهِ Fakat Ferrâ tam olmasının caiz olduğunu inkâr etmiştir. Bu konuda Sibeveyh'in hikâye etmesi Araplar'ın tam yaptığına delil olmuştur. Kimi nahivciler bu delili koruyup aktarmışlar, kimisi de aktarmamışlardır. İbn Akîl burada Sibeveyh'in görüşüne katılarak Ferrâ'nın görüşünü doğru bulmamıştır.⁴⁵⁸

2) اِنْ'in Kullanımı

اِنْ'ye benzeyen harflerden biri de اِنْ-i nâfiyedir. Basralıların çoğuna göre ve Ferrâ'ya göre اِنْ-i nâfiye hiçbir şeyde amel etmez. Ferrâ hariç Kûfeliler nezdinde اَيْسَ gibi amel ederek ismini ref, haberini de nasb eder. Basralılardan Ebû'l Abbas el-Müberred, Ebû Bekir bin es-Serrâc, Ebû Ali el-Fârisî, Ebû'l Fettah bin Cinn-î ve İbn Mâlik'in seçimine göre ve Sibeveyh'in de iddiâ ettiği gibi اِنْ-i nâfiyenin semâ-i olarak ismini ref ve haberini nasb ederek amel ettiği işitilmiştir. Arap şiirinde اِنْ-i nâfiyenin amel ettiğine dâir kullanımlar da vardır.⁴⁵⁹

3- نِعْم ve بُسْ'nin Kullanımı

Medh (övme) için نِعْم ve zem (yerme) için بُسْ câmid fiilleri kullanılır. Nahivcilerin cumhuruna göre نِعْم ve بُسْ her ikisi de fiildir. Bunun delili de sakin müenneslik (ت)'sının onlara bitişebilmesidir. Örnek: نِعْمَتِ الْمَرْأَةِ هِنْدٌ , بُسَّتِ الْمَرْأَةُ دَعْدٌ Fakat Kûfelilerden bir gurup ve Ferrâ, نِعْم ve بُسْ'nin isim olduğunu iddiâ etmektedirler. Buna delil olarak da her ikisinin üzerine cer harfinin gelmesini göstermişlerdir. Örnek: نِعْمِ السَّيْرِ عَلَى بُسِّ الْعَيْرِ İbn Akîl o ikisinin gayr-ı mutasaarrıf fiil olduğunu ve mâzî siygası dışında kullanılmadıklarını belirterek Ferrâ'nın görüşüne katılmadığını ortaya koymuştur.⁴⁶⁰

3.2.6. Ahfeş el-Evsat

el-Ahfeş⁴⁶¹ (ö. 215/830) hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçirmiş ve Sibeveyh'den (ö. 180/796) sonra Basra Ekolünün tanınmış en meşhur ikinci alimi

⁴⁵⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/51; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.19; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, IV/67.

⁴⁵⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/292; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.109; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, LIX/2; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsîd*, I/512-513.

⁴⁶⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/151; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.333-335; İbn Abdurrahman, *el-Müzekirâtu'n-Nahviyye*, I/14; es-Suyûtî, *Hemu'l-hevami'*, III/96.

⁴⁶¹ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat aslen Belhli olup hayatının büyük bir kısmını Basra'da geçirmiştir ve 215 (m. 830?) gibi yıllarda vefat etmiştir. Sibeveyh'den (ö. 180/796) sonra Basra Ekolünün tanınmış en meşhur ikinci âlimi sayılmıştır. Sibeveyh'in en meşhur öğrencisi olan Ahfeş (ö. 215/830), hocasının eseri olan *el-Kitab*'i ilk önce Basra'da okutmuş ve bu eserle nahivcilerin

sayılmıştır. İbn Akîl (ö. 769/1367) yirmi yedi yerde el-Ahfeş'in görüşlerinden istifade etmiştir. İki yerde ise Ahfeş es-Sağîr'in (ö. 316/928) görüşüne atıfta bulunmuştur.⁴⁶² İlgili yerlerde onun görüşlerini de açıkladık. İbn Akîl, Ahfeş'in görüşlerine bazı yerlerde katılırken bazen de onun görüşüne muhalefet etmiştir. Bu bölümde seçtiğimiz örneklerle müellifin Ahfeş'in görüşlerine katıldığı ve katılmadığı konulara yer vereceğiz.

1) **إِنَّ** 'nin Hafifletildiğinde Amel Etmesi

إِنَّ ve benzerleri isimlerini nasb, haberlerini ref'ederler. Arapların lisanının çoğunda şeddese kaldırılıp hafifletilmesiyle إِنَّ amel etmez. إِنَّ tahfif olunca ismi müstetir bir zamîr, haberi de kendisinden sonra gelen kısım olur. Bu durumda إِنَّ'in haberinde إِنَّ-i nâfiye ile karıştırılmaması için fethalı bir (ل) bulunur ve buna lâmu'l-fârika (ayırıcı lâm) denir. Fakat anlamın karıştırılması ihtimali olmadığında (olumsuz bir anlam doğmadığından) lâmu'l-fârika terk edilebilir. Bazen إِنَّ hafifletilmiş olsa da şeddeli halinde olduğu gibi amel edebilir. Bu kullanımı Ahfeş ve Sibeveyh aktarmışlardır. إِنَّ ismini nasb, haberini ref yaptığı zaman, إِنَّ-i nâfiye amel etmediğinden karşıklık olmayacağı için onun haberinde lâmu'l-fârikaya ihtiyaç duyulmaz. Ayrıca farklı bir bakışla Ahfeş ve Sibeveyh, إِنَّ'in haberine gelen ل'ın farkı belirtmek için dâhil olmuş lamu'l ibtidâ olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶³

2) Cer ve Mecrûrun Nâib-i Fâil Oluşu

Fiil meçhûl olduğu zaman cümlede fâil bulunmaz. Bu durumda fâilinin yerine nâib-i fâil gelir ve onun i'râbını alır. ضَرْبٌ زَيْدٌ ضَرْبًا شَدِيدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ فِي دَارِهِ örneğinde aslında mef'ûl olan زَيْدٌ fâil olmadığı için nâib-i fâil olarak gelmiştir. Basralılara göre masdar, zarf ve cer-mecrûr fâilin yerinde nâib-i fâil olarak gelebilirler. Bunların dışındakiler nâib-i fâil olarak gelirlerse ya şaz kabul edilirler ya da te'vîl edilirler. Kûfelilere göre ise, bunların dışında cer-mecrûr da nâib-i fâil gelebilir. Basralı Ahfeş ve Kûfeliler mef'ûlün bih, masdar, zarf ve cer-mecrûrun nâib-i fâil olmasını caiz

görüşlerini etkilemiştir. Bağdat'a giderek Kisâi'nin (ö. 189/805) ilgisini de çeken Ahfeş burada da *el-Kitab*'ı okutmaya devam etmiş ve aynı zamanda Tefsir, Kelam ve Aruzla alakalı çalışmalar da yapmıştır. Ahfeş hocası Sibeveyh'in çok sayıda görüşüne muhalefet etmiş ve kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Onun görüşlerini benimseyen Kûfeli dilciler de Kûfe ekolünün ortaya çıkarmışlardır. Onun öğrencileri arasında Ebu Osman el-Mazini (ö. 249/863) ve Ebu Hatim es-Sicistani (ö. 255/869) gibi âlimler de vardır. (Bkz: Ebû't-Tayyip, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s.68-69; el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I/769, no:5724; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.72, no:23).

⁴⁶² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/348, 488.

⁴⁶³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/346-349; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.128; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/271; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/300-304.

görmüşlerdir. Nitekim Arap şiirinden bu görüşü destekleyen örnekler verilmiştir. Basralılar bunların takdim ve tehirlerini de caiz görmüşler ve İbn Akîl yukarıda açıkladığımız üzere Ebû Cafer el-Kârî'nin kırâatından Basralıların görüşünü destekleyen bir örnek vermiştir. Ahfeş'e göre mef'ûlün bih dışındakiler mef'ûliyet üzerine takdim ve tehir yapılabilir ancak mef'ûlün bih mef'ûliyet üzerine takdim yapılamaz. ضَرْبَ زَيْدًا فِي الدَّارِ şeklinde söylenebilir fakat ضَرْبَ زَيْدًا فِي الدَّارِ şeklinde söylenemez. Çünkü fâilin yerinde mef'ûl nasbeyle gelemez.⁴⁶⁴

3) حَاشَا'nın Kullanımı

حَاشَا hem harf-i cer hem de fiil olarak kullanılan istisnâ edatlarından ama genel olarak cer harfî kabul edilir. Ahfeş, Cermiyyu, Mâzeniyyu, Müberred ve İbn Mâlik'in de içinde bulunduğu bir gruba göre fiil olarak kullanılırsa حَلَا gibi kendisinden sonra geleni nasbeder. قَامَ الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدًا cümlesinde حَاشَا müstesnâ edilen زَيْدًا ismini nasbetmiştir. Harf olarak kullanılırsa ondan sonra geleni mecrûr yapar. قَامَ الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدًا cümlesinde حَاشَا müstesnâ edilen زَيْدًا ismini mecrûr kılmıştır. Ferrâ'nın içinde bulunduğu bir grup ve Ebu Zeyd el-Ensârî ve Şeybâniyyu حَاشَا'dan sonra nasbeyle okunduğunu ve onun istisnâ edatı (isim) gibi kullanıldığını hikaye etmişlerdir. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِمَنْ يَسْمَعُ , حَاشَا örneğinde حَاشَا dan sonra الشَّيْطَانُ ve أَبَاالإصْبَعِ mansub okunarak istisnâ edatı gibi kullanılmıştır.⁴⁶⁵

İbn Akîl bazı konularda el-Ahfeş'in görüşüne katılmayarak kendi görüşünü delilleriyle açıklamıştır. Aşağıdaki örnekler görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) مَنْ ve مَا 'in Kullanımı

Mevsûl, manası kendisinden sonra gelen cümle ile açıklanan ve bu cümleyi başka bir cümleye bağlayan ma'rife isimdir. Mevsûller arasında yer alan مَنْ , مَا , مَنْ müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemiler için tek bir lafız olarak kullanılırlar. مَا çoğunlukla gayr-ı âkil (hayvan ve eşya) için kullanılır bazen de akıllılar (insanlar) için kullanılır. مَنْ ise diğerinin aksine çoğunlukla akıllı varlıklar (insanlar) için kullanılır, bazen de gayr-ı âkil için kullanılır. مَنْ edatı hem akıllı hemde diğer varlıklar için kullanılabilir. Bir kavim harf-i ta'rîf مَنْ edatının isim-i mevsûl olduğu görüşündedir ve müellif de bunun sahîh olduğunu belirtmiştir. مَنْ'in harf-i mevsûl olduğu görüşünde olanlar da vardır. مَنْ'in sadece harf-i ta'rîf olduğu ve mevsûllerden hiçbirinin olmadığını

⁴⁶⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/463; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.169-170; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/685; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.187; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsüd*, II/598; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, II/97.

⁴⁶⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/565; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.224-225; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II/293; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsüd*, II/689; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.165.

savunanlar da vardır. مَنْ ve مَا (mâ-i masdarın) dışında ittifak ile her ikisi de isimdirler. İbn Akîl'e göre sahih olan (ما)'i masdariyenin harf olduğudur. Ahfeş ise onun da isim olduğu görüşündedir. Müellif, Ahfeş'in bu görüşünün aksini zikretmiştir.⁴⁶⁶

(ذُو) ise sadece Tay-i kabîlesinde ism-i mevsûl olarak kullanılmıştır. Onlara göre akıllı ve gayr-ı âkîller için mevsûldür. (ذُو)'ya harf veya hareke ile i'râb veren lügâtlarda vardır. İbn Akîl onun müzekker, müennes, müfred, müsennâ ve cemiler için tek bir lafız olduğunu ve bunun da en meşhur olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁷

2) Harf-i Cerinin Zâid Gelmesi

مِنْ harf-i ceri isimlerin önüne gelerek onları mecrûr yapar. Basralıların cumhuruna göre مِنْ iki şartla zâid gelir. Birinci şarta göre onunla mecrûr olanın nekre olması ve ondan önce de nefy (olumsuzluk) veya nehyin (bir şeyin yapılmamasını) geçmiş olması gerekir. لَا تَضْرِبُ مِنْ أَحَدٍ cümlesinde belirtilen şartlarla مِنْ zâid gelmiştir. İkinci şarta göre ise مِنْ istifhâm (soru) ifadelerinden sonra gelen fâil, mef'ûl ve mübtedânın başında gelmelidir. Bu şartlarla مِنْ zâid gelir ve te'kîd bildirir. هَلْ جَاءَكَ مِنْ هَلْ جَاءَكَ مِنْ cümlesinde istifhâm edatından sonra gelen مِنْ zâiddir. مِنْ harf-i ceri ma'rifeyi mecrûr yapmaz ve îcabta da zâid gelmez. Bu yüzden مِنْ زَيْدٍ سَوَّلَ لِي سَوَّلَ لِي söylenemez. Ancak Ahfeş bu konuda muhalefet etmiştir. مِنْ'nin ma'rifeyi mecrûr yapamayacağını iddiâ edenlere karşı bir âyeti delil getirmişlerdir. يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ / Günahlarınızı bağışlasın.⁴⁶⁸ Âyetinde ذُنُوبِكُمْ kelimesinin zamirle ma'rife olmasına rağmen zâid مِنْ ile mecrûr olduğu görüşündedirler. Kûfeliler mecrûr olanın tenvinle gelmesi şartıyla îcabta مِنْ'in zâid gelmesini caiz görmüşlerdir. Bunun için şu misal verilmiştir: فَذَكَرَ مِنْ مَطَرٍ Zâid harf atılırsa: فَذَكَرَ مِنْ مَطَرٍ şeklinde okunur.⁴⁶⁹

3) إِذَا'nın Kullanımı

إِذَا cümleye muzâf olan edatlardandır. إِذَا fiil cümlesine izâfe olur fakat isim cümlesine izâfe olmaz. Ahfeş ve Kûfeliler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Sibeveyh'e göre إِذَا أَجِيبُكَ إِذَا زَيْدٌ قَائِمٌ söylenmez ve doğru olan إِذَا زَيْدٌ قَائِمٌ şeklindedir. Burada زَيْدٌ mübtedâ üzerine merfû değildir, زَيْدٌ burada mahzûf bir fiille merfûdür. Ahfeş buna muhalefet etmiş ve زَيْدٌ'ün mübtedâ, ondan sonra gelen fiilin haber olmasını caiz

⁴⁶⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/140-142; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.57-61; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.32-33; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/20.

⁴⁶⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/142; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.57-61; İbnü's-Serrâc, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, II/27; el-Galâyîni, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, XXIII/2; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.99.

⁴⁶⁸ Nuh, 71/4.

⁴⁶⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/19; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.259; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, II/463; Ebü'l-Bekâ, *el-Bâbü*, I/356; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.53; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, IV/268.

görmüştür. es-Sîrâfiyyü, إِذَا'dan sonra mübtedânın yer alması konusunda Sibeveyh ve Ahfeş arasında hilaf olmadığını iddiâ etmiştir. Asıl hilaf mübtedânın haberi noktasındadır. Sibeveyh, إِذَا'nın haberinin fiil olmasını vacip görürken, Ahfeş isim olmasını caiz görmüştür. إِذَا زَيْدٌ قَامَ cümlesinde زَيْدٌ mübtedâ kılınmıştır ve bu Sibeveyh ile Ahfeş'e göre caizdir. Sibeveyh زَيْدٌ'ü mahzûf bir fiille merfû sayarken, Ahfeş ise onu mübtedâ olduğu için merfû saymıştır. Sibeveyh'in doğru bulmadığı أَجِبْتُكَ إِذَا cümlesi ise sadece Ahfeş'e göre caizdir. Çünkü İbn Akîl'in de belirttiği gibi إِذَا fiil cümlesine izâfe olur fakat isim cümlesine izâfe olmaz.⁴⁷⁰

3.2.7. Müberred

Müellif şerhinde on iki yerde Basralı kırâat ve nahiv âlimi Müberred'in⁴⁷¹ (ö. 286/900) görüşlerine atıfta bulunmuştur. Müberred'in görüşlerine diğer nahivcilerle beraber yer verilmiştir. Müellif bir yerde bir kâidenin kuralını onun görüşüyle desteklemiş, başka yerde onun görüşünü sahih kabul etmemiştir. Seçilen örneklerle aşağıda Müberred'in bazı görüşlerine yer verdik.

1) حَبٌّ'nin Medh veya Zem Anlamında Kullanımı

حَبٌّ fiili زَيْدٌ حَبٌّ / Zeyd ne kadar güzeldir! cümlesinde olduğu gibi medh anlamında kullanılır. لا حَبٌّ ذِيٌّ / Zeyd ne kadar kötüdür! cümlesinde olduğu gibi zem anlamında kullanılır. Nahivciler حَبٌّ'nin i'râbında ihtilafa düşmüşlerdir. el-Bağdâdiyât kitabında Ebû Ali Fârisî ve İbn Bürhân ve İbn Hurûf ve İbn Mâlik ve Sibeveyh'e göre (Sibeveyh'in bu görüşte olduğunun nakledilmesini hata bulanlar vardır.) حَبٌّ mâzî bir fiildir ve (ذِيٌّ) de onun fâilidir. Ona mahsûs olan زَيْدٌ 'ün mübtedâ olmasını caiz görerak ondan önce gelen حَبٌّ 'yı da cümle olarak ona haber saymışlardır.

⁴⁷⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/59; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.282; el-Galâyînî, *Câmiu'd-Dürûsi'l-'Arabiyye*, LIII/1.

⁴⁷¹ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî 210 (m. 826) yılında Basra'da doğmuştur. Müberred 286 (m. 900) yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve Bâbü'l Kûfe semtindeki mezarlığa defnedilmiştir. Müberred Arap dili ve edebiyatı âlimidir. İlk tahsiline Basra'da başlayan Müberred çocuk yaşında Ebû Ömer el-Cermî'den (ö. 225/840) Sibeveyh'in (ö. 180/796) ünlü *el-Kitab*'ını okumaya başlamış ve hocası vefat edince bu eseri Ebû Osman el-Mâzinî'den (ö. 249/863) tamamlamıştır. Sibeveyhi'den sonra Basra Dil Okulunun ikinci otoritesi sayılmıştır. Arap dili ve gramerinde kendine has nitelikli görüşler ortaya koymuştur. Nahiv kâidelerine uymayan şaz kırâatleri reddeden Müberred (ö. 286/900) bir dil kuralını belirlemede semâ metodunu kıyâstan daha çok kullanmıştır. Kûfe mektebinin lideri olan Sa'leb eş-Şeybânî (ö. 291/904) onu rakip göüp ders halkasını dağıtmak istemiş ama başarılı olamamıştır. Bir müddet siyasilerin davetiyle ilmi ve iktisadi işler için Samerra'da da bulunan Müberred tekrar Bağdat'a dönmüştür. *el-Kâmil fi'l-edeb* Müberred'in en meşhur eseridir. *el-Belâğa* da belâğata dair ilk müstakil eserdir. *Mesâ'ilü'l-Galat*'ı ise ilk yıllarında Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (ö. 255/869) derslerine devam ederken *Kitâbu Sibeveyhi*'ye eleştiri olarak yazmıştır. (Bkz: el-Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muelliğîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, III/773, no:16414; Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s.101, no:36).

Veya هُوَ زَيْدٌ 'ün mahzûf mübtedânın haberi olmasını da caiz görmüşler. Takdiren هُوَ زَيْدٌ şeklinde ve İbn Mâlik'in seçimi de budur. el-Müktedîf kitabında Müberred, el-Usûl kitabında İbn Sirâc, İbn Hişam el-Lahmî ve İbn Usfûr'un seçimine göre حَبَّاءُ isimdir ve mübtedâdır ve mahsûs onun haberidir veya حَبَّاءُ mukaddem haberdir ve mahsûs mübtedâ müahhardır. Bazıları حَبَّ ile دَا 'yı ikisini birlikte mürekkebe olarak tek bir isim sayılmışlardır. İçerisinde İbn Dürüstüveyh'inde bulunduğu bir toplum حَبَّاءُ'nun mâzî fiil olduğunu ve زَيْدٌ'ün onun fâili olduğunu ve حَبَّ ile دَا'nın ikisi birlikte mürekkebe olarak fiil sayıldıklarını söylemiştir. İbn Akîl bunun zayıf görüş olduğunu belirtmiştir.⁴⁷²

2) Münâdâ'nın Tekrarlanması

Nidâ harfleriyle çağrılana (ünlenene) münâdâ denir. Münâdâ izâfet yapılarak tekrarlandığı zaman iki durum söz konusudur. Her iki durumda da ikincisi vacip olarak mansûb olur, birinci de mansûb veya ref olur. İlk görüşe göre asıl olan birinci münâdâ, muzâf olarak mansûb olur ve ikincisi de te'kîd olarak ona tabî olmak üzere mansûb olur. Diğer görüş ise birincisi müfret münâdâ olarak mazmûm ve ikincisi muzâf münâdâ olarak mansûb olur. İkinci münâdâ birinciden bedel, atf-ı beyân, nidâ ve onun te'kîdi olabilir. Sibeveyh'e göre birinci münâdâ mansûb olarak ikinci münâdâdan sonraki isme de muzâftır. İkinci münâdâ muzâf ile muzâfun ileyhin arasına karışmış durumdadır. Müberred'e göre ise birinci münâdâ ikinciyeye izâfe olmuş gibidir ama aslında mahzûf bir muzâfun ileyhe muzâftır. يَا تَيْمَ عَدِيَّيَّ تَيْمَ عَدِيَّيَّ örnek verilen bu beytin ifadesinden عَدِيَّيَّ hazırlanmış ve ibâre يَا تَيْمَ عَدِيَّيَّ / *Ey Adiy'in köleleri!* şeklinde okunmuştur. İkinci muzâfun ileyhin birincisinin hazfına da delâlet etmektedir.⁴⁷³

İbn Akîl bazı konularda Müberred'in görüşünü doğru bulmadığını ya da onun görüşünün şaz olduğunu belirtmiştir. Seçtiğimiz aşağıdaki örnek konular bu görüş farklılığını ortaya koymaktadır.

1) Edatla Ma'rifelik

Harf-i ta'rîf edatı (ال) zâid olarak lâzım ve gayr-i lâzım olarak iki şekilde kullanılır. Burada gayr-i lâzım olarak kullanımı açıklanmıştır. Özel İsimlere devamlı bitişmeyen zâid (ال) bazen zarûretten dolayı aleme (özel isme) bitişir. Arap şiirinde geçen bir tür yer mantarının adı olan اَوْبَرَ بَنَاتِ اَوْبَرَ özel isim olduğu halde اَوْبَرَ بَنَاتِ اَوْبَرَ şeklinde (ال) ile kullanılmıştır. İbn Akîl burada (ال)'in alem üzerinde zâid olarak kullanıldığını

⁴⁷² İbn Akîl, *a.g.e.*, II/159-160; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.338-339; İbn Hişam, *Evdahu'l-Mesâlik*, III/283; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/1236-1237; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/277-278; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, III/43; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, III/380.

⁴⁷³ İbn Akîl, *a.g.e.*, II/249; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.411; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami'*, II/57; İbn Ümmi Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsıd*, II/1081; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, I/385; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, S.66.

söylemiştir. Fakat Müberred *أَوْبَرَ بَنَاتٍ* 'nın alem olmadığını iddiâ etmiştir ve ona göre burada (ال) zâid de değildir. Müberred'e göre *أَوْبَرَ بَنَاتٍ* cins bir isimdir ve (ال) da ona bitişirse bu da ma'rifelik içindir.⁴⁷⁴

2) İsm-i Tafdîl Kalıbının Üstünlük Anlamı Dışında Kullanılması

İsm-i tafdîl kalıbı üstünlük anlamında kullanılmayıp sıfat olarak kullanıldığında mevsûfuyla mutâbık olmalıdır.

281. *إِنَّ الَّذِينَ سَمَّكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ.*

Göğü yükselten bizim için direkleri kuvvetli ve uzun olan bir ev bina etti.

Beytin *أَطْوَلُ* ve *أَعَزُّ* ifadesinde *أَطْوَلُ* ism-i tafdîl kalıbında olmalarına rağmen üstünlük anlamı dışında sıfat olarak kullanılmışlardır. Sıfat mevsûfuna uyması gerektiği için ifadenin *دَعَائِمُهُ*'ye uyarak *طَوِيلَةٌ* ve *عَزِيزَةٌ* şeklinde anlam kazanması gerekir. Bu kullanıma kıyâs edilip edilmeyeceği konusunda görüş ayrılığı vardır. Müberred buna kıyâs edilebileceğini söylemiştir. Onun dışındakiler de buna kıyâs olunmayacağını söylemiş ve müellif de bu görüşün sahih olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁵

3.2.8. İbn Mâlik et-Tâî

Müellif şerhinde konuları tamamen İbn Mâlik'in⁴⁷⁶ (ö. 672/1274) manzum eseri *Elfiyye* sıralamasına göre açıklamıştır. İbn Mâlik'in nahiv ilmindeki yeri çok önemli bulunmuştur. Bunun için onun eseriyle yola çıkan İbn Akil (ö. 769/1367) yeri geldiğinde İbn Mâlik'den "musannif" diye bahsederek onun görüşünü eleştirmekten çekinmemiştir. Müellif onun bazı görüşlerinin sahih ve iyi olmadığını belirterek kendi

⁴⁷⁴ İbn Akil, *a.g.e.*, I/171; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.70-71; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/180; İbn Abdurrahman, *Müzekkirâtu'n-Nahviyye*, I/150.

⁴⁷⁵ İbn Akil *a.g.e.*, II/170-171; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.70; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/22; el-Eşmûni, *Şerhu'l-Eşmûni*, I/185; Zemahşerî, *el-Mufassal*, S.299.

⁴⁷⁶ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî 598 (m.1201) yılında Kurtuba yakınlarındaki Ceyyân'da doğmuş ve 672/1273 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. İlk tahsiline Ceyyân'da dil ve kırâat dersleri olarak başlamıştır. İçinde Mekke'nin de bulunduğu birkaç şehre seyahat ettikten sonra Halep'te Sultaniyye ve Adiliyye medreselerinde dil ve kırâat dersleri okutmuştur. İbn Mâlik (ö. 672/1274) bu derslerine Hama'da da devam ettikten sonra Dımaşk'a yerleşerek burada dil ve kırâat dersleri vermeye ve eserler yazmaya başlamıştır. İbn Mâlik Dımaşk'ta başta Cemâlüddîn İbnü'l-Hâcib'den (ö. 646/1249) ve Halep'te Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş'den (ö. 643/1245) dil dersleri almıştır. İbn Mâlik'in en önemli eserleri, üzerine çok sayıda şerh yazılan *Elfiyye* ve *et-Teshil*'dir. Eserlerini şerh edenlerin başında onun oğlu ve öğrencisi İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287) gelir. İbn Mâlik'e kadar gramer kurallarını açıklarken ya Kur'an'dan ya da Arap şiiirinden örnek veriliyordu. İbn Mâlik Kur'an'dan sonra hadislerle de çok yer vererek yeni bir dönemi başlatmıştır. İbn Mâlik Arap gramerini manzum ve didaktik şekilde kaleme alarak farklı bir üslup ortaya koymuştur. Ünü Sibeyhi'yi (ö. 180/796) de aşan İbn Mâlik, meşhur Arap dil okullarının birine bazen ikisine de muhalefet etmiş veya iki ekolün görüşünü sentezlemiş ya da yeni bir görüş ortaya koymuştur. (Bkz: İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihaye fi Tabakâti'l-Kurra*, II/159-160, no:3163; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât fi Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, I/130, no:224; et-Tilmisânî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'-Endelusi'r-Rafîb*, II/222, no:144).

görüşünü açıklamış veya başka nahivcilerin görüşünü tercih etmiştir. Bizde burada müellifin İbn Mâlik'e olan tenkitlerine yer vererek bazı bazı kâideleri açıklayacağız.

1) Tenvin

İbn Mâlik'e göre tenvînlerin hepsi isimlere özeldir. İbn Akîl bu görüşü doğru bulmamıştır. Nitekim tenvîn-i temekkûn, tenvîn-i tenkîr, tenvîn-i mukâbele ve tenvîn-u ıvaz isme özeldir. Tenvîn-i terennûm ve tenvîn-u ğâli ise hem isim hem fiil ve hem de harf için kullanılabilirler.⁴⁷⁷

2) Müenneslik (ن) 'unun Bir Müzâri Fiile Bitişi

أَلْهِنْدَاتُ يَضْرِبْنَ ifadesinde münneslik (ن) 'u muzâri bir fiile bitirmiştir. Münneslik (ن) 'u bir fiile bitirdiği zaman fiil ve (ن) sükûn üzere mebnî olabilir. İbn Mâlik'in bazı kitaplarında naklettiğine göre müenneslik (ن) 'u bir müzâri fiile bitirdiği zaman fiil ve (ن) mebnîdir ve bu konuda da bir ihtilaf söz konusu değildir. İbn Akîl bu görüşü reddetmiş ve nitekim bu konuda ihtilafın varlığını zikretmiştir. Birilerinin naklettiğine göre Üstâz Ebu'l Hasan b. Ufûr, Şerhu'l İzâfi kitabında bu meseledeki ihtilaftan bahsetmiştir.⁴⁷⁸

3) Âid Zamîri

Âidlik zamîri muttasıl bir zamîr olarak tam bir fiil tarafından mef'ûl olarak nasb edilirse veya vasıfa (ism-i fail vb.) bitişerek mansûb gelirse bu zamîrin hazfî caizdir. جَاءَ الَّذِي ضَرَبْتُهُ cümlesinde fiile bitişen mef'ûl olan (ه) 'nin hazfî caizdir. Ve جَاءَ الَّذِي ضَرَبْتُهُ cümlesinde zamîr hazfedilmiştir. Sıfata bitişen muttasıl zamîrin hazfî da caizdir. Nitekim جَاءَ الَّذِي أَنَا مُعْطِيكَ cümlesinden (ه) zamîri hazfedilmiş ve جَاءَ الَّذِي أَنَا مُعْطِيكَ okunmuştur. İbn Mâlik fiillerde ve vasıfta âidlik zamîrinin hazfının çok olduğunu belirtmiştir ama İbn Akîl bunun böyle olmadığını söylemiştir. İbn Akîl bu zamîrin hazfının müzekker fiillerde çok olduğunu ve vasıfta az olduğunu söylemiştir. Bu konuda ayrıca munfasıl gelen âidlik zamîrlerinin, fiil ve vasıf dışında gelen mansûb muttasıl zamîrlerinin ve nâkıs fiillere gelen mansûb ve muttasıl zamîrlerin hazfının caiz olmadığını belirtilmiştir.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/25; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.9; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/17; el-Bekâî, *Hâşiyetü'l-Hüdrî*, I/47; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/12; Ömer, *Şerhu'r-Râdiyy*, III/178.

⁴⁷⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/42; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.14-15; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/23-24; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/37; İbn Ümmi Kâsım, *el-Cene'd-Dânî*, s.23; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s.449.

⁴⁷⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/162; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.67; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/138; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, I/351.

4) Mukârabeye Fiillerinden اَوْشَكَ'nin Kullanımı

Husûsî manaları bakımından üçe ayrılan mukârabeye fiilleri, başına geldikleri cümlelerin ismini ref, haberini nasb ederler. Mukârabeye fiilleri arasında sadece olayın yaklaştığını haber verme anlamına gelen كَادَ ve اَوْشَكَ çekilirler. Bu iki fiilin muzâri kullanımı Kur'ân'da ve Arap şiirinde mevcuttur. Halîl'in hikâye ettiğine göre اَوْشَكَ mâzî olarak da kullanılır ve Arap şiirinde bunun örneği vardır. Bu açıklama bu fiilin ancak muzâri kipinin kullanılabileceğini iddiâ eden Esmâî'ye cevap olmuştur. İbn Akîl اَوْشَكَ'nin muzâri kullanımının çok, mâzî kullanımının az olduğunu zikretmiştir. İbn Mâlik اَوْشَكَ'nin ism-i fâil kullanımının vârid olduğunu belirtmiş ve müellif de şiirden bu kullanıma örnek vermiştir. Fakat İbn Mâlik *Elfiyye* kitabında كَادَ'nin ism-i fâil olarak kullanımının olmadığını belirtmiştir. Müellif bu görüşü reddetmiş ve كَادَ'nin ism-i fâil kullanımına şiirden örnek vermiştir. Aslında İbn Mâlik *Elfiyye*'nin dışında كَادَ'nin ism-i fâil kullanımını da zikretmiştir.⁴⁸⁰

Bu konudan anlaşılan كَادَ ve اَوْشَكَ'nin dışındaki mukârabeye fiillerinin muzârisi ve ism-i fâili kullanılmaz. Fakat bunların dışında da ihtilaf olduğu zikredilmiştir. Sâhibu'l İnsâfîn'in hikâye ettiğine göre عَسَى'nın da muzâri ve ism-i fâil kullanımı vardır: - عَسَى - فَهُوَ عَاسٍ Cevherî'nin hikâye ettiğine göre طَفِقَ'nın da muzâri kullanımı vardır. Ve Kisâfî'nin rivayet ettiğine göre جَعَلَ'nin de muzâri kullanımı vardır.⁴⁸¹

5) Fiilin Rَأَى'nin Kullanımı

رَأَى ve kardeşleri veya ef'âlu'l-kulûb denilen bu fiiller isim cümlesinin önüne gelirler ve mübtedâyı da, haberi de mef'ûl yaparak nasb ederler. Bu fiillerden duygu, düşünce ve inanç anlamı taşıyanlara kulûb fiilleri, değişim ve dönüşüm anlamı taşıyanlara tahvîl fiilleri denir. Kulûb fiilleri de kendi içinde iki kısma ayrılırlar. Yakîn (kesin inanç) anlamı taşıyan fiiller: رَأَى , عَلِمَ , وَجَدَ , دَرَى , تَعَلَّمَ ve Ruchân (tercih) anlamı taşıyan fiiller: جَعَلَ , حَجَا , عَدَّ , زَعَمَ , حَسِبَ , ظَنَّ , خَالَ dir.⁴⁸²

رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ مُحَاوَلَةً، وَأَكْثَرَهُمْ جُنُودًا. (Vafir).

Allah'ın güç bakımından her şeyden büyük, ordu bakımından da onlardan fazla olduğuna inandım.

⁴⁸⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/312; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, I/318; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, S.359; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, I/392-395; el-Bekâî, *Hâşiyetü'l-Hüdrî*, I/286-288; el-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni*, I/134-135; es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevami*, I/471-475.

⁴⁸¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/313; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.113-115; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/263.

⁴⁸² İbn Akîl, *a.g.e.*, I/380.

Nitekim beyitte رَأَى fiili isim cümlesinin başına gelerek اللَّهُ lafzını ve أَكْبَرَ kelimesini iki mef'ûl alarak nasbetmiştir.⁴⁸³ İbn Akîl, musannifin kulûp fiillerini رَأَى ile beş tane zikretmesini ve bu fiillerin iki mef'ûlu nasbeder açıklamasını yeterli bulmayıp kulûp fiillere ilave etmiştir. İlave ettiği bu kısmın da ikiye ayrıldığını söylemiştir. Bunları da lazım fiil olanlar: جَبُنَ زَيْدٌ ve bir mef'ûle muteaddî olanlar: كَرِهْتُ زَيْدًا şeklinde açıklamıştır.⁴⁸⁴

6) Fiile Müenneslik Alâmetinin Bitiştirilmesi

Cumhura göre fiil ile müennes bir fâilin arası istisnâ edatı إِلَّا ile ayrılırsa fiile müenneslik (ت)'sının bitiştirilmesi caiz değildir. Fakat zarûretten dolayı şiirde (ت)'nin isbatı görülmüştür. مَا طَلَعَتْ - مَا قَامَتْ إِلَّا هُنْدٌ demek caizdir fakat مَا طَلَعَتْ إِلَّا هُنْدٌ - مَا قَامَتْ إِلَّا هُنْدٌ şeklinde fiil üzerinde müenneslik alâmetinin isbatı caiz değildir. İbn Mâlik isbatın caiz olduğunu işaret etmiştir ama müellif bunun böyle olmadığını belirtmiştir. İbn Akîl'e göre istenirse nesir de ve nazımda isbata itibar etmek uygun olur fakat sahîh olan sadece şiirde isbat etmektir. Müellif son olarak bu konuda "Hazfın isbattan daha çok olduğunu kastetmek de gayr-i sahîhtir ama ispat gerçekten azdır." demiştir.⁴⁸⁵

7) Manasını İçinde Taşıyan Mef'ûlün Bihin Hükümü

Bazı fiiller, Mef'ûlün bihini harf-i cerler vasıtasıyla alırlar. Bazı Mef'ûlün bihler de lazım olan harf-i cerin manasını kendi içinde barındırırlar. فِي manasını kendi içinden alan ism-i zaman ve ism-i mekan olan mefuller nasb olarak gelirler. Onları yerinde nasbden ise mastardır. İbn Mâlik'e göre kendi içinde فِي manasını taşıyan ism-i zaman ve ism-i mekân mef'ûller sadece mastara mef'ûl olduğunda nasbeyle gelirler. İbn Akîl musannifin bu görüşüne katılmayarak mastarın dışında fiil ve vasıf ile de bu mef'ûllerin nasb olarak gelebileceğini söylemiştir. Mastar ile: عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ زَيْدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ عِنْدَ أَنَا ضَارِبٌ زَيْدًا الْيَوْمَ عِنْدَكَ ve vasıf ile: ضَرَبْتُ زَيْدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ ve fiil ile: ضَرَبْتُ زَيْدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ ism-i zaman ve ism-i mekân mef'ûlün bihleri üç halde de nasbolmuştur.⁴⁸⁶

⁴⁸³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/381.

⁴⁸⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/390; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.141; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.170; es-Saydâvî, *el-Kefaf*, I/114; el-Ehdele, *Müzekkirâtü'n-Nahviyye*, I/334.

⁴⁸⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/434; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.161-162; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.180.

⁴⁸⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I/528; İbnu'n-Nâzım, *a.g.e.*, s.200-201; el-Fevzân, *Delîlü's-Sâlik*, I/226; Hasan, *en-Nahvul-Vâfi*, II/255.

SONUÇ

Allah, son ilahî mesajıyla bütün insanlığa seslenmiş ve kendini onlara Arap lisanıyla tanıtmıştır. Kur'ân-ı Kerim okunup anlaşılın diye Arapça inzâl olmuştur. Allah'ın elçisi Hz. Muhammed, İslam dininin yaşanabilmesi için insanlara Kur'ân-ı ve Sünneti bıraktığını söylemiştir. Bu sebepten İslam dinine gönül vermiş her insanın dinini tebliğ ederken Arapça ile hemhâl olması kaçınılmazdır. Aynı zamanda İslam dinini araştıran her araştırmacının Arapça'yı yakından tanınması daha doğru sonuçlar almasını sağlayacaktır. İbn Akîl de dînî kimliğinin yanı sıra dilsel yönünü de ortaya koyarak bilim dünyasına faydalı olmak maksadıyla *Şerhu İbn Akîl* eserini kaleme almıştır. Müellifin tam adı Bahâeddin Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Akîl'dir. Arap dili, beyan ve me'ânî ilimleriyle beraber fıkıh, kırâat ve şer'î ilimlerde de söz sahibi olan müellif Memlûkler döneminde yaşamış ve kadılık makamına kadar yükselmiştir. İbn Akîl döneminde ilmi ve zekâsıyla meşhur olmuş ve çok kalabalık ders halkaları oluşturmuştur. Nahivde oluşturduğu bütün birikimiyle İbn Mâlik'in "*Elfiyye*"sine yazdığı şerhi sayesinde büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Eserinde çok sayıda nahiv adamının görüşüne yer vermiştir. Kur'ân, hadis, şiir ve Arap sözlerinden çok sayıda örnekle kuralların sade bir dille anlatıldığı bu eser *Şerhu İbn Akîl* ismiyle ünlenmiş ve sahasında çok başvurulan bir kaynak olmuştur.

Şerhu İbn Akîl, İbn Mâlik'in *Kâfiyetü's-Şâfiye* adlı eserinin 1000 beyitlik özeti olan *el-Hülâsâ* kitabının *Elfiyye* adıyla ünlenmiş manzum eserini bütün delilleriyle açıklayan bir kitaptır. İbn Akîl yazmış olduğu bu şerh kitabında *Elfiyye*'nin diziliş sırasına bağlı kalarak konuları açıklarken beyitleri 66 ana başlıkla konu bütünlüğüne göre bablara ayırmıştır. Günümüzde bu eser önce dört sonra iki cilt olarak basılmıştır.

İbn Akîl, nahiv kurallarını *Elfiyye*'de geçen beyitlerin sırasına göre sade bir dille anlatmıştır. Beyitleri açıklarken وَأَشَارَ بِقَوْلِهِ ifadesiyle İbn Mâlik'in görüşlerine tekrar atıfta bulunmuştur. Gerektiğinde İbn Mâlik'in ismini tekrar etmek yerine onun için "musannif" demeyi tercih etmiştir. O, bazı yerlerde görüşüne yer verdiği nahivcilerin ismini zikrettikten sonra, özellikle İbn Mâlik'e ve Sibeveyh'e رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى / *Yüce Allah ona rahmet etsin*, şeklinde duâ etmeyi de ihmal etmemiştir.

İbn Akîl dilin dayanak noktası olan aklî ve naklî kaynakları sıklıkla kullanmıştır. Naklî kaynaklarda Arapça'nın temel gramer kurallarını genelde semâ metoduna dayanan üç ana esasa açıklamıştır. Bu esaslar Arap nazım ve nesri, Kur'ân-ı Kerim ve krâatleri ve Hz. Muhammed'in hadisleridir. İbn Akîl farklı krâatlerle beraber Kur'ân-ı Kerim'den yaklaşık 280 âyeti kâideleri açıklamak için delil getirmiştir. Âyetlerden 35'ini farklı kırâatlar oluşturmaktadır. Müellif Kur'ân'dan delil getirirken âyet bütünlüğünü önemsememiş ve âyetlerin numarasını vermemiştir. Genellikle قَوْلُهُ تَعَالَى dedikten sonra âyetin gerekli gördüğü kadarını zikretmiştir. Bazı meşhur örnekler Kur'ân'da geçmesine rağmen onların bir âyet olduğunu belirtmemiştir. İbn Akîl, kâideleri açıklamak için naklî kaynaklardan yaklaşık 20 hadis-i şerife yer vermiştir. Hadisleri genellikle فِي قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ gibi salâvat sözünden sonra zikretmiştir. Tespit edilen bazı meşhur hadisler ise bir hadis olduğu belirtilmeden zikredilmiştir. Eser naklî deliller açısından Arap şiirinden 359 şâhit beyitle çok dikkat çekmektedir. Müellif bu beyitleri de genellikle وَقَوْلُ الشَّاعِرِ ve كَقَوْلِهِ sözlerinden sonra zikretmiştir. Bu üç unsurun dışında yer verilen deliller ise Arapların sözleri olmuştur. Arapların sözlerini ise قَوْلُهُمْ sözünden sonra zikretmiştir. Müellif aklî delillerden kıyâsa yer vermiş ve az da olsa icmâ, illet ve istishâb ile kâideleri bir temele dayandırmıştır.

Basralılar nahiv kâidelerine delil getirirken sadece mütevâtir rivayetlere ve kırâatlara yer vermişler fakat Kûfeliler mütevâtir olmayan rivayet ve krâatlarla beraber şaz olanların meşhur olanları başta olmak üzere bütün kırâatler ile delil getirmişlerdir. Nahivciler arasında İbn Akîl'in görüşlerinin Basra ekolüne yakın olduğu bilinir. Eserde görülen genel izlenime göre de İbn Akîl'in görüşleri Basra ekolüne yakın durmaktadır. Fakat yine de *Şerhu İbn Akîl* eseri üzerinde bu fark çok belirgin değildir. Çünkü müellif kâideleri açıklarken Kûfe ekolünün görüşlerine de en az Basralıların görüşleri kadar yer vermiştir. Bu yüzden eserinde bilimsel açıdan bir objektif bakış açısı gözükmemektedir. Eserde her iki ekolün isminin geçtiği konu sayısı birbirine çok yakındır. Müellif konuları açıklarken her iki ekolün görüşlerine ve nahivcilerinin isimlerine yer vererek mevzuları açıklamıştır.

İbn Akîl, eserinde Basralıların ve Kûfelilerin görüşlerinden hemen hemen eşit sayıda faydalanmıştır. Müellifin sadece bir okulun görüşlerine ağırlık verdiği söylenemez. Müellif, her iki okulun görüşlerine yer verdikten sonra hangi görüşü neden tercih ettiğini de açıklamıştır. Basralıların ve Kûfelilerin görüşlerini 22 yerde birlikte açıklamıştır. Bazen iki görüşü objektif olarak açıklamakla yetinen müellif, bazen de

görüşlere yer verdikten sonra الصَّحِيحُ ve أَوْلَى gibi ifadelerle tercihini belirtmiştir. İbn Akîl, 11 konuyu sadece Basralıların görüşüyle açıklarken, 16 konuyu ise sadece Kûfelilerin görüşüyle açıklamıştır. Müellif bir görüşü doğru bulduğu zaman نَعَمْ , صَحِيحٌ , ve مَشْهُورٌ , bir görüşü diğerine tercih ettiği zaman هُوَ أَحْسَنُ , هَذَا إِخْتِيَارٌ gibi ifadeler kullanmıştır. Bazen de bir itirazda bulunmadan belirttiği görüş doğrultusunda o konuyu açıklamıştır. Bu durum da onun o kişinin görüşüne katıldığı anlamına gelmektedir. Ama bir görüşü kabul etmediği zaman ise لَيْسَ صَحِيحٌ لَيْسَ جَيِّدٌ , لَيْسَ كَذَلِكَ gibi ifadelerle itirazını belirtmiştir.

İbn Akîl'in (ö. 769/1367) bu eseri İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) manzum eseri *Elfiyye* üzerinde Arap gramerini sade bir dille ve çeşitli örneklerle birçok nahivcinin görüşlerine dayandırarak açıkladığı bir şerh kitabıdır. Onun eserinde görüşüne yer verdiği nahivcilerin isimlerine yer vermek kitabı kritik etme açısından çok önemlidir. Kitapta isimleri ve görüşleri geçen nahivcilerin büyük bir kısmı burada sıralanmıştır. İbn Akîl eserinde Sibeveyh'in (ö. 180/796) görüşüne 68 yerde, el-Ahfeş'in görüşüne (ö. 215/830) 25 yerde, Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) görüşüne 6 yerde, Ferrâ'nın (ö. 207/822) görüşüne 13 yerde, el-Kisâ'nın (ö. 189/805) görüşüne 14 yerde, Müberred'in (ö. 286/900) (bir yerde Ebü'l-Abbâs künyesiyle) görüşüne 14 yerde, Yûnus b. Habîb'in (ö. 182/798) görüşüne 3 yerde, Ebû Ali el-Fârisî'nin (ö. 377/987) özellikle el-Mesâ'ilü 'ş-Şîrâziyyât adlı eseri üzerine 15 yerde, el-Ahfeş el-Asgar (ö. 316/928) ismiyle görüşüne 3 yerde ve aynı nahivcinin Ebû Hasan Ali b. Süleyman Bağdâdiyyûn ismiyle görüşüne 4 yerde, Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) görüşüne 3 yerde, Ebû Bekr b. Serrâc (ö. 316/929)'ın görüşüne 3 yerde, Ömer b. Ebû Rebîa'nın (ö. 93/711-12) görüşüne, İbnü'l-Esîr Ziyâeddin'in (ö. 637/1239) görüşüne, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) görüşüne 2 yerde, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) görüşüne 2 yerde, İsmâil b. Hammâd ei-Cevherî'nin (ö. 400/1009) görüşüne 2 yerde, İbnü's Serrâc'ın (ö. 316/929) el-Usûl kitabına 2 yerde, İbn Keysân'ın (ö. 320/932) görüşüne bir yerde, Ebû Saîd Sîrâfî'nin (ö. 368/979) görüşüne dört yerde, Nehhâs'ın (h. 338/950) görüşüne bir yerde, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin (ö. 215 / 830) görüşüne bir yerde, Ebü'l-Hasen b. Usfûr'un (ö. 669/1270) (Şerhu'l-İzâh), görüşüne 6 yerde, Ebu'l Berakât el-Enbârî'nin (577/181) görüşüne, Ebûbekir ez-Zübeydî'nin (ö. 379/989) görüşüne, Mûsâ b. Ebü'l-Âfiye'nin (ö. 326/938) görüşüne, ez-Zeccâc'ın görüşüne (ö. 311/923) üç yerde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsa er-Rummânî (ö. 384/994) görüşüne iki yerde, İbn Harûf Ali b. Muhammed b. Ali'nin (605/1209) görüşüne iki yerde, Ebû Ali Ömer b. Muhammed eş-

Şelevbîn'in (ö. 645/1247) görüşüne iki yerde yer verilmiştir. Hicaz ehli lügâtine sekiz yerde, Benî Temîm Lügâtine on üç yerde, Benî Hüzeyl Lügâtine üç yerde, Benî Ukayl Lügâtine bir yerde, Tâî Lügâtine iki yerde, Tâîf Lügâtine bir yerde, Bernesa Lügâtine bir yerde, Halîl'in Lügâtine bir yerde atıfta bulunulmuştur.

Dolayısıyla İbn Akîl'in bu eseri kolay bir üslupla birçok eserden ve görüşten beslenerek ortaya konmuştur. O, bu eserini telif ederken taassuptan uzak delile dayalı bir yaklaşım sergilemiştir.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMÎD**, Muhammed Muhyiddîn, *Et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddîmeti'l-Acurrumiyye*, Mektebetü's-Sünneti, Beyrut, 1409/1989.
- ABDÜRREZZÂK es-SAN'ÂNÎ**, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyârî, *el-Musannef*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.
- el-AFGÂNÎ**, Sâid, *Fî Usûli'n-Nahv*, Müdîratü'l-Kütüb ve Matbuâtu'l-Câmia, Kâhire, 1414/1994.
- el-ÂLÛSÎ**, Mahmûd Ebû'l-Fadl, *İttihâfu'l-Emcâd fî mâ Yasihhu bihî'l-İstişhâd*, (thk. Adnân 'Abdurrahman ed-Dûrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1982.
- ASKALÂNÎ**, Şihâbeddin Ahmed b. Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. Muhammed Seyyid Câdulhak), Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, Kâhire, 1966.
- ASTHOR**, Eliyahu, *et-Târihu'l-İktisâdî ve'l-İctimâî li's-Şarki'l-Evsat fî'l-Usûri'l-Vustâ*, Dimeşk, 1985.
- AVD**, Sâmi, *İbn Hişam en-Nahvi*, Daru't-Talas, Dimeşk, 1987.
- AYAZ**, Fatih Yahya, *Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasi Olaylara Karşı Tutumu*, Çukura Üniv. İlah. Fak. Dergisi, Adana, Sayı-1, 2007.
- el-AYNÎ BEDREDDİN**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Musa, *el-Makâsîdü'n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi'l-Elfiyye*, (thk: Ali Muhammed Fâhîr vd.), Dâru's-Selâm, Kâhire, 1431/2010.
- 'Umdetü'l-kârî fî şerhî Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-fikr, Kâhire, 1392/1972. el
- AZÎMÂBÂDÎ**, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *'Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Mektebetü's-Selef, Medine, 1388/1968.
- AZÎMETÜ'N**, Muhammed Abdülhâlik, *Dirâsâti'l-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Dâru'l-Medîne, Kâhire, 1392/1972.
- el-BAĞDADÎ**, Abdulkadir b. Ömer, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-'Arab*, (thk. Muhammed Nebîl Tureyfi ve Emîl Bedî el-Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-BAĞDÂDÎ**, İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifîn ve Âşârü'l-Müsannifîn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1951.
- BECKER**, Carl Heinrich, *Mısır İslam Tarihi*, Strassburg, 1902.

- el-BEKÂÎ**, Yûsuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî, *Hâşiyetü'l-Hüdrî alâ Şerh-i İbn Mâlik alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1424/2003.
- BENLİ**, M. Sami “*İbn Akîl*”, DİA, Ankara, 1999.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk: Muhammed Abdulkadir Atâ), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âşâr*, (thk: Dr. Abdul-mutî Emin Galacî), Mektebetü't-Terbiyyetü'l İslâmiyye, Kâhire, 1412/1991.
- BİRİŞİK**, Abdülhamit, “*Kırâat*”, DİB, Ankara, 2002.
- BROCKELMANN**, Carl, *Tarihu'l-Edebi'l'Arabî*, (neşr, Abdulhalîm en-Neccâr), Kâhire, trs.
- Geschihte Arabischen Litteratür* (GAL 2), Leiden, 1942.
- Supplementband* (Sup 2), Leiden, 1937.
- el-BUHÂRÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru ibn Kesîr, Beyrut, 1423/2002.
- BÛSİRÎ**, Şehâbeddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl, *Kitâbü İthâfi'l-Hiyere'l-Mehere bi-Zevâ'idü'l-Mesânîdi'l-'Aşere*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1420/1999.
- CÂL**, Mahmûd, *el-İsbâh fî Şerhi'l-İktirâh*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1989, s.90.
- el-CEVZİYYE**, Burhaneddîn İbrahim b. Muhammed b. Ebu Bekir, *İrşâdü's-Sâlik ilâ Halli Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk: Muhammed b. Avad b. Muhammed Es-Sehlî), Edvâü's-Selef, Riyad, 1373/1954.
- ed-DÂREKUTNÎ**, Ebü'l Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Süneni'd-Dârekutnî*, (thk: Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Rîsale, Beyrut, 1464/2004.
- ed-DÂRİMÎ**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, (thk: Hüseyin Selim Esed), el-Mektebetü'l-Arabiyyeti'l-Süûdiyyeti, Riyad, 1461/2000.
- DÂVÛDÎ**, Şemseddin Muhammed bin Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İlmî Kitap Dâiresi, Beyrut, 1403/1983.
- DÂYF**, Şevkî, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1967.
- Târihu'l-Edebi'l-Arabi'l-Asru'l-Câhilî*, , Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1960.
- DEMİRAYAK**, Kenan, Bakırcı, Selâmi, *Arap Dili Gramer Tarihi*, Atatürk Üniv. Fen Edb. Yayını, Erzurum, 2001.
- DEMİRAYAK**, Kenan, Çögenli, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2000.

- DERVİŞ**, Muhyiddîn, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîmi ve Beyânühû*, Dâru'l İrşâd, Humus, 1412/1992.
- ed-DEYLEMÎ**, Ebî Şücâa Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.
- EBÛ 'AVÂNE**, , Ya'kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, (thk: Eymen b. Ârif), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1419/1997.
- EBÛ HAYYAN el- ENDELÛSÎ**, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *et-Tezyîl ve't-Tekmûl fî Şerh-i Kitâbi't-Teshîl*, (thk: Hasan Hindâvî), Dâru Künûz, İşbiliye, 1419/1998.
- EBÛ ZEHRÂ**, Muhammed, *İmam İbn Teymiye*, İstanbul, 1988.
- EBU'L-BEKÂ UKBERÎ**, Muhibbiddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdullah, *el-Bâbü fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râbi*, (thk: Gâzî Muhtâr Tuleymât), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1995.
- EBÛ'T-TAYYÏP**, Abdulvâhid b. Ali el-Lugavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim) Mektebetü'n-Nahda, Kâhire, 1375/1955.
- el-EFGÂNÎ**, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed, *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1424/2013.
- Usûlu'n-Nahv*, Mudiriyetü'l-Kutub ve'l-Metbû'âtü'l-Câmi'iyye, Kâhire, trs.
- el-EHDELE**, Abdurrahman b. Abdurrahman Şümeyleti, *el-Muzekkîrâtun-Nahviyyeti Şerhü'l-Elfiyyeti*, el-Medresetu'l Me'hed, Mekke, 2011.
- el-Kevâkibü'd-Dürriyyetü alâ Müttemetti'l Ecrûmiyye*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, Beyrut, 1410/1990.
- EL'ÎD**, Muhammed, *en-Nahvu'l-Musfî*, Mektebetü'l-Şebbâb, Kâhire, 1975.
- EMİN**, Ahmed, *Duha'l-İslam*, Muessesetu Hindâvi, Kâhire, 2012.
- el-ENBÂRÎ**, Ebu'l-Berekât Abdurrahman Kemâleddîn, b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, (thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1998.
- Lume'ul-Edilleti fî Usul'n-Nahv*, (thk: Said el-Afgânî), Matbaât'î Câmiati's-Suriye, Dimaşk, 1956.
- ERDİM**, Enes, *Arap Dili Gramer Metodolojisi*, Tezmer Yayınları, Kayseri, 2015.
- ERUZ**, A. Fulya, "*Memlükler*", DİA, Ankara, 2004.

- el-EŞMÛNÎ**, Ebu'l-Hasan Nûreddin Ali b. Muhammed b. İsa El-Eşmûni, *Şerhu'l Eşmûni alâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- el-FÂSÎ**, Muhammed b. Tayyib, *Şerhu Kifâyeti Mutehaffiz*, (thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad, 1403/1984.
- FECÂL**, Mahmut, *el-Hadîsu'n-Nebevî fi Nahvi'l-Arabî, Edvâu's-Selef*, Riyad, 1417/1997.
- FEHERVÂRÎ**, Gabriel, *İslam Târîhi Kültür ve Medeniyeti*, Hikmet yayınları, İstanbul, 1988.
- el-FERÂHÎDÎ**, Halîl b. Ahmet, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, (thk: Fahreddin Kabâve), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.
- el-FEVZÂN**, Abdullah b. Sâlih, *Delîlü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, Dâru'l-Müslim, Riyad, 1998.
- FÎRÛZÂBÂDÎ**, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (thk: Muhammed Naîm el-Arksuî), Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk, 1998.
- Kâmusu'l-Muhît*, el-Mektebetu's-Şâmîle, İstanbul, 1304.
- el-GALÂYÎNÎ**, Mustafa b. Muhammed Selim b. Muhyiddîn, *Câmiu'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, (thk: Abdülmünim Hafâcî), Mektebetü'l-Asrî, Beyrut, 1414/1994.
- GÜÇ**, Ahmet, "*Mâbed*", DİA, 1999.
- HACI HALİFE**, Mustafa b. Şehyaz, *Keşf-üz-Zünûn an Asâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, (thk. Muhammed Şerâfeddin Yaltkaya), Arap Mirasını Yaşatma Evi, Beyrut, 1363/1941.
- el-HÂDİSÎ**, Hadîce, *Medârisu'n-Nahviyye*, Dâru'l-Emel, İrbid, 2001.
- Mevkifu'n-Nuhâtn mine'l-İhticâc bi'l-Hadîs*, Dâru'r-Reşid, trs.
- el-HAMÛZ**, Abdulfettah, *el-Kûfiyyûn fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l-Menhecu'l-Vasfiyyi'l-Muâsir*, Dâru Ammâr, Umman, 1997.
- HAN**, Muhammed, *Usûlu'n-Nahvi'l-Arabî*, Matbaatu Camiati Muhammed Haydar, Biskra, 2012.
- HANBEL**, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk: Şuayb Arnaût ve Âdil Mürşid) Müessesetü'r-Rîsale, Beyrut, 1417/1997.
- el-HATÎP**, Abdullatif, *Mu'cemu'l-Kirâat*, Dâru Sa'deddîn, Dimeşk, 1422/2002.

- HÂRÛN**, Abdüsselâm Muhammed, *Mu'cemu's-Şevâhidi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1971.
- HASAN**, Abbas, *en-Nahvul-Vâfi*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 2008.
- HASAN**, H. İbrahim-A. İbrahim, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, yky., Kâhire, 1970.
- HEKİMOĞLU**, Muhammet, *Şerhu İbn Akîl'deki Şahit Beyitlerin İncelenmesi* (basılmamış tez), Kırıkkale, 1998.
- HEYSEMÎ**, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Bekr b. Süleyman, *Buğyetü'r-Râ'id fî Tahkîki Mecmui'z-Zevâd ve Menba'u'l-Fevâid*, (thk: Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994.
- HİTTÎ**, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çevr: Salih Tuğ), M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul, 2011.
- İBN ABDURRAHMAN**, Abdurrahman, *el-Muzekkirâtu'n-Nahviyyeti Şerhü'l Elfiyyeti'bni-Mâlik*, Şemîletü'l-Ehdeli'l-Müderriş, 2011.
- İBN AKÎL**, Abdullah b. Abdirrahim, *Şerhu İbn Akîl alâ-Elfiyyeti'bni Mâlik*, (thk: Muhyiddin Abdülhamid), Mektebetü'l Asriyye, Beyrut, 1432/2011.
- İBN BELBÂN**, el-Emir Alâddîn Ali b. Balabân e-Fârisî, *Sahîhu İbn Hibbân bi-terfîbi İbn Belbân*, (thk: Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Rîsale, Beyrut, 1414/1993.
- İBN CİNNÎ**, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî; *el-Hasâis*, (thk: Muhammed Ali en-Neccâr), Âlimü'l-Kütüb, Beyrut, trs.
- el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzi'l-Kirâ'at ve'l-İzâhi'anhâ*, (thk: Ali en-Necdî Nasf v.dğr.), Dâru Sezkin, Kâhire, 1406/1986.
- Sırrı Sınâati'l-İrâb*, (thk: Hasan Hindâvî), Dâru'l Kalem, Dimeşk, 1985.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*, (thk: Âdil b. Yusuf ve Ahmed Ferid), Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1418/1997.
- İBNÜ'L ESÎR**, Ziyaeddîn, *Câmi'u'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl*, (thk: Abdülkadir el-Arnâvut), Mektebetü'l-Halvânî, Beyrut, 1392/1972.
- en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, (thk: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1979.
- İBN HACER** el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (nşr: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz), Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1416/1996.

- İBN HALDUN**, Abdurrahman b. Muhammed, *el-İber ve Divanü'l-Mübtede-i ve'l-Haber*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1966.
- İBN HÂLEVEYH**, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed, *Muhtasar fî Şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*, (thk: G. Bergstrasser), Medresetü'l-Mütesenbî, Kâhire, 1934.
- İBN HALLİKÂN**, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, *Vefayâtu'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zamân* (thk: İhsan Abbâs), Dâru's-Sâdir, Beyrut, 1392/1972.
- İBN HİŞÂM** en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah el-Ensârî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1979.
- Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, (thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Dâru İbn Kesîr, 1431/2010.
- Şüzûrû'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab*, (thk: Abdûlganî ed-Dakr), eş-Şirketü'l-Müttehîdetü, Dimeşk, 1984.
- Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'arîb*, (thk: Mâzin Mübarek ve Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (thk: Şuayb el-Arnâvut), Dâru'r-Risâleti'l-Arabî, Dimeşk, 1430/2009.
- İBN MÂLİK**, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, Dirâsetü'l-İslâmiye, Mekke, 1402/1982.
- Şerh-ü Teshîli'l-Fevâid*, (thk: Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Dâru'l-Hicr, Beyrut, 1410/1990.
- el-Muvattâ*, (thk: Muhammed Mustafa el-Âzamî), Müessesetü'l Beyrut, Ebûdabi, 1425/2004.
- İBN MÜCÂHİD**, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâat*, (thk: Şevki Dâyf), Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1400/1980.
- İBN REŞİK**, Ebû Ali el-Kayravânî el-Ezdî, *el-Umde fî Mehâni's-Şi'r ve Adâbihi ve Nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1981.
- İBN TAĞRİBERDÎ**, Ebu'l-Muhâsin Yusuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, (thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

- İBN ÜMMİ KÂSİM**, Ebû Abdullah Bedruddîn Hasen b. Kâsım, *Tavzîhu'l-Makâsüd ve'l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik li'l-Murâdî*, (thk: Abdurrahman Ali Süleyman), Dâru'l-Fikri'l Arabî, Kâhire, 1428/2008.
- el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk: Fahreddin Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâzıl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmî, Beyrut, 1413/1992.
- İBNU'L-CEVZÎ**, 'Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mulûki ve'l-Umem*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1939.
- İBNU'L-CEZERÎ**, Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Ali, *Ğâyetü'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*, (thk: G. Bergstraesser), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.
- en-Neşru fi Kirâati'l-Âşr*, (thk: Ali Muhammed ed-Dabbâğ), Dâru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- İBNU'L-FURAT**, Esed, *Tarihu İbni'l-Furat*, (nşr: Esed Rüstem ve ark.), Beyrut, 1942.
- İBNU'L-HÂCİB**, Muhammed b. Hasan er-Ridâ, *Şerhu'l-Kâfiye*, (thk. Yusuf Hasan Ömer), Câmi'atü Qârayûns, Libyâ, 1978.
- İBNU'L-İMÂD**, Şihâbeddin Ebu'l-Felah, *Şuzurâtu'z Zeheb fi Ahbâr-i men-Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnâvûtî_Muhammed el-Arnâvûtî), Dârâbü-n Kesîr, Beyrut, 1408/1988.
- İBNU'N-NÂZİM**, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Cemâleddîn Muhammed b. Mâlik, *Şerhu İbni'n-Nâzum alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk: Muhammed Bâsil Uynûnu's-Sûd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2000.
- İBNÜ'L-ESÎR**, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed eş- Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (thk: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1979.
- İBNÜ'L MÜLAKKIN**, Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed, *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi's-sahîh*, (thk: Dâru'l-Felâh Ekibi), Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şûûni'l-İslâmiyye, Katar,1429/2008.
- Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl*, (thk: Abdülkadir el-Arnâvut), Mektebetü'l-Halvânî, Beyrut, 1392/1972.
- eş-Şâfi fi Şerhi Müsnedi's-Şafi'i*, (thk: Ahmed b. Süleyman ve Yâsir b. İbrahim), Mektebete'r-Rüşdi, 1426/2005.

- İBNÜ'S-SERRÂC**, Ebu Bekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdadî, *el-Usûlü fi'n-Nahv*, Abdülhüseyn el-Fetlî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1988.
- İRFÂN**, Muhammed Hammûr, *Sûku Ukaz ve Mevâsimu'l-Hac*, Muessesetu'r-Rihâbu'l-Hadîse, Beyrût, 2000.
- el-KADI**, Abdulfettah, *el-Kirâat'u-Şâzzetu ve Tevcihuhe mine'l-Luğati'l-Arabî*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981.
- el-Budûruz-Zâhire fi'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtira min-Tarîki's-Şâtibiyye ve'd-Dürâ*, (thk: Abdullah Mahmud Muhammed Omer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- KALKAŞANDÎ**, Ebu'l-Abbas Ahmed, *Subhu'l-A'sâ*, Kâhire, 1913/1919.
- KARAGÖZ**, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara, 2007.
- KÂSİM**, 'Abde, *Asru Selâdîni'l-Memâlik et-Târîhu's-Siyâsiyyi ve'l-İctimâ'î*, 'Aynu li'd-Dirâsâti, Riyad, 1988.
- el-KEHHÂLE**, Ömer Rıda, *el-Ulûmu'l-Ameliyye fi'l-Usûri'l-İslâmiyye*, Dimeşk, 1972.
- Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414/1993.
- KIZILTOPRAK**, Süleyman, "*Memlük*" DİA, Ankara, 2004.
- KOMİSYON**, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, 2007.
- KOMİSYON**, *Mu'cemu'l Vasît*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 2001.
- KOPRAMAN**, Kazım Yaşar, "*Burciyye*" DİA, Ankara, 2004.
- KÜHNEL**, Ernest, *el-Fennu'l-İslâmî*, (Arapça: Ahmet Musa), Beyrut, 1966.
- el-LEYSÎ**, Ebû Muhammed Yahyâ b. Yahyâ b. Kesîr el-Masmûdî el-Kurtibî, *el-Muvatta' Mâlik b. Enes*, (nşr: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1417/1997.
- MA'TÛK**, Salih Yusuf, *Bedreddin el-Aynî ve Eseruhu fi-İlmi'l-Hadis*, Beyrut, 1407/1987.
- MÂHİR**, Muhammed, *Mesâcidu Mısır*, Kâhire, 1980.
- MAHMÛD**, Hüsnî Mahmûd, *el-Medresetu'l-Bağdâdiyye fi Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.
- MAKRÎZÎ**, Takıyyüddin Ali b. Ahmed, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hutat ve'l-Âsâr*, yy., Mısır, h. 1324.

- es-Sülûk li-Mârifeti Düveli'l-Mülûk*, (nşr. Mustafa Ziyâde), Kâhire, 1956, s.330.
- MÜSLİM**, Ebû'l Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim b. el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (thk: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî), Dâru'l-ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, 1412/1991.
- en-NECCÂR**, Muhammed Abdülazîz, *Diyâü's-Sâlik ilâ Evdahu'l-Mesâlik*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1422/2001.
- en-NESÂÎ**, Ebû 'Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, (thk: Muhammed b. 'Abdulmuhsin et-Turkî), *es-Sunenu'l-Kübrâ*, el-Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1461/2001.
- NUAYMÎ**, Abdülkadir b. Muhammed, *ed-Daris fî-Tarihi'l-Medâris*, (nşr. el-Ca'fer el-Hasenî), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- en-NUVEYRÎ**, Ahmed b. Abdulvahhâb b. Muhammed b. Abduddâim, *Nihâyetu'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (thk: Mufid Kamhiyye ve Cemâatun), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.
- ÖMER**, Yusuf Hasan, *Şerhu'r-Râdiyy ale'l-Kâfiye*, Câmiat'un-Gânî Yunus, Bingâzi, 1996.
- ÖZAYDIN**, Abdülkerim, "*Bağdat Kültür ve Medeniyet*", DİA, İstanbul, 1991.
- er-RÂCİHÎ**, 'Abde, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fî'l-Kıraâtî'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1969.
- er-RÂFÎ**, Mustafa Sâdık, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâiretü'l-Matbâil-Arabî, Beyrut, 1997.
- RIZG**, Selim, Mahmûd, *Asru Selâtini'l-Memâlik ve Nitâcuhu'l-İlmî ve'l-Edeb*, Mektebetü'l-Âdâb, Mısır, 1976.
- el-Edebu'l-Arabi ve Târîhuhâ fî Asri'l-Memâlik ve'l-Osmâniyyîne ve Asru'l-Hadîs*, Dâru Kitâbu'l-Arabî, Mısır, trs.
- SABBÂN**, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Alî el-Mısırî, *Hâşiyetü's-Sabbân Şerhi'l-alâ Üşmûnî*, (thk: Tâha Abdurraûf Saîd), Mektebetü'l-Tevfikiyye, trs.
- SAÎD el-EFGÂNÎ**, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed, *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1424/2013.
- es-SÂMİRÂÎ**, İbrâhim Ahmed, *el-Medârisu'n-Nahviyye Usturetu'n ve Vekâiun*, Dâru'l-Fikr, Amman, 2002.
- es-SAYDÂVÎ**, Yusuf, *Kavaâidü'l-Lügâtü'l-Arabi- el-Kefaf*, Darü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 2006.

- es-SÂYİĞ**, Muhammed b. el-Hasan, *el-Lemahhati fî Şerhi'l-Mulihhâti*, (thk: İbrahim b. Sâlim es-Sâidî), İmâdetü'l-Bahs, Medine, 1424/ 2004.
- es-SİBÂÎ**, Mustafa, *es-Sünne ve Mekânetuhâ fî Teşrî'il-İslâmî*, Dimeşk, 1978.
- SÎBEVEYH**, Ebû'l-Beşir Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbü's-Sîbeveyh*, (thk. Abdusselâm Muhamme Hârun), Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1408/1988.
- es-SÎRAFÎ**, Hasan b. Abdullah, *Ahbâru'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, (thk: Taha Muhammed ez-Zeynî, Muhammed Abdulmun'im el-Hafacî), Matbaâ-i Mustafa el-Bâb, Mısır, 1955.
- es-SUBKÎ**, Abdulvahhâb b. Tâceddîn, *Tabakâtu's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, (thk. M. Muhammed Tanâhî_Abdulfettah Halû), Arap Kitaplarını Yaşatma Evi, Beyrut, 1383/1964.
- SUHEYL**, Muhammed, *Târihu'l-Memâlîk fî Mısır ve Bilâdi's-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Kâhire, 1997.
- es-SUYÛTÎ**, Ebu'l-Fazl Celâleddîn 'Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Mu'teruku'l-Ekrân fî İ'câzul Kur'ân*, (thk: Ahmed Şemseddin), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâiha*, (thk. Fuât Ali Mansûr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- el-İktirâh fî Usuli'n-Nahv*, (thk: Abdülhakim İtiyye), Dâru'l-Beyrut'î, Dimaşk, 2006.
- Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, (thk. Muhammed b. Fadl İbrahim), Dâru'l Fikr, Haleb 1384/1964.
- el-İtkan fî Ulumi'l Kur'ân*, (tercüme: Sakıp Yıldız ve Hüsyin Avni Çelik), Madve Yayınları, 2014.
- Hüsnü'l-Muhâdara*, (thk. Muhammed b. Fadl İbrahim) Dâru'l Ahya-i Kütübi'l-Arabî, Haleb, 1387/1967.
- Hemu'l-hevami' fî Cem'ul-Cevâmi'*, (thk: Abdulhamîd Hindâvî), Mektebetü'l-Tevfikiyye, Kâhire, 1418/1997.
- Câmi'u'l-Ehâdis*, (thk: Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1994.
- 'Uküdü'z-Zeberced fî İrâbi'l-Hadîsi'n-Nebevî* ('Alâ Müsnedi'l-İmam Ahmed), (nşr: Selmân el-Kuzât), Dâru'l Ceyl, Beyrut, 1414/1994.

- el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*, (thk. Ahmed Subhî Fuat), İstanbul, 1975.
- SÜRÛR**, Cemâleddin, *Devletü'z-Zahir Baybars*, Kâhire, yky., 1960.
- TABARÂNÎ**, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Ebû Muâz ve Ebu'l Fadl) Dâru'l Hameyn, Kâhire, 1415/1995.
- Hemu'l-hevami' fî Cem'ul-Cevâmi'*, (thk: Abdulhamîd Hindâvî), Mektebetü'l-Tevfikiyeye, Kâhire, 1418/1997.
- Mu'cemu'l-Kebîr*, (nşr: Hamdî Abdulmecîd es-Selefî), Mektebet'ü İbn-i Teymiye, Kâhire, 1405/1984.
- et-TANTÂVÎ**, Ahmet, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarîhu Eşheri'n-Nuhât*, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 2011.
- et-TAŞKÖPRÛZÂDE**, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'de ve Misbâhu's-Siyâde*, (thk. Kâmil el-Bekrî_Abdulvehhâb Ebû'n- Nûr), Dâru-l-Kutubi'l-Hadisiyye, Kâhire, 1968.
- et-TAYÂLİSÎ**, Süleyman b. Davud b. el-Cârûd, *Müsned-ü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Dâru-Hicr, Cîze, 1420/1999.
- TEMÂM**, Hasan, *el-Usûl*, Dâru's-Seqâfeti'l-Mağrib, Kâhire, 2012.
- et-TİLMİSÂNÎ**, Ahmet b. Muhammed el-Makarrî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, (thk: Hasan Abbas), Dâru's-Sadr, Beyrut, 1388/1968.
- et-TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmi'u'l-kebîr*, (thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ġarbül İslâmî, Beyrut, 1996.
- UNAT**, Yavuz, “*Krâat ve Semâ Kaydı*”, DİA, Ankara, 1999.
- el-'UTEYYİK**, Abdullah b. Süleyman, *el-Yakut fî Usûli'n-Nahv*, Riyad, yy., 1429/2008.
- el-VERRÂK**, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah, *İlelü'n-Nahv*, (thk: Muhammed Casım ve Muhammed Düruveys), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1420/1999.
- YİĞİT**, İsmail, “*Memlukler*” DİA, Ankara, 2004.
- İslam Tarihi: Memlûkler*, Kayhan Yayınları, İstanbul, 1991.
- ZEBÎDÎ**, Muhammed b. Murtaza el-Huseynî, *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk: Alî Helâlî), Müessesetü'l-Kuveyt, Kuveyt, 1421/2001.
- ZEMAŞERÎ**, Ebû'l-Kâsım b. Ömer b. Muhammed, *el-Mufasssal fî Sinâati'l-İrâb*, (thk: Ali Ebû Mülhim), Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993.

-----*el-Müstaksâ fî Emsali'l-'Arab*, (nşr: Muhammed Abdülmuîd Han, Haydarâbâd), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dimeşkî, *el-Â'lâm*, Dâru'l-Ulûmi'l-Melâyin, Dimeşk, 2002.

ez-ZÜBEYDÎ, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endülisî, *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Dâru'l-Ma'rife, Kâhire, 1373/1954.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	AHMET KARAKAYA
Öğrenci Numarası	131212101
Enstitü Anabilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	YÜKSEK LİSANS
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	DOÇ. DR. ENES ERDİM
Tez Başlığı (Türkçe)	İBN AKİL VE ARAP DİLİNE KATKILARI (ELFİYE ŞERHİ ÖZELİNDE)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 141 sayfalık kısmına ilişkin, 28/07/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 17 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Doç. Dr. Enes ERDİM
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Erkan YAR
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41/ Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Çankırı-Orta ilçesi Yaylekent kasabasında doğdu ve ilkokul eğitimini burada bitirdi. Orta İmam Hatip Lisesinde okudu. 2008 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Manisa’da imam hatiplik, Tunceli ve Elazığ’da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yaptı. Halen Karadeniz Ereğli’de öğretmenlik görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

